

AKADEEMIA

11. AASTAKÄIK

1999

NUMBER 3

Eesti põhiseaduse muutmisest	Ando Leps
Suveräänsuse iganemine kaasajal	Nikolai Maim
Intervjuu Michael Dummettiga	Fabrice Pataut
Realism ja antirealism	Michael Dummett
Sissejuhatus Peet Vallakusse	Daniel Palgi
J. Liivi ja K. E. von Baeri vaimsest seisundist	Hugo Vihvelin
Ääremärkusi Hugo Vihvelinist	Erki Tammiksaar, Vaino Vahing
Koha vaim	David Herbert Lawrence
1949. aasta märtsiküüditamisest	Valdur Ohmann, Tõnu Tannberg

Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest

EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Madis Kõiv, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja Ain Kaalep
tegevtoimetaja Indrek Ude
peatoimetaja asetäitja Agu Tani
universalia Jaan Kangilaski
humaniora Mart Orav
socialia Jaan Isotamm
naturalia Toomas Kiho
keeletoiimetaja Triin Kaalep
korrektor Kristin Sarv
sekretär Tiiu Jõgi

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 43 13 73, 43 11 17

Fax: 43 13 73

E-post: akademia@tartu.astronet.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 1999

AS Akadeemia Trükk: Tallinn, Niine 11

Trükiarv 2000

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

11. AASTAKÄIK 1999 NUMBER 3 (120)

- Eesti põhiseaduse muutmisest
Ando Leps 452
- Suveräänsuse iganemine kaasajal
Nikolai Maim 477
- Antirealistlik perspektiiv keelele, mõtlemisele,
loogikale ja analüütilise filosoofia ajaloole:
Intervjuu Michael Dummettiga. II
Fabrice Pataut 500
Tõlkinud Jaan Kangilaski
- Realism ja antirealism
Michael Dummett 524
Tõlkinud Anto Unt
- Sissejuhatus Peet Vallakusse. I
Daniel Palgi 548
- Üksikasju Juhan Liivi vaimsest seisundist tema viibi-
misel Tartu Ülikooli Vaimu- ja Närvihaiguste Kliinikus
1894. aastal: Tema 30. surmapäeva puhul 1. detsembril
1943
Hugo Vihvelin 561
- Karl Ernst von Baeril esinenud hallutsinatsioonidest
Hugo Vihvelin 579

Ääremärkusi Hugo Vihvelinist	
	<i>Erki Tammiksaar, Vaino Vahing</i> 585
Koha vaim	
	<i>David Herbert Lawrence .</i> 595
	<i>Tõlkinud Meelis Leesik</i>
Allikmaterjale 1949. aasta märtsiküüditamisest	
	<i>Valdur Ohmann, Tõnu Tannberg</i> 607
Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. I	
 620
<i>Arvustus: Esinduslik valik. Eesti ajalugu elulugudes. 101</i>	
<i>tähtsat eestlast. Koostanud Sulev Vahtre. Tallinn, 1997</i>	
	<i>Hain Rebas</i> 632
Editorial note. Summaries	634
EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm. IV	
 639
	<i>Tõlkinud Mart Arold ja</i>
	<i>Jaan Isotamm</i>

Akadeemia honorarifondi toetab Eesti Kultuurkapital.

Lk 499, 547, 560, 594, 606, 631: Arkadio Laigo (1901–1944) gravüürid Mart Lepa kunstikogust.

EESTI PÕHISEADUSE MUUTMISEST

Ando Leps

SISSEJUHATUS

Artikli eesmärgiks on kahe suure teemavaldkonna käsitlemine, mis on seotud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmisega:

1) kuidas on võimalik muuta põhiseaduse muutmise protseduuri ja

2) kuidas on võimalik pidada silmas põhiseaduse eesmärke Eesti Vabariigi võimaliku ühinemise puhul Euroopa Liiduga?

Juba siis, kui 28. juunil 1992 võeti rahvahääletusel vastu Eesti Vabariigi neljas põhiseadus, oli osale poliitikutest selge, et varsti tuleb seda põhiseadust muuta, ent I Riigikogu ajal veel tegelike sammudeni ei jõutud.

21. novembril 1995 pöördus II Riigikogu põhiseaduskomisjon Vabariigi Valitsuse poole ettepanekuga moodustada kompetentne töögrupp kehtiva põhiseaduse analüüsimiseks ja parandusettepanekute väljatöötamiseks.

Vabariigi Valitsus moodustas 14. mail 1996 põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni (edaspidi Komisjon) järgmiste ülesannetega:

a) analüüsida põhiseaduse normide vastavust neile põhiseaduslikele normidele, mis on Euroopa Liidu liikmesriikidele kohustuslikud;

b) analüüsida põhiseaduslike institutsioonide pädevuse täpsema piiritlemise võimalusi;

c) töötada välja ettepanekud eelmistest punktidest tulenevate juriidiliste lünkade, vastuolude ja ebatäpsuste kõrvaldamiseks, mis võivad takistada riikluse arengut.

Komisjoni liikmeteks nimetas Vabariigi Valitsus riigiõiguse asjatundjad, püüdes sealjuures tagada kõigi tähtsamate riigiõigust kujundavate institutsioonide esindatuse peale Riigikogu liikmete ja kohtunike. Lisaks sellele osalesid komisjoni töös eksperdid ja nõustajad nii Eestist kui ka välisriikidest.

Komisjoni juhtis justiitsminister professor Paul Varul. Liikmed olid: dotsent Uno Lõhmus (praegune Riigikohtu esimees), professor Heiki Pisuke, vandeadvokaat Märt Rask, õiguskantsler professor Eerik-Juhan Truuväli, professor Kalle Merusk, vandeadvokaat Jüri Raidla, õigusteaduse doktor Heinrich Schneider ja emeriitprofessor Henn-Jüri Uibopuu.

Ekspertiisi tulemuste ja ettepanekute esitamise tähtjaks määras Vabariigi Valitsus 1. detsembri 1997. Kahjuks esitas komisjon oma aruande Riigikogu põhiseaduskomisjonile alles 4. juunil 1998, mis oluliselt aeglustab põhiseaduse muutmise edaspidist käiku, sest Riigikogu põhiseaduskomisjon sai hakata komisjoni parandusettepanekuid arutama alles 1998. a sügisel.

9. oktoobril 1998 toimus Justiitsministeeriumis Riigikogu põhiseaduskomisjoni ja ekspertide komisjoni ühisistung, kus arutati põhiseaduse muutmise probleeme. Komisjoni aruandes esitatud andmeid otsustati kasutada erinevate seaduseelnõude koostamisel, muutmisel ja täiendamisel. Samuti otsustati edaspidi välja anda komisjoni aruande põhjal põhiseaduse kommentaarid. Kahjuks põhiseaduse muutmist Riigikogu II koosseis enam algatada ei jõudnud.

Komisjoni ülesandeks oli esitada Riigikogule kui põhiseaduse muutmise algatamise õigust kandvale organile soovitusel konstitutsioonipoliitiliste otsuste tegemiseks. Komisjoni esitatavad soovitusel ei põhine ühiskonnas esindatud poliitiliste jõudude huvidel, vaid riigiõigusteaduse seisukohtadel. Komisjoni eesmärk ei olnud uue põhiseaduse koostamine. Komisjon lähtus oma töös põhiseaduse põhiprintsiipidest ning tegutses nende kindlustamise ja edasiarendamise nimel.

Põhiseaduse muutmise vajaduse ja ulatuse selgitamiseks teostas komisjon põhiseaduse tervikliku analüüsi, tehes täpselt 100 muudatusettepanekut, ning on huvitav märkida, et ükski neist ei puuduta põhiseaduse 15. peatükki "Põhiseaduse muutmine". Analüüsi käigus arutati põhjalikult läbi põhiseaduse iga sätte, tehti kindlaks põhiseaduse puudused ja otsustati muutmise vajadus. Analüüsi terviklikkuse huvides ei piirdunud komisjon kehtiva põhiseaduse tekstiga, vaid lähtus riigiõiguse materiaalsest mõistest, võttes seega oma tähelepanu alla ka riigiõiguslikke küsimusi, millele kehtiv põhiseadus ei ole vajalikku tähelepanu pööranud või mida on lahendatud ainult teiste seaduste tasemel. Ühtlasi tähendas see ka riigiõigusliku arengu ja praktika ning praeguste ja tulevikuvajaduste hoolikat analüüsi, samuti teiste riikide riigiõigusliku kogemuse tundmaõppimist ja arvestamist.

1. PÕHISEADUSE MUUTMISE SÄTTED EESTI PÕHISEADUSTES

1.1. Põhiseaduse muutmise võimalustest 1920. ja 1933. a põhiseaduses

Formaaljuriidiliselt on 1933. a referendumil vastuvõetud põhiseaduse näol tegemist 1920. a põhiseaduse täiendustega, kus põhiseaduse 89 paragrahvist muudeti 30 ning 2/3 põhiseadusest jäi endiselt kehtima. Seepärast kattuvad ka põhiseaduse muutmist käsitlevate paragrahvide numbrid.

§ 87 sätestas, et põhiseaduse muutmist võib algatada nii rahvas rahvaalgatuse korras kui ka Riigikogu harilikus korras. § 88 kohaselt tuli mõlemal eelnimetatud viisil algatatud eelnõu vastuvõtmine otsustada rahvahääletusel. Põhiseaduse muutmise eelnõust tuli rahvale teada anda vähemalt kolm kuud enne rahvahääletuse päeva (§ 89).

1.2. Põhiseaduse muutmise võimalustest 1938. a põhiseaduses

Eesti Vabariigi 1938. a põhiseadus nägi põhiseaduse muutmiseks ette küllaltki keerulise protseduuri. § 146 kohaselt oli selle al-

gatamise õigus nii Vabariigi Presidendil kui ka Riigivolikogu või Riiginõukogu seadusliku koosseisu enamusel (Riigikogu oli kahekojaline rahvaesindus, mis koosnes Riigivolikogust ja Riiginõukogust). Põhiseaduse muutmise eelnõu tuli vastu võtta mõlema koja koosseisu enamusega, seejärel määras Vabariigi President Riigivolikogu uue koosseisu valimised ja Riiginõukogu uue koosseisu kujundamise, ning kui see Riigikogu uus koosseis võttis eelnõu muutmata kujul vastu, kuulutas Vabariigi President põhiseaduse muutmise seaduse välja (§ 147) või andis selle otsustamiseks rahvahääletusele (§ 148). Põhiseaduse muutmise seadus arvati rahva poolt vastuvõetuks, kui selle poolt antud häälte arv ületab vastu antud häälte arvu. Rahvahääletusel vastuvõetud põhiseaduse muutmise seadus tuli Vabariigi Presidendil viivitamatult välja kuulutada (§ 150).

1.3. Põhiseaduse muutmise võimalustest 1992. a põhiseaduses

Kehtiva põhiseaduse muutmist reguleerib kolm õigusakti:

1. põhiseadus ise oma 15. peatükiga "Põhiseaduse muutmine";
2. *Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seadus*;
3. *Rahvahääletuse seadus*.

Põhiseaduse 15. peatüki analüüsimisel pidas komisjon silmas põhiseaduse stabiilsuse printsiipi. Põhiseaduse muutmiseks on sätestatud võrdlemisi suure häälteenamuse nõue, mille eesmärgiks on taotlus teha põhiseaduse muutmise raskeks ning võimalikuks üksnes juhul, kui selles on kokku leppinud enamus Riigikogus esindatud poliitilistest jõududest.

§ 161. *Õigus algatada põhiseaduse muutmist on vähemalt viiendikul Riigikogu koosseisust ja Vabariigi Presidendil.*

Põhiseaduse muutmist ei saa algatada ega põhiseadust muuta erakorralise seisukorra ega sõjaseisukorra ajal.

Vaadeldava paragrahvi esimesest lõikest nähtub, et kellelgi peale viiendiku Riigikogu liikmetest (Riigikogus on 101 liiget: viiendiku moodustab järelikult 21 saadikut) ja presidendi ei ole õigust põhiseaduse muutmist algatada. Kuid initsiatiiviga (*actio popularis*), et seda võiks teha president või vähemalt 21 Riigikogu liiget, võib demokraatlikus ühiskonnas välja tulla igauks.

Olgu märgitud, et põhiseaduse muutmise algatamise õiguse subjektide ring erineb oluliselt põhiseaduses (§ 103 lg 1) subjektide ringist, kellel on seaduse algatamise õigus (*Seaduste algatamise õigus on: 1) Riigikogu liikmel; 2) Riigikogu fraktsioonil; 3) Riigikogu komisjonil; 4) Vabariigi Valitsusel; 5) Vabariigi Presidendil põhiseaduse muutmiseks.*) Seadusandliku võimu esindajatest on põhiseaduse muutmise algatamise õigus vaid vähemalt 21 Riigikogu liikmest moodustaval rühmitusel, mis peaks olema miinimum selleks, et tagada võimalus põhiseaduse muutmise algatamiseks ja ühtlasi selleks, et vältida juhuslike ja valimatute ürituste esilekerkimist.

Eesti senine praktika on viie aasta jooksul näidanud, et põhiseaduse muutmist on algatatud ainult oluliste küsimuste puhul (näiteks kas Vabariigi President valitakse Riigikogu või otse rahva poolt). Presidendi valimise viis oli üks määravamaid vaidlustemasid ka Põhiseaduse Assamblees. Kuid kartus, et juhul, kui rahvas valib presidendi otse, muutub parlamentaarne Eesti Vabariik presidentaalseks, tundub alusetuna.

Põhiseaduse muutmise algatamise õiguse andmine Vabariigi Presidendile on arvatavasti ootuspärane, sest selles nähakse Eesti riigipead eelkõige võimuseid tasakaalustava jõuna.

Rait Maruste on väitnud, et rahva eemalejäämine põhiseaduse muutmise algatamisest mõjub takistavalt osalusdemokraatia arengule ja rahva poliitilisele aktiivsusele, kutsudes esile põhiseaduse ning võimu ja selle kandjate rahvast võõrdumise.

Analüüsitava paragrahvi teine lõige seab piirangud põhiseaduse muutmisele, lubades ainult nn tavakorras teostada ametlikke menetlustappe. Ka see peaks välistama erandolukordade mis tahes ärakasutamise riigi põhialuseid ja -väärtusi sätestava õigusakti muutmiseks.

Juhul kui põhiseaduse muutmise viisiks on rahvahääletus, piirab *Rahvahääletuse seadus* rahvahääletuse määramist peale põhiseaduse § 161 lg 2 sätestatu ka ajale, mil Riigikogu korraliste valimiseni on jäänud vähem kui kolm kuud või president on koolutanud välja Riigikogu erakorralised valimised või Riigikogu antud koosseisu volitused on lõppenud.

§ 162. Põhiseaduse I peatükki "Üldsätted" ja XV peatükki "Põhiseaduse muutmine" saab muuta ainult rahvahääletusega.

On oluline märkida, et põhiseaduse eri peatükid ei ole muutmise aspektist võrdsed. On kaks peatükki, millel on põhiseaduse muude osadega võrreldes n-ö privilegeeritud seisund — neid saab muuta ainult rahvahääletuse kaudu. Need on põhiseaduse § 162 kohaselt põhiseaduse I ja XV peatükk. See muudab põhiseaduse alusprintsipi eriti kindlaks ja puutumatuks. Teisi põhiseaduse osi ja sätteid saab muuta nii rahvahääletuse teel kui Riigikogu poolt.

§ 163. Põhiseadust saab muuta seadusega, mis on vastu võetud:

- 1) rahvahääletusel;
- 2) Riigikogu kahe järjestikuse koosseisu poolt;
- 3) Riigikogu poolt kiireloomulisena.

Põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu arutatakse Riigikogus kolmel lugemisel, kusjuures esimese ja teise lugemise vahet on vähemalt kolm kuud ning teise ja kolmanda lugemise vahet vähemalt üks kuu. Põhiseaduse muutmise viis otsustatakse kolmandal lugemisel.

Antud paragrahvi esimene lõige annab üldnormi põhiseaduse muutmise viiside kohta, mida täpsustavad vastavalt § 164 (muutmine rahvahääletusel), § 165 (muutmine Riigikogu kahe järjestikuse koosseisuga) ja § 166 (muutmine kiireloomulisena).

Sama paragrahvi teine lõige sätestab põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu Riigikogu menetluse erikorra. Kuigi ka *Riigikogu kodukorra seaduse* § 132 redaktsiooni järgi peaks nimetatud eelnõu arutamise kord sisaldama ainult põhiseaduse vastavates sätetes, asus komisjon seisukohale, et põhiseaduse muutmise eelnõu menetlemine toimub seaduseelnõude menetlemise üldises korras vastavalt *Riigikogu kodukorra seadusele*, juhul kui põhiseadus ei sätesta teisiti. Arvatavasti ei ole see seisukoht siiski veenev, sest põhiseaduse muutmise korda peab sisaldama ikka põhiseadus ise.

Kahtlusi tekitab ka antud paragrahvi viimane lause, mille järgi kogu põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu menetlemisel Riigikogus on sisuliselt lahtine muutmise viis. Seda ei ole sätestatud ka üheski teises seaduses.

Rahvahääletuse seaduse vastuvõtmisega 18. mail 1994 täpsustati põhiseaduse muutmise menetlemise korda Riigikogus. Selle kohaselt esitatakse koos põhiseaduse muutmise seaduse eelnõuga Riigikogule põhiseaduse muutmise küsimuses rahvahääletuse korraldamise otsuse eelnõu. Järelikult, kui antud otsuse eelnõu koos põhiseaduse muutmise seaduse eelnõuga ei esitata, peaks sellisel juhul ära langema ka rahvahääletus põhiseaduse muutmise viisina. Tuleb siiski tähelepanu juhtida ka sellele, et nimetatud lauses antakse õigus otsustada viisi üle alles kolmandal lugemisel. Vastuolu võib tekkida ainult juhul, kui eelnõu menetlemise ajal avaldatakse soovi rahvahääletuse algatamiseks — praegusel juhul välistab *Rahvahääletuse seaduse* § 9 punkt 1 sellise võimaluse. Antud lahenduse plussiks on asjaolu, et see täpsustab oluliselt põhiseaduse muutmise viisi üle otsustamise korda.

Selles lauses tuleb ilmsiks ka üks muutmist käsitleva peatüki suurimaid puudujääke. Kuigi on sätestatud, et põhiseaduse muutmise viis otsustatakse kolmandal lugemisel, ei ole kirjas, kuidas seda täpselt tehakse ja kuidas hääletatakse eri viiside üle.

Arvatavasti võiks põhiseaduse muutmiseviisi otsustamise kord olla sätestatud järgmiselt. Kui algatakse põhiseaduse 1. või 15. peatüki muutmine või kui muutmise algatajad soovivad, et eelnõu vastuvõtmine otsustataks rahvahääletusel, esitatakse Riigikogu menetlusse ka rahvahääletuse korraldamise otsuse eelnõu, nii nagu nõutakse *Rahvahääletuse seaduses*. Põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu rahvahääletusele panemine otsustatakse aga kolmandal lugemisel vastavalt põhiseaduse § 163-le. Kui algatus ei leia vajalikku toetust, arvatakse põhiseaduse muutmise katse luhtunuks.

§ 164. *Põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu rahvahääletusele panekuks on nõutav Riigikogu koosseisu kolmeviidendikuline häälteenamus. Rahvahääletus toimub kõige varem kolme kuu pärast, arvates sellekohase otsuse vastuvõtmisest Riigikogus.*

Rahvahääletuse seaduses on korratud põhiseaduse 15. peatüki sätteid. Nii sätestab § 2 lõige 1, et rahvahääletusele pannakse põhiseaduse 1. ja 15. peatüki muutmine. § 8 lõikes 1 on nimetatud, et rahvahääletuse algatamise õigus põhiseaduse muutmiseks on vähemalt viidendikul Riigikogu koosseisust ja Vabariigi Presidendil. § 9 punkti 1 kohaselt esitatakse rahvahääletuse algatamiseks Riigi-

kogule rahvahääletuse korraldamise otsuse eelnõu koos põhiseaduse muutmise seaduse eelnõuga. Seaduse järgnevad paragrahvid kordavad põhiseaduse sätteid eelnõu menetlemise kohta ja rahvahääletusele panemise ning rahvahääletuse tulemuste kohta.

Võib tekkida küsimus, kas vaadeldava paragrahvi esimese lausega antakse heakskiit ka eelnõule sisuliselt või hoopis loobutakse sellega eelnõu kohta sisulise hinnangu andmisest ja antakse see õigus üle rahvale. Et põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu arutatakse sisuliselt Riigikogus ja teiste põhiseaduse muutmise viiside puhul langetab Riigikogu sisulise otsuse eelnõu kohta, siis tuleb just siin esile selle viisi eripära — Riigikogu otsustab formaalselt ainult rahvahääletusele paneku üle, jättes tegemata sisulise otsustuse põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu enese kohta. Vastavalt *Riigikogu kodukorra seaduse* § 52-le võtab Riigikogu seaduseelnõu panemiseks rahvahääletusele vastu otsuse vormis.

Teise lausega tagatakse piisav aeg valijaskonnale rahvahääletusele pandava eelnõuga tutvumiseks, rahvahääletuse ettevalmistamiseks, agitatsiooni tegemiseks ja üldiste seisukohtade kujundamiseks.

§ 165. *Põhiseaduse muutmiseks Riigikogu kahe järjestikuse koosseisu poolt peab põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu saama Riigikogu koosseisu enamuse toetuse.*

Kui Riigikogu järgmine koosseis võtab esimesel lugemisel oma koosseisu kolmeviendikulise häälteenamusega muutumatu vastu põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu, mis sai eelmise koosseisu enamuse toetuse, siis on põhiseaduse muutmise seadus vastu võetud.

Esimeses lõikes on jäetud märkimata häälteenamuse nõue, mis on sätestatud nii rahvahääletuse kui ka kiireloomulise muutmise puhul. Antud lõikes käsitletakse ainult esimese Riigikogu koosseisu poolt langetatava sisulise otsuse häälteenamuse nõuet.

Kui Riigikogu soovib, et põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu võtaks vastu Riigikogu järgmine koosseis, peab ta menetluse algatama vähemalt neli kuud enne oma volituste lõppemist, õieti isegi veel varem, arvestades *Riigikogu kodukorra seaduses* sätestatud seaduseelnõu menetlemise korda.

Teises lõikes sätestatud 3/5 nõue tähendab *Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seaduse* § 3 lõike 6 järgi vähemalt 61 Riigikogu liiget. Tekib küsimus: mis juhtub siis, kui eelnõu ei saa nimetatud poolthäälte enamust — kas sellisel juhul on võimalus samal Riigikogu koosseisul proovida ka teist korda hääletada, et ikkagi saavutada vähemalt 61 häält, nagu nõutakse? Kuivõrd põhiseaduse § 168 sätestab, et põhiseaduse muutmist samas küsimuses ei saa algatada 1 aasta jooksul — arvates vastava eelnõu tagasilükkamisest —, siis on katse selleks korraks lõppenud ning tuleb uuesti alustada. Siin tuleks lisaks arvestada ka antud lõike imperatiivset tingimust, mille mittetäitmine peaks automaatselt kaasa tooma põhiseaduse muutmise katse läbikukkumise.

§ 166. *Otsus põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu käsitlemiseks kiireloomulisena võetakse vastu Riigikogu neljaviiendikulise häälteenamusega. Põhiseaduse muutmise seadus võetakse sel juhul vastu Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega.*

Selles paragrahvis käsitletav põhiseaduse muutmise viis on teiste riikide põhiseaduslikele süsteemidele samahästi kui tundmatu. Ka riigiõiguse eksperdid välisriikidest on Eesti põhiseadust analüüsid seda võimalust kritiseerinud.

Toronto ülikooli professor David Cameron on leidnud, et kiireloomuline muutmisviis tekitab kahes mõttes segadust. Esiteks, talle ei ole selge, milliseid kiireloomulisi asjaolusid pidasid 1992. a põhiseaduse loojad silmas. Siin võiks olla tegemist riigi kriisiolukordadega, kuid põhiseaduse § 161 lõige 2 välistab selle. Seega jääb lahtiseks küsimus, millised kiireloomulised asjaolud võiksid eriolukorra puududes ja rahutingimustes nõuda kiiret põhiseaduse muutmist ja anda volituse tavalise protseduuri kõrvalejätmiseks. Teiseks nõuab ka nn kiireloomuline menetlus omajagu aega, mis teeb küsitavaks "pakilisuse" mõiste. Ka kiireloomulise muutmise korral tuleb ikkagi läbida 3 lugemist, mis võtab aega vähemalt 4 kuud. Sellele lisandub veel 3 kuud, mis on vajalik põhiseaduse muutmise jõustumiseks — järelikult ei ole võimalik põhiseaduse muutmist ka sel viisil läbi viia vähem kui seitsme kuuga. Kui võrrelda seda viisi põhiseaduse muutmisega rahvahääletuse korras, mis peaks aega võtma umbes 10 kuud, ei mõju esimese meetodi "kiireloomulisus" just väga veenvalt.

Mitmeti on tõlgendatud esimeses lauses sätestatud Riigikogu neljaviiendikulise häälteenamuse nõuet. On arvatud, et nimetatud nõue tähendab vähemalt 81 Riigikogu liikme poolthäälega enamuse nõuet. Komisjon asus siiski seisukohale, et siin on mõeldud *Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seaduse* § 3 lõikes 6 toodud neljaviiendikulise häälteenamuse nõuet — s.t “poolt hääletab vähemalt neli korda enam kui vastu”. Eeltoodud tõlgendus oleks olnud põhjendatud, kui oleks kasutatud väljendit “Riigikogu koosseisu”, sellist sätet aga põhiseaduse antud paragrahvis pole. Viimati mainitud seisukoht viib selleni, et põhiseaduse muutmise kiireloomuline otsus võidakse Riigikogus vastu võtta ainult nelja (*sic!*) poolthäälega, mis ei vasta põhiseaduse vaimule ja mõttele. Allakirjutanu arvates tuleks § 166-st üldse loobuda.

§ 167. *Põhiseaduse muutmise seaduse kuulutab välja Vabariigi President ja see jõustub seaduses eneses määratud tähtajal, kuid mitte varem kui kolm kuud pärast väljakuulutamist.*

Saksa teadlane Hermann Schwartz on märkinud, et kuna uued institutsioonid ei tarvitse alguses üldse käivituda, siis oleks targem kergendada muudatuste tegemist esimese 5–10 aasta jooksul. Tema märkus leidis mõningase väljenduse *Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seaduse* § 8-s.

§ 168. *Põhiseaduse muutmist ei saa samas küsimuses algatada ühe aasta jooksul, arvates vastava eelnõu tagasilükkamisest rahvahääletusel või Riigikogus.*

See säte on mõeldud põhiseaduse kaitsmiseks uue ennatliku muutmiskatse eest ja asjatu tüli vältimiseks. Selle, kas mainitud küsimus on sama või mitte, peab otsustama Riigikogu eelnõu menetluse võtmise küsimuse lahendamisel.

1.4. Kehtiva põhiseaduse muutmise katsetest Riigikogus

Pärast põhiseaduse jõustumist 29. juunil 1992 on algatatud viis põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu.

1. 28. jaanuaril 1993 algatasid põhiseaduse §§ 56 ja 79 muutmise seaduse eelnõu 24 Riigikogu liiget, taotledes presidendi valimist üldistel, ühetaolistel ja otsestel valimistel rahva poolt. Selle eelnõu esimene lugemine toimus 11. märtsil 1993 ning juh-

tivkomisjoni — riigiõiguskomisjoni (praegu on selle komisjoni nimi põhiseaduskomisjon) — ettepanekul lükati see eelnõu tagasi häältega 41 poolt, 27 vastu ja 4 erapooletut.

2. 14. märtsil 1994 algatas põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu 27 Riigikogu liiget. Seaduseelnõu käsitles põhiseaduse muutmist ja presidendi otsevalimist rahva poolt. Vaadeldava eelnõu esimene lugemine toimus 19. aprillil 1994, teine lugemine 22. septembril 1994 ning kolmas lugemine 9. novembril 1994. Põhiseaduse muutmise viisi otsustamisel võeti tookord aluseks järgmine mõttekäik:

a) et põhiseaduse muutmise seadusega koos ei esitanud algatajad rahvahääletuse korraldamise otsuse eelnõu (seda nõuab *Rahvahääletuse seaduse* § 9), siis tuleb Riigikogul valida kahe muutmisviisi — põhiseaduse § 163 punktides 2 või 3 sätestatud võimaluse vahel;

b) kõigepealt peab Riigikogu tegema otsuse lihtsama viisi kohta, s.t kas muuta põhiseadust kiireloomuliselt. Selleks on *Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seaduse* § 8 kohaselt vaja poolthäälte enamust;

c) kui see muutmisviis toetust ei leia, pannakse hääletamisele seaduse vastuvõtmine kahe järjestikuse Riigikogu koosseisu poolt. Sellisel juhul on vaja Riigikogu koosseisu häälteenamust.

Otsus käsitada põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu kiireloomulisena tehti häältega 51 poolt, 17 vastu, erapooletuid ei olnud. Põhiseaduse muutmise seaduse vastuvõtmise poolt oli 25, vastu 39 ja erapooletuks jäi 3 Riigikogu liiget.

3. 28. juunil 1994 algatas 10 632 hääleõiguslikku Eesti kodaniku põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu *Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seaduse* § 8 lõike 2 alusel. Eelnõu sisaldas ettepanekut muuta põhiseaduse § 28, fikseerides seal kõigile garanteeritud pensioni vastavuse nende tööpanusele, ja põhiseaduse § 56, täiendades seda sättega, et president valitakse otse rahva poolt. Selle eelnõu arvas Riigikogu juhtivkomisjoni ettepanekul ilma aruteluta menetlusest välja sama aasta 20. oktoobril häältega 32 poolt, 3 vastu ja 4 erapooletut.

4. 27. oktoobril 1994 algatas põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu 35 Riigikogu liiget §147 muutmiseks, mille järgi kohtunikud

nimetatakse ametisse eluaegselt. Nimetatud eelnõu esimene lugemine toimus 6. detsembril 1994 ning eelnõu lükati tagasi hääletega 27 poolt, 19 vastu ja 4 erapooletut.

5. 16. novembril 1995 algatas põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu 35 Riigikogu liiget, taotledes anda rahvale õigus valida president. Selle eelnõu arvas Riigikogu juhtivkomisjoni ettepanekul ilma aruteluta menetlusest välja sama aasta 11. detsembril hääletega 38 poolt, 30 vastu ja 5 erapooletut.

Esimese osa kokkuvõtteks tuleks öelda: hoolimata sellest, et kehtiva põhiseaduse tekstis ei ole täpselt sätestatud mitmeid olulisi põhiseaduse muutmise seaduse menetluskorda puudutavaid küsimusi, ei ole komisjon pööranud sellele kahjuks vajalikku tähelepanu. Ilmselt tuleb see töö nüüd ära teha Riigikogu põhiseaduskomisjonil.

2. EUROOPA LIIDUGA VÕIMALIKU LIITUMISE RIIGIÕIGUSLIK TÄHENDUS

2.1. Euroopa Liidu õiguslik olemus

Järgnevalt analüüsitakse põgusalt kaht aspekti Eesti Vabariigi võimalikul ühinemisel Euroopa Liiduga.

Esimene aspekt. Euroopa Liidu liikmesriikidele on oluline üksnes see, et Eesti ratifitseeriks nendega välja töötatud liitumislepingu.

Teine aspekt. Millised muudatused tuleb Eesti Vabariigi põhiseadusse teha Eesti võimaliku ühinemise korral Euroopa Liiduga?

Eesti liitumine Euroopa ühinemisprotsessiga toimub lepingu vormis, millega Eestist saab "Liidu asutamislepingute igakordse muudetud ja täiendatud redaktsiooni" lepinguosapool. Selle lepingu osapoolteks on kõrvuti Eesti ja võimalike teiste liitumiskandidaatidega riigid, mis saavad sel hetkel Euroopa Liidu liikmesriikideks, mitte aga Euroopa Liit ise. Selle lepingu näidiseks on Korfu leping 24. juunist 1994 Norra Kuningriigi, Austria Vabariigi, Soome Vabariigi ja Rootsi Kuningriigi Euroopa Liitu astumisel. Seda lepingut muudeti Norra liitumisprotsessist kõrvale-

jäämise tõttu Euroopa Liidu otsusega 1. jaanuarist 1995 dokumentide kohandamiseks uute liikmesriikide astumisel Euroopa Liitu. Liitumislepingut täiendab liitumisakt koos selle lisadega, kus on üksikasjalikult kindlaks määratud vastuvõtmise tingimused.

On olemas neli Euroopa Liidu asutamislepingut:

1) Pariisi leping 18. aprillist 1951 Euroopa Sõe- ja Teraseühenduse kohta (ECSC);

2) Rooma leping 25. märtsist 1957 Euroopa Majandusühenduse asutamise kohta, nüüd "Euroopa Ühenduse Asutamisleping" (EEC);

3) Rooma leping 25. märtsist 1957 Euroopa Aatomienergiaühenduse kohta (EAEC) ja

4) Maastrichti leping 7. veebruarist 1992 Euroopa Liidu kohta.

Need lepingud on tähtajatud, välja arvatud Pariisi leping, mis artikli 97 kohaselt on sõlmitud 50 aastaks alates selle jõustumisest ja lõpeb niisiis 22. juulil 2002, juhul kui seda ei pikendata, mis aga ei ole ootuspärane.

Vaadeldud lepingud ei sisalda Euroopa Liidust väljaastumise õigust ega võimalust välistada üht olemasolevatest liikmesriikidest. Küll on aga võimalusi rakendada sanktsioone selle riigi vastu, mis ei täida oma lepingukohustusi. Kuid siiski Saksamaa Liitvabariigi Põhiseadusliku Kohtu tõlgenduse kohaselt võivad Euroopa Liidu liikmesriigid kui "lepingute valitsejad" "oma kuumumise (Euroopa Liitu) tühistada üksnes mõjuka õigusaktiga", milles kohus seks puhuks, kui nurjub stabiilne Ühendus, milleks peaks olema rahaliit, näeb *ultima ratio*'na Ühendusest lahkumise võimalust.

Väga oluline on siinkohal märkida, et liitumisel Euroopa Liiduga peab liituja riik aktsepteerima Euroopa Liidu *acquis communautaire*'i, s.o seaduste kogumit, mille Euroopa Liidu institutsioonid on juba vastu võtnud. Need ei hõlma mitte ainult kirjutatud, kodifitseeritud õigust (näiteks lepingu artiklid, määrused, direktiivid, otsused), vaid ka Euroopa õiguse üldisi põhimõtteid, mis on loodud Euroopa Ühenduse Kohtu (*European Court of Justice*, asukohaga Luksemburg) ja Esimese Astme Kohtu (*Court of First Instance*) poolt.

Kõiki neid Euroopa Liidu õiguse põhimõtteid tuleb rakendada, kui luuakse siseriiklikku õigust *acquis communautaire*'i baasil. Euroopa Liidu õiguse põhiprintsiibid on proportsionaalsus, seaduspäraste ootuste ja omandatud õiguste kaitse, võrdõiguslikkuse printsiip koos keeluga diskrimineerida inimest rahvuse või soo tõttu, põhiõigused ja -vabadused. Viimased on loonud Euroopa Kohus, lähtudes konstitutsioonilistest traditsioonidest liikmesriikides ja rahvusvahelises õiguses, et kaitsta liikmesriikides välja töötatud või aktsepteeritud inimõigusi. Kõige olulisem näide inimõiguste kaitsest Euroopa Liidu seadusandluses on Euroopa Inimõiguste Konventsioon.

Euroopa integratsiooni protsessi õiguslik mõju väljendub ka Euroopa Ühenduse õiguse ülimuslikkuse põhimõttes, mis tähendab seda, et Euroopa Ühenduse õiguse siduvat jõudu ei saa kummutada ühegi siseriikliku normiga, isegi mitte konstitutsioonilise tasandi normiga. Seda põhimõtet ei sisalda otsesel kujul ükski asutamisleping, kuid Euroopa Kohus sõnastas selle kui Euroopa Ühenduse õiguskorra põhielemendi 1964. a *Costa versus ENEL* otsuses ning kinnitas seda hilisemates otsustes, millest kuulsamaid on 1978. a Immenthali otsus ja 1986. a Greensi otsus, milles kohus selgelt väitis, et Euroopa Ühenduse õiguskord tingib liikmesriikide suveräänsete õiguste piiramist. Sellest põhimõttest järeldub, et kõik siseriiklikud kohtud peavad siseriikliku õiguse suhtes eelistavalt kohaldama Euroopa Ühenduse õigust ning Ühenduse tõlgendus Euroopa Kohtu poolt on siseriiklikele kohtutele siduv.

Ka Euroopa Kohtul on mitu olulist erinevust võrreldes tavalise rahvusvahelise jurisdiktsiooniga. Liikmesriikide sõltumatuse kadu õigusemõistmises iseloomustab kujukalt fakt, et kohtusse pöördumise pädevus on antud eraisikutele ka otse. Teiseks ei ole kohtu otsused kohustuslikud mitte ainult liikmesriikidele rahvusvahelises plaanis, vaid neil on täidesaatev jõud samuti liikmesriigi territooriumil ja seda ka eraisikute suhtes. Seega on mõnel juhul liikmesriik allutatud teise liikmesriigi seadusandluse tahtele (sellise juhuga on tegemist seadusloomega Euroopa Liidu Nõukogus), mõnel juhul kehtivad liikmesriigi ja tema kodanike suhtes rahvusvahelise organisatsiooni otsused (Euroopa Kohus esindab kolme

juriidilise isiku staatusega Euroopa Ühendust, s.t Euroopa Sõe- ja Teraseühendust, Majandusühendust ja Aatomienergiaühendust).

Saksa õigusteadlase Hubert Beemelmansi arvates on Euroopa Liit riikide ühendus ehk konföderatsioon — mitte aga liitriik ehk föderatsioon — juba asutamislepingute iseloomu tõttu: tegemist on puhtalt liikmesriikide vahel, ilma Ühenduse osaluseta sõlmitud lepingutega. Samuti ei ole Euroopa Liit Euroopa Ühenduse ega liikmesriikide suhtes eriline õigussubjekt. Tal on võimupädevust (*Kompetenz—Kompetenz*'i, kompetentside kompetentsi ehk pädevuste pädevust) sama vähe kui Euroopa Ühenduselgi, mis tähendab seda, et Euroopa Liit ise ei langeta otsuseid omaenda pädevusvaldkondades. Kui Euroopa Liidul oleks see õigus, siis võiks ta edasi areneda ka ilma liikmesriikide osalemiseta. Kuid sellisel juhul tuleks rääkida juba ka "Euroopa konstitutsioonist".

Liitumisläbirääkimistel liikmesriikide ja teiste kandidaatriikidega on Eesti seatud vastastikku enam kui 40 aasta vanuste asutamislepingute ja *acquis communautaire*' iga, niisiis tekib probleem, mil määral on võimalik Eesti erisoovide arvestamine või Eesti järkjärguline liitumine üleminekuregulatsioonide abil. Kuid üks on kindel: seda, mida ei ole saavutatud läbirääkimiste käigus, ei saa hiljem ühepoolselt reservatsiooni vormis liitumislepingu allakirjutamisel või ratifitseerimisel läbi suruda. Ka ei saa ühepoolsed avaldused lepingu sisu muuta. Need võivad küll selgitada lepingu sisu — nagu näiteks "koduseks kasutamiseks" või siseriiklikuks diskussiooniks. Need on väga üldised juriidilist laadi klauslid, mida Eesti riik peab oma võimalikul ühinemisel Euroopa Liiduga silmas pidama.

2.2. Euroopa Liidu liikmelisusest tingitud muudatused liikmesriikide konstitutsioonides

Euroopa Liiduga liitumine võib tuua kaasa ka muudatusi Euroopa Liidu liikmesriikide konstitutsioonides. Enamasti on muudatused aset leidnud just ühinemise ajal. Viimased näited on Austria, Rootsi ja Soome ühinemine Euroopa Liiduga 1995. aasta alguses. Samuti on põhiseaduslikke muudatusi nõutud siis, kui Euroopa Liiduga ühinemise vormid olid läbi teinud juba teatud arengu,

mis viis muudatuste tegemisele Belgia, Prantsusmaa, Saksamaa, Iirimaa, Portugali ja Hispaania konstitutsioonis.

Kõige suuremaid muudatusi on tehtud Austria ja Prantsusmaa konstitutsioonis. Mõlemad sisaldavad Euroopa Liidule pühendatud peatükki. Samuti sisaldab Saksamaa konstitutsioon üsna üksikasjalikke sätteid Euroopa Liiduga ühinemise kohta. Kuid mõne liikmesriigi konstitutsioon ei mainigi Euroopa Ühendust või Euroopa Liitu. Siin võiks näiteks tuua Taani, Kreeka, Itaalia, Luksemburgi ja Hispaania konstitutsiooni. Mõned liikmesriigid — Prantsusmaa, Saksamaa ja Portugal — on omaks võtnud konstitutsioonilise sätte Euroopa koostöös osalemise kohta. Soome uue põhiseaduse eelnõu (1997) sisaldab samasugust, kuid avaramat sätet rahvusvahelises koostöös osalemiseks.

Enamasti on Euroopa Liidu liikmesriikide konstitutsioonides üldsäte pädevuse ülekandmiseks rahvusvahelistele institutsioonidele, mis omakorda on tavaliselt sellise pädevuse ülekandmine, millel on oluline osa Euroopa Liidu liikmeks olemisel. Ainult Prantsusmaa, Saksamaa, Portugali ja Rootsi konstitutsioonis on sätte pädevuse ülekandmise kohta just nimelt Euroopa Liidu institutsioonidele. Austria, Belgia, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa ja Portugali põhiseaduses on aga sätte rahvusliku parlamendi liitumise kohta Euroopa Liidu organitega.

2.3. Eesti riigiõiguslikud seisukohad ja nende kohaldamise võimalus Euroopa Liiduga võimaliku ühinemise korral

Komisjoni aruandes jõutakse seisukohale, et kehtiv põhiseadus ei võimalda Eestil ühineda Euroopa Liiduga ega täita liikmesriigile liidu õiguskorra poolt esitatud nõudeid. Komisjon soovitas omapoolseid muudatusi, mis tuleks põhiseaduses teha ajal, kui Euroopa Liiduga liitumine aset leiab. Komisjon tõdes, et põhjenduste ja selgitustega varustatud muudatusettepanekute sisuks oleks põhiseadusse kirjutatav otsene volitus Eesti riigiorganitele sõlmida Euroopa Liiduga liitumisleping ja delegeerida selle alusel Euroopa Liidule põhiseaduslikke riigivõimuvolitusi, võimaldamaks Euroopa Liidu õiguse rakendumist Eestis. Sealjuures tuleks tagada, et liitumisel Euroopa Liiduga puudutataks Eesti sõltumatust ja põhiseaduslikke aluspõhimõtteid võimalikult vähesel

määral. Komisjon on teadvustanud, et liitumist võimaldavate muudatusettepanekute vastuvõtmise ainsaks võimalikuks viisiks on rahvahääletus. Viimane peaks vahetult eelnema liitumislepingu sõlmimisele, et tagada rahva tahte vastavus tolleks hetkeks kujunenud Euroopa Liidu juriidilisele ja poliitilisele olemusele.

Eesti Vabariigi põhiseadus on tugeva rahvusliku iseloomuga õigusakt, mis sätestab, et poliitiliselt tähtsate otsustuste tegemine toimub rahvuslikul tasandil. Keegi ei teadnud ju põhiseaduse väljatöötamise ajal, et Eestile võib juba lähitulevikus avaneda võimalus Euroopa Liiduga ühinemiseks. Seega põhiseaduse 1. peatüki § 1-s sätestatu on omane nn klassikalistele konstitutsioonidele.

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu.

Laskumata siin riigioiguslikesse vaidlustesse, tuleb nentida, et põhiseaduse § 1 esimene lõige sätestab omavahel seotuna riigi ja rahva suveräänsuse printsiibi. Suveräänsus ei ole ainus riigi- ja eriti rahvusvahelises õiguses riigivõimuga seoses kasutatud mõiste. Laialt on rahvusvahelises praktikas käibel ka mõiste "sõltumatus". Rahvusvahelises kohtupraktikas on mõisted "suveräänsus" ja "sõltumatus" sageli samastatud. Eesti õigusteadlane Artur-Tõeleid Kliimann annab terminitele "iseseisvus" ja "sõltumatus" järgmise sisu: iseseisvus tähendab, et põhiseaduse järgi ei saa Eesti Vabariiki muuta mõne teise riigi liitosaks või liitriigi osariigiks. Ta peab jääma iseseisvaks riigiks, mille üle ei tohi olla mingit teist kõrgemat juhtivat võimu.

Et rahvusvahelise õiguse praktikas samastatakse termineid "sõltumatus" ja "suveräänsus", siis on põhjust arvata, et põhiseaduse § 1 esimesel lõikel on sama tähendus mis teistegi riikide konstitutsioonides (kus sageli kasutatakse sõna "suveräänsus") väljendatud normides, mis tagavad riigi sõltumatu seisundi rahvusvahelises suhtlemises.

A.-T. Kliimanni määratlusest selgub, et kaks erinevat mõistet esitavad riigile teatud mõttes enam nõudeid, sest iseseisvusega ei kaasne alati sõltumatus, küll pole aga mõeldav sõltumatus iseseisvuseeta. Järelikult tähendab "iseseisvus" lihtsalt nõuet riigi teistest riikidest eraldatud eksisteerimise kohta, olgu et lähtudes täna-

päeva rahvusvahelisest poliitikast võivad faktiliselt eksisteerivad riigid sattuda suurema ja tugevama mõju alla. "Sõltumatus" tähendab aga seda, et iseseisev riik ei tohi lepingulisel teel muuta mõne teise riigi õigusakte enda jaoks kohustuslikuks.

Komisjoni arvates riivab rahvuslikku sõltumatust tegelikult Euroopa Liidu lepingu esimene komponent — kolm Euroopa ühendust, mis näevad ette teatud valdkondades rahvuslike võimuorganite allutamise ühenduse õigustele. See võib toimuda nii, et liikmesriigid kaotavad üldse pädevuse teatud valdkondades seadusi anda (näiteks tollipoliitika). Mõnes valdkonnas aga seisneb õigusloome vaid Euroopa Ühenduse poolt määratletud printsiipide elluviimises. Niisamuti on liikmesriigid kaotanud neis valdkondades rahvusvaheliste lepingute sõlmimise pädevuse, mis on üle läinud Euroopa Liidu organitele. Sealjuures seadusandlik pädevus on üle läinud ühenduse liikmesriike esindavale nõukogule, kus printsiibiks on otsuste tegemine enamhääletuse teel ja kus hääled ei jagune sugugi võrdselt.

Eesti õigusteadlane Artur Mägi näeb rahvasuveräänsuse põhimõttes "kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas" esmajoones õiguspoliitilist postulaati, mis on olnud käesoleva sajandi alguse demokraatliku kontseptsiooni üldiseks dogmaatiliseks aluseks. Identifitseerides riigi- ja rahvasuveräänsust ei ole rahvasuveräänsuse õpetus oma alustelt midagi muud kui ainult vastandpoolus õpetusele monarhi kui üksikisiku suveräänsusest, s.o vastand monarhi- ja riigisuveräänsuse identifitseerimise õpetusele.

Põhiseaduse § 56 defineerib kõrgeima riigivõimu teostamise-na Riigikogu valimist ja rahvahääletust. See valik iseloomustab parlamentaarset vabariiki, milles ainsaks otsese legitiimsusega riigiorganiks on parlament. See omakorda kinnitab, et põhiseadus oma sõnastuses ei tunne kõrgema jõuga õigusakti kui need, mis on vastu võetud rahvahääletusel, ning kõrgeimaks riigiorganiks on parlament, kes on volituse saanud otse kõrgeima riigivõimu kandjalt, s.o rahvalt.

Vaadeldava paragrahvi teise lõike postulaadi puhul "Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ning võõrandamatu" on Komisjoni arvates tegemist Eesti ajaloolisest kontekstist tuleneva kollaboratsioonismi keelava sättega. Iseseisvuse ja sõltumatuse võõrandamatuse all tuleb mõista ilmselt iseseisvusest ja sõltumatusest

loobumist. Võib arvata, et vaadeldav säte ei keela sõltumatus ehk suveräänsuse sisuks olevate kompetentside delegeerimist. Siiski on see säte vastuolus kompetentside lõpliku ülekandmisega ning loobumisega selle tagasivõtmise võimalusest. Sõltuvalt sellest, milline on vastus küsimusele, kas Euroopa Liidust on võimalik välja astuda või vähemalt lepingulisi suhteid niiviisi muuta, et sellega kaasneks delegeeritud kompetentside tagasivõtmine riiklikku pädevusse, võib määratleda, kas käesolev säte on ühitatav liikmeks olekuga Euroopa Liidus või mitte.

Euroriigiõigust käsitlevas kirjanduses on omaks võetud seisukoht, et juriidiliselt ei ole Euroopa Liidust väljaastumise võimalik. Võimalik ei ole ka Euroopa lepingute ühepoolne denonsseerimine liikmesriigi poolt. Lepingute sõlmimine määratluks ajaks tähendab aga seda, et Euroopa Ühendusse ja Euroopa Liitu kuulumine on lõplik. Siin tuuakse näide territoriaalse integratsiooni kohta, mis tähendab riikide lõplikku *intuitu personae* kohustumist. Nii näiteks ei oleks Prantsusmaa eurosüsteemi üldse aktsepteerinud, kui Saksamaal oleks olnud võimalus sealt omatahtsi välja astuda. Komisjoni arvates lähendab selline lõplikkuse tunnus Euroopa Liitu juba vägagi föderatsioonile, mitte konföderatsioonile.

Kuidas siis ikkagi seletada fraasi "Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu"? Võib-olla väga hea vastus siin puudub, kuid arvatavasti ei anna siin nii kiiresti muutuv maailmas aegade jooksul teisenenud tõekspidamised riikidevahelise poliitilise korralduse suhetes veel alust taganeda Eesti riiklikust iseseisvusest ja Eesti rahva suveräänsusest. Ei pea ju kord tekkinud riik oma olemasolu lakkamatult õigustama. Olgugi et Euroopa Liidu liikmesriigid on praegu siiski formaalselt loobunud oma suveräänsusest Euroopa Liidu organite kasuks, lähtuvad nad suhetes viimastega ikkagi oma rahvuslikust konstitutsioonist.

Kui lähtuda aga sellest, et tähtsaim õigusallikas on ikkagi elu ise, siis mida rahvusvahelisemaks see muutub, seda väiksemaks muutub rahvusriigi roll inimkäitumise reguleerijana. Muidugi võib see kaasa tuua ka seniste suveräänsuste võimukeskuste märkamatu kadumise ja "kompetentside kompetentsi" kandjaks oleva supranatsionaalse organi sünni. Seepärast on euroriigiõiguse teoreetikud hakanud juba praegu rääkima juriidilis-poliitilisest moo-

dustisest *sui generis*, mida pole võimalik paigutada ühegi seni tuntud klassifikatsiooni alla.

2.4. Euroopa õiguse mõju Eesti õigusele

Seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu ulatuslik teostamine Euroopa Liidu Nõukogu, Komisjoni ja Kohtu poolt tingib vastavalt sellele ka iga liikmesriigi põhiseaduse tõlgendamist. Millised on siis need juriidilised fenomenid?

Esimene neist puudutab arusaamu õigusallikatest. Loomulikult on Euroopa Ühenduse seadusandlusel iseseisva seadussüsteemina ka iseseisvad õigusallikad. Et Euroopa õigus on liikmesriigi õiguse lahutamatu osa, siis muutuvad ka Euroopa õiguse allikad liikmesriigi õigusallikateks. Seoses sellega on Soome õigusteadlane Matti Niemivuo soovitanud kajastada Eesti põhiseaduses ka sellega kaasnevat ning Euroopa Liidule ainuomast tunnust — tema õigusaktide vahetut kohaldamist liikmesriigi territooriumil. Kuid vägagi arvestataval eeldusel, et Eesti Vabariik ei tunnista kunagi Euroopa Liidu õigusaktide kõrgemat õigusjõudu Eesti põhiseadusest ning Euroopa Liiduga liitumisel viiakse Euroopa õigusega kooskõlla nii põhiseadus kui ka ülejäänud seadused, ei tohiks viide euroõiguse ülimuslikkusest põhiseaduses aga kohta leida.

Teiseks on prognoositav täitevvõimu tegevuse osakaalu oluline kasv seadusandja suhtes, sest seadusandlik kompetents läheb Euroopa Liitu astudes rahvuslikult parlamendilt ehk Riigikogult üle liikmesriikide ministritest koosnevale Euroopa Liidu Nõukogule. Järelikult tekib seadusandluses oluline nihe riigi täidesaatva võimu positsiooni tähtsustamisele võrreldes seadusandjaga. Nii on mitmed liikmesriigid, nagu Saksamaa ja Prantsusmaa, pidanud vajalikuks tagada parlamendi aktiivne osavõtt liikmesriigi seisukoha kujundamises osalemaks Euroopa Liidu seadusloomes ja sätestanud oma riigi konstitutsioonis valitsuse kohustuse informeerida õigusloomealasest koostööst rahvaesindust ning arvestada tema seisukohti.

Kolmandaks näevad Euroopa baaslepingud ette Euroopa Liidu kodanike ringi, kellele on Liidu õigusaktidega antud võrdsed sot-

siaalsed ja majanduslikud õigused ja vabadused kõikides liikmesriikides.

Nii sätestab Euroopa Ühenduse Asutamislepingu artikkel 8 tööjõu liikumisvabaduse kogu Euroopa Liidu piires ning nõuab igasuguse kodakondsusel rajaneva diskrimineerimise kaotamist liikmesriikide töötajate vahel selles, mis puudutab töölevõtmist, töötasu ja teisi töö- ja töölevõtu tingimusi. Seega ei saaks Eesti, kui ta on ühinenud Euroopa Liiduga, rakendada Euroopa Liidu liikmesriikide kodanike suhtes piiranguid, mis on ette nähtud näiteks sotsiaalseid õigusi käsitlevates põhiseaduse §§-des 28 ja 29. Teenuste ja kapitali vaba liikumisega vastuolus olevad piirangud võivad tuleneda ka põhiseaduse §§-des 31 ja 32 võimaldatud piirangute kasutamisel.

Nimelt näeb põhiseadus ülalnimetatud paragrahvides ette võimaluse piirata seadusega nende õiguste kandjaks olevate isikute ringi üksnes Eesti kodanikega. Kui seadusandja seda ei taotle, ei teki ka faktilist vastuolu Euroopa Liidu õigusega. Samas on piiranguvõimalus iseenesest vastuolus Euroopa Liidu õigusega.

Kuid põhiseadust muutmata võib siinkohal rakendada arvatavasti ka tõlgendust, mille kohaselt on tööjõu vaba liikumist puudutavate küsimuste ning ka võimalike piirangute alane õigusloome lihtsalt riigivõimuvolituste delegeerimist ettenägeva üldise sätte alusel läinud rahvuslikult parlamendilt üle Euroopa Liidu institutsioonidele.

Neljandaks tuleb märkida, et kõigest hoolimata jääb põhiseadusse siiski sätteid, mille vastuolu mõne Euroopa Liidu baaslepingu nõuetega on küllaltki otsene, ja seepärast tekib kahtlus, kas seda on võimalik kõrvaldada Euroopa Liidule riigivõimuvolitusi delegeeriva üldklausliga. Tegemist on põhiseaduse §§-dega 48 ja 111.

Põhiseaduse paragrahv 48 näeb ette õiguse kuuluda erakondadesse erandite tegemise võimaluseta üksnes Eesti kodanikele. Euroopa Ühenduse Asutamislepingu artikkel 8b aga nõuab, et igal Euroopa Liidu kodanikul, kes elab liikmesriigis, mille kodanik ta ei pruugi olla, oleks õigus hääletada ja kandideerida kohalikel valimistel selles liikmesriigis, kus ta elab, samadel tingimustel, mis on selle riigi kodanikel. Antud nõue kehtib ka Euroopa

Parlamendi valimiste puhul. Samas nähakse küll ette võimalus ka kitsendusteks, "kui neid õigustavad liikmesriigi spetsiifilised probleemid". Prantsuse professori Guy Carcassonne'i arvates tuleks siiski muuta Eesti põhiseadust, et võimaldada Eestis püsivalt elavatel Euroopa Liidu kodanikel, kes ei ole Eesti kodanikud, kuuluda erakondadesse.

Põhiseaduse paragrahv 111 sätestab: *Eesti raha emissiooni ainuõigus on Eesti Pangal. Eesti Pank korraldab raharinglust ja seisab hea riigi vääringu stabiilsuse eest.* Arvestades Maastrichti lepinguga ette nähtud üleminekut ühtsele rahale EURO ja Euroopa Keskpanga õigust euroraha emiteerimiseks, on ühtsele valuutale üleminekul Eesti Panga sellesisuline õigus täielikult kadunud.

2.5. Põhiseaduse muutmise vajadus seoses Euroopa Liiduga ühinemisel

Tuleb asuda kindlalt seisukohale, et Eesti Vabariigi põhiseadus jääb siiski õigusaktiks, mille alusel toimub otsuste tegemine siseriiklikul tasandil ning Eesti riigivõimuorganite poolt. Valitsemiskorra aspektist lähtudes peaks seega eelkõige käsitlemist leidma Eesti riigjorganite tegevus ning nende osalemine ja mõju otsuste tegemisel rahvusvahelisel tasandil. See vastab ka vajadusele säilitada Eesti põhiseaduse vormiline külg võimalikult muutmata kujul. Põhiseaduse väärtus ei ole ju kaugelki ainult puhtjuriidiline. Olles ajaloolise arengu vili, peegeldab põhiseadus esmajoones rahva kultuuri, põhiväärtusi ja tõekspidamisi. Järelikult ei tohi põhiseaduses Euroopa Liidule pühendatud sätete kui rahvusvahelise elemendi osakaal olla liialt suur. Ka põhiseaduse struktuur peab säilima.

Muudatusettepanekute formuleerimisel ja Euroopa õiguse ning Eesti põhiseaduse vastuolude lahendamisel on Komisjon lähtunud printsiipest, et võimalik põhiseaduse muutmine ei saa olla põhiseaduse loomisel aluseks võetud põhiprintsiipide ja põhiväärtuste muutmine või isegi neist lahtiütlemine. Ajaloolisest kontekstist tulenevalt on põhiseaduses rõhutatud eelkõige riigi demokraatliku arengu ja riikliku suveräänsuse ideid. Eesti põhiseadus ei sisalda aga üldise iseloomuga sätet, mis lubaks delegeerida riigi suveräänsuse sisuks olevaid pädevusi rahvusvahelistele orga-

nisatsioonidele. Kuigi Eesti põhiseadus kehtival kujul ei võimalda riikliku suveräänsuse teostamist supranatsionaalsel tasandil, ei tingi see põhiseaduse juhtpõhimõtete muutmist tema preambulas või 1. peatükis. Euroopa identiteedi lahutamatuks osaks on tema liikmete põhiseaduslik pärand nii ühises kui erinevas. Seetõttu peaks Euroopa Liidu liikmeks saamine võimalikult vähe puudutama demokraatliku põhikorraga riikide ideelisi põhialuseid.

Eelnevast lähtudes esitab Komisjon Eesti liikmesolekut võimaldavad põhiseaduse parandusettepanekud viisil, mis võimaldavad neid tõlgendada erandina põhiseaduse juhtprintsipiidest. Nimelt ei käsitle nad rahvusvahelisi organisatsioone üldiselt, vaid nende sõnastus on suunatud ainult Euroopa Liidule. Nende erandlikkust näitab seegi, et põhiseaduse teistes peatükkides või paragrahvides Euroopa õiguse ülevõtmisest tingitud tagajärgi ei fikseerita. Nii jääb muutmata põhiseaduse § 59, mis sätestab seasandliku võimu kuulumise vaid Riigikogule.

Normitehniliselt nähakse ette võimalus koondada suurem osa Euroopa Liitu käsitlevaid sätteid ühtseks paragrahviks, mis paikneks põhiseaduse 9. peatükis "Välissuhted ja välislepingud". Selline paigutus näitaks ilmekalt, et Eesti suhtub võimalikku liitumisega Euroopa Liiduga, suhetesse liikmesriikidega ja Euroopa Liidu organitega kui puhtalt rahvusvahelisõiguslikku toimingusse, mis ei väära iseseisvat riiklust.

Komisjoni liikmete poolt töö käigus tõstatatud küsimusse, kas Euroopa Liiduga liitumist tuleks kajastada ka põhiseaduse üldsätete tasandil, suhtuti positiivselt. Et Euroopa Liitu astumine rikub oluliselt põhiseaduse § 1 sätestatud riikliku sõltumatuse nõuet, siis oleks niisuguse sammu piisavaks legitimeerimiseks vajalik lisada põhiseaduse § 1-le Euroopa integratsiooni lubav kolmas lõige.

Komisjon sätestab põhiseaduse § 1 kolmanda lõike järgmises sõnastuses:

Eesti võib liituda rahvahäätuse alusel Euroopa Liiduga põhiseaduse §-s 123 ettenähtud tingimustel.

Siin on sätestatud Eesti Vabariigi osaluse võimalikkus Euroopa Liidus. Siin ja edaspidi tähendab tingliku kõneviisi kasutamine niisuguse tõlgenduse välistamist, et Euroopa Liitu kuulumine võiks olla Eestile põhiseaduse järgi kohustuslik. Tulenevalt põ-

hiseaduse § 1 kahest esimesest lõikest on Euroopa Liidu mõiste sisustamisel teatav piirang. Nimelt lubab käesolev põhiseaduse täiendus Eesti osalemist vaid niisuguses Euroopa Liidus, mis oma riigiõiguslikult iseloomult on riikide liit ehk konföderatsioon. Et Eesti põhiseaduse § 1 järgi on Eesti Vabariik iseseisev riik, siis ei saa Eesti muutuda mõne teise riigi, sh ka liitriigi osaks. Seega tuleb põhiseaduse § 1 uue kolmanda lõike tõlgendamisel vältida küllalt olulist vastuolu põhiseaduse § 1 kahe esimese lõikega. On teada, et Euroopa Liidu liikmeks olek lubab küll piirata Eesti sõltumatust, kuid samas tagatakse nõude jälgimine, mille kohaselt Eesti jääb iseseisvaks riigiks.

Samas täiendaks põhiseadust paragrahv 123, mis sätestab riikliku pädevuse delegeerimist Euroopa Liidu organitele.

Komisjon soovitas täiendada põhiseaduse 9. peatükki "Välisuhted ja välislepingud" §-ga 123 järgmises sõnastuses:

Eesti võib vastastikkuse ja võrdsuse põhimõttel Euroopa Liidu organitele delegeerida põhiseadusest tulenevaid riigivõimuvolitusi nende ühiseks teostamiseks Euroopa Liidu liikmesriikide poolt ulatuses, mis on liidu aluseks olevate lepingute rakendamiseks vajalik, ja tingimusel, et see ei vastusta põhiseaduse preambulas sätestatud Eesti riikluse aluspõhimõtteid ja ülesandeid.

Vabariigi Valitsus informeerib Riigikogu võimalikult vara ja laialdaselt Euroopa Liitu puudutavates küsimustes ning arvestab kaastöös Euroopa Liidu õigusloomes Riigikogu seisukohti. Täpsem kord kehtestatakse Eesti Vabariigi liikmelisuse puhul seadusega.

Esimeses lõikes nõustub Eesti Vabariik sisuliselt tagajärgedega, mida selline osalus endaga kaasa toob, s.t sellega, et "teatud osa" (mille piire on tegelikult raske kindlaks määrata) Eesti suveräänsusest teostatakse Euroopa Liidu organite kaudu. Kuid Euroopa Liit austab ka oma liikmesriikide rahvuslikku identiteeti. Lähtudes iga liikmesriigi kordumatust kultuuripärandist ning identiteedi sisuks olevatest väärtushinnangutest esitab liikmesriik samuti põhimõtted, mis aitavad neid säilitada ja arendada. Eesti riikluse aluspõhimõtete ja ülesannetega ei tohi sattuda vastuollu ei Euroopa Liidu baasõigus ega *acquis communautaire*, mis tuleneb suveräänse riigivõimu osalisest delegeerimisest.

Teine lõige räägib sellest, et Euroopa Liidu õigusloomeprotsessi põhijooneks on seadusandliku pädevuse omistamine rahvusvahelisele organile. Vastuvõetud aktid ei vaja "tuletatud õiguse-na" ratifitseerimist. Samas on neil Euroopa Kohtu pretsedendiõigusest lähtudes kõrgem õigusjõud kui parlamendi poolt vastu võetud seadustel. Et kompenseerida põhiseaduslike riigiorganite vahekorras toimuvat olulist nihet täidesaatva võimu kasuks, peaks põhiseaduslikult olema fikseeritud rahvusliku parlamendi (Riigikogu) võimalik ulatuslik kaasamine Eesti seisukohtade kujundamisse Euroopa Liidu õigusloomeprotseduuris.

Täpsem kord, mis moodi Vabariigi Valitsuse ja Riigikogu koostöö praktikas peaks välja nägema, tuleks välja töötada seadusega. Seadusandlikku lahendit vajavad ka kõik ülejäänud euroõiguse rakendamist ja Eesti riigiorganite välissuhtlust puudutavad küsimused.

Komisjon on seisukohal, et ülal esitatud muudatusettepanekute menetlemisel võib kõne alla tulla ka vajadus neid täiendada.

2.6. Põhiseaduse muutmise protseduur Eesti võimalikul ühinemisel Euroopa Liiduga

Põhiseaduse muudatused, mis kaasnevad Euroopa Liitu astumisega, on võimalik läbi viia üksnes rahvahääletuse teel — sõltumata sellest, millist põhiseaduse peatükki muudetakse. Juhul kui jäetakse täiendamata põhiseaduse § 1, on uue § 123 sisseviimine mõeldav ikkagi ainult rahvahääletuse jõul, sest siin on tegemist selliste muudatustega, mille kaal ületab muud Komisjonis ning isegi Põhiseaduse Assamblees arutuseks olnud valikud.

Komisjon pidas vajalikuks, et ajavahe, mis lahutab Euroopa Liitu astumist ning põhiseaduse muutmist rahvahääletuse alusel, peaks olema võimalikult väike. Arvatavasti ainult nii saab tagatud selle hetke Euroopa Liidu juriidilise ja poliitilise olemuse vastavus rahva poolt rahvahääletusel väljendatud tahtele ja selle aluseks olnud informatsioonile. Niisiis on võimatu teha rahvahääletuse abil põhiseaduses muudatusi juba eelnevalt, et saada rahvalt nõusolek liituda Euroopa Liiduga tulevikus, näiteks 4–6 aasta pärast, Ei pruugi ju Euroopa Liidu hetkeseisund sellisel juhul enam ammu vastata referendumil läbiviimise aegsele.

Ent milline oleks kontroll põhiseaduse muutmise osas? Kas Riigikohtu Põhiseadusliku Järelevalve Kohus saab rahvahääletusele pandud muutmiseelnõu üle kontrolli teostada? Komisjon asub seisukohale, et kui põhiseaduse muudatustepanek puudutab tähtsaid sisulisi küsimusi ning on vastu võetud rahva poolt, on enam kui küsitav põhiseaduslikuks organiks oleva Riigikohtu kontroll selle sisu üle. Loomulikult on aga mõeldav Riigikohtu formaalne järelevalve, millele on allutatud vaid otsuse tegemise protseduuriline külg.

Kuid alles pärast põhiseaduse muutmist on võimalik ratifitseerida Eesti Vabariigi liitumislepingut Euroopa Liiduga. Siin on aga Riigikohtu Põhiseadusliku Järelevalve Kohtul võimalik sekunda veel kord, ja nüüd juba liitumislepingu vastavuse küsimuses muudetud põhiseadusele.

Kokkuvõtteks tuleb öelda järgmist. Esiteks, kehtiva põhiseaduse muutmine ei ole sugugi alati üheselt arusaadav. Teiseks, Eesti Vabariigi võimalik ühinemine Euroopa Liiduga toob kaasa väga keerulise riigiõiguslike probleemide rägastiku.

Eesti riigiorganitel tuleb kõik eelnimetatud probleemid hoolikalt läbi arutada, seni kui ei ole välja töötatud ühtset rahvusvahelist mudelit kaalumaks Euroopa Liidu liikmelisuse arvestamist rahvuslikes põhiseadustes.

ANDO LEPS (sünd. 1935. a) lõpetas TRÜ õigusteaduskonna 1960. a, õigusteaduste kandidaat 1982. a., *dr. jur.* 1992. a Tartus. Riigikogu liige 1992. aastast.

SUVERÄÄNSUSE IGANEMINE KAASAJAL

Nikolai Maim

Alljärgnev kirjutis on kaudselt vastuseks artiklile, mis on ilmunud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetustes 1952, 1. k. nr. 3. Artikli pealkiri on: "Eesti kodanlik "solidaristlik" riigiõpetus imperialistide teenistuses" ja autoriks Paul Vihalem, juriidiliste teaduste doktor. Selles artiklis on terava ja mahategeva arutluse alla võetud mõtted, mis on väljendatud riigi suveräänsuse õpetuse kohta minu traktaadis *Parlamentarism ja suveräänne riik*, 1927. a. Minu alljärgnev artikkel on küll koostatud 1951. a., s.o. enne *dr. jur.* P. Vihalemi artikli ilmumist, ja selles mõttes ta just vastusena otseselt arvesse ei tule, aga minu seisukohad on siin uue motiveerimise saanud, mis mind paneb kinni pidama mõtetest, mida olen väljendanud 1927. a traktaadis. Ta on siis üheks avalikuks vastuseks P. Vihalemi arutlusele pärast tutvumist viimasega alles 1954. a esimesel poolel.

Kaasaja poliitiline elu tunneb eriti teravalt demokraatiate ja diktatuuride vastandseisu. Erinev on nendes arusaamine suveräänsusestki, kuna diktatuurides igal juhul rõhku pannakse suveräänsuse kehtivusele, demokraatiates aga ametlikult väljendatakse, et ka kõige vägevam riik peab suveräänsuse kitsendamisega arvestama — USA välisministri (Secretary of State) väljendus 1945. aastal. Ja kehtiv Prantsuse põhiseadus sisaldab määruse, et lubatav on suveräänsuse kitsendamine vastastikkuse alusel.

1. **Mis on suveräänsus?** Lühidalt öeldes on suveräänsus riigi võimu kõrgem omadus, mille tõttu kaasaegne riik on ülim ühiseluline kujund. See arusaamine pole riigi suhtes kehtinud alati: nii

Õigusteaduslik Ajakiri, 1957, nr 1, lk 4–16. Tekstis on tehtud kärpeid ja väiksemaid redaktsioonilisi parandusi.

õpetatakse keskaegse riigi kohta, et ta polnud suveräänne. Õige on, et see mõiste enne 13. sajandit tähelepanu ei leidnud. Kuigi juba antiiksetes riikides leidub sellesuunalisi tendentse, ei võinud küsimus tolle aja tingimustes teravalt tõustagi. Suveräänsuse mõiste sai keskaja teise poole tingimustes soodsa pinna arenemiseks ja Prantsuse kuningriigil on olnud siin täita juhtiv osa. Eriliste teenetega on siin Pariisi ülikool, kus kolme sajandi jooksul (13.–16.) seoses suveräänsusega prantsuse riigiteooria on kujundatud. Siin on suveräänsus otseseks tähenduseks riigivõimule ning püsinud on see õpetus laialt: veel enne teist maailmasõda üks prantsuse riigiteadlane püüdis riiklust seoses selle teooriaga mõista. Õpetused, mis riiki identifitseerivad õigusega, annavad suveräänsuse mõistele uut jõudu juurde.

Mis põhjustas suveräänsuse mõiste ülesvõtmist keskaja teisel poolel? Tolleaegne poliitiline olukord Euroopas. Taheti kinni pidada antiikse Rooma riigi ideest, mis kajastus Püha Rooma riigi keisrite instituudis, kellest arvati rippuvaks juba kujunenud rahvusriikide kuningaid Prantsusmaal ja Inglismaal ning mujal. Seesugust suhtlemist toetati ka keskaegse kiriku poolt. Poliitiliste vahekordade areng polnud aga samasuunaline: keisrivõim nõrgenes järjest, kuna rahvusriikide kuningate võim, eesotsas Prantsuse kuningaga, kasvas. Rahvusriikide kuningad püüdsid end suveräänsuse mõiste abil seada rippumatusse vahekorda keisriga, kuna keskaegsele feodaalkorrale õiguslikult omases ülemus-alamluse järjestuses suveräänsus tähistas selle õiguskorra viimase kõrgema astme hinnangut, mis polnud enam kellestki õiguslikus rippuvuses. Rahvuskuningad kuulutasidki end suveräänseteks vürstideks ja nii ilmuski riigiõpetusse suveräänsuse mõiste vürsti- ehk monarhisuveräänsuse mõttes. 16. sajandil saab see spetsiifiline tüliküsimus teoreetilise üldtunnistuse riigiõpetuses ja riik tehakse suveräänseks, küsimata, kas on tegemist vürsti- või rahvariigiga. See üldistamine sobis väga absolutismi ajastule; võib ütleda, et igal pool, kus suveräänsus esile kerkib, on seal midagi absolutismimaigulist juures.

Nii on kaasaegne riik suveräänne ühiseluline kujund, nagu vormilisest küljest riigist aru saadakse: riik ise on otsustaja, ühiseluline ühik, mille üle teist määrajat kujundit enam ei ole. Tuleb küsida, mis on riigi olemuses antud, et ta seda peab olema? Vas-

tus sellele on olnud mitmesugune. Nii rõhutati keskajal eriti, et riik olla jumalik sisseseade. Ratsionalism 17. sajandil nägi riigis mõistuse sünnitist. Rousseau pidas riiki ühiselu paratamatuseks. Sotsialismile on riik klassivahekordade tulemus. Natsionalismile on ta rahvusliku iseolemise väljend. Aga on ka skeptikuid riigi suhtes: anarhistid väidavad, et riiki pole vaja ja et see tuleb ära kaotada.

Nii siis riigi olemuslikku vajadust motiveeritakse mitmel viisil, mis ka suveräänsusele annab oma põhjenduse.

Omalt poolt lisan sellele juurde, et suveräänsus on riigile nii kaua oluline, kuni riik suudab olla viimane kõrgem ühiseluline kujund, mis võimaldab inimesele seda ühiseluliselt vajalikku, mis ilma riigita pole kättesaadav. Selle poolest on iga riik võrdne teisega ja sellepärast on riigid kõik vastastikku suveräänsed. Ühiselulise võime ülimalt asetamine omistabki riigile suveräänsuse; suveräänsus on ainult riigil: kus on suveräänsus, seal on riik, kus on riik, seal on suveräänsus. Niikaua kuni riik osutub ühiselu kujundiks, mis inimesele võimaldab veel midagi, mis ilma riigita pole saavutatav, oli suveräänsuse mõistel teatud alus, sest tema tähistas kõrgemat loovat jõudu, mis ühiselu arendas, tõstes kõrgemale järjele heaolu.

Ometi ei kesta see piiramatult nõnda. Uuemal ajal, eriti 19. sajandil, avastati ikka enam, et riigivõim pole mingi kõrgem jõud olemuslikult, vaid on sõltuv ühiselu vahekordadest, mis kujunevad majanduslike tingimuste, rahvuslike omaduste ja loodusjõudude kasutamiseviiside järgi. See kõik annab igale konkreetsele riigivõimule juurde jooni, mille lubatavus pole otsustatud sõnas-tusega, et "riigivõim on suveräänne". Veel enam, tekivad seisukorrad, kus vähemalt kahtlustäratav on, kas riik sarnasena on suuteline esinema jõuna, mis saavutab seda, mis ilma riigita üldse pole saavutatav. Riigi juures, nagu kõige inimliku juures, on ikka olemas oma mõistlik joon, mille tõttu riik inimühiselu nähtena võibki püsida. Seda mõistlikku joont toob esile riigi omadus tõsta inimvõimet vajalikkude üldsihtide saavutamiseks; nii kaua kui see on nii, on riik mõistuse ees põhjendatud ja riigi edasine kestus on vajalik. Inimvõime tõstmine riigi läbi on ka põhjendavaks motiiviks suveräänsusele riigi käes. Võib ütelda: nii kaua kui riik

saavutab inimvõime tõstmist ühiselus, on ta suverääne, ja midagi ei suuda seda muuta.

See on lühidalt olemuslik põhjendus suveräänsusele, mille taha püüavad end peita võimukasutajad, olgugi et nende tegevuses sugugi pole väljendunud inimvõime ühiseluline tõstmine.

2. Rahvasuveräänsuse üleskerkimine. Kirjeldatud viisil lasub end riigi ja tema suveräänsuse osatähtsus inimesele vastuvõetavalt seletada. Kuid nagu iga asja, nii ka riigi suhtes tuleb arvestada teise küljega, ja seal on kahtlused püsinud suveräänsuse kohta juba algusest peale.

Võib arvata, et kui vürstid püüdsid omistada enestele suveräänsust, see ei võinud sugugi leida üldist pooldamist. Suveräänsed vürstid ei osutunud sugugi olevusteks, kelle püüded ja teod oleks vastanud nende seisukoha kõrgusele. Suveräänsuse taha peitus ka toores jõud ja vägivald, mis ei hoolinud ei tõest ega õigusest, ja nii oli paratamatu suveräänsusele vürstile ja tema püüetele alluvate seas vastuseisu kujunemine. Pealegi esialgselt isiklikult vürsti suveräänsusena mõistetuna saab suveräänsus üldiseks põhiliseks omaduseks ka riigile, kui ühiselu kõrgemale kujundile. Sellega siis on üles kerkinud küsimus riigikorra ülesehitamisest, mis peab kindlustama, et suveräänsus tõepoolest kataks seda, mis on ainult riigi läbi teostatav üldine vajadus. See üldine vajadus pidi seletatama ja mõistetama mitte isikliku heana sellele ehk teisele valitsejale, vaid kõigile isikuile, kes selle riigi moodustavad — rahvale. Rahvasuveräänsus tuleb päevakorrale ja ta tõrjub vürstisuveräänsuse tahaplaanile; see toimub mõne sajandi jooksul kuni 19. sajandini. Teravasti kerkib ta üles 18. sajandil Ameerika ja Prantsuse revolutsioonide sunnil ning leiab kinnituse ka 20. sajandi revolutsioonides Kesk- ja Ida-Euroopas kui ka Lähis- ja Kauge-Aasias. Kuigi vürstisuveräänsuse jäänused maakeralt veel täiesti kadunud pole, siiski on see ettekujutus meie ajal tõeliselt paljas mineviku mälestus, mis osutub mõjutuks riigikorra kujunemisele. Sellepärast riigile omistatud suveräänsust tõlgitsetakse nüüd ikka rahvasuveräänsuse mõttes.

Mis tähendab rahvasuveräänsus? See on suveräänsuse ülekandmine vürstilt — üksikisikult kogu rahvale: see, mis seni oli ainuisiklik, on nüüd saanud omaks üldsusele, s.o. ka igale selle üldsuse liikmele. Prantsuse riigiteoorias väljendatakse seda

järgmiselt: suveräänsus kuulub Prantsuse rahvale, s.o. (ütleme ümmarguselt) 40 000 000 prantslasele; iga prantslane omab aga 1/40 000 000 osa sellest rahvasuveräänsusest. Kõik rahvaliidmed on omas osas suveräänsed ning sellest küljest kõik võrdsed: riigivõim on nagu iga üksiku rahvaliidme võim vastavas osas.

Demokraatlik riigikord tahab luua selleks eeltingimusi, et riigivõimu taotlused ja teostamised osutuksid kõigile kui suveräänsust kandvatele osakestele kasuks. Paistab, mis siis veel tahta, et riigivõimu olemasolu oleks vastuvõetav ja soovitatav kõigile rahvaliidmetele.

3. Rahvasuveräänsuse põhimõtte teostamine. Küsimus tekib kohe, kuidas on olnud riigisuveräänsuse areng tegelikult, püüdes rahvasuveräänsuse põhimõttel? Vaatleme küsimust siseriiklikust ja riikidevahelisest seisukohast.

A. Esimeses mõttes, **siseriiklikult** peab kohe konstateerima: olgugi et igatühel on oma osa suveräänsust, pole mõeldav selle teostamine ilma organisatsioonita ja erakondliku koostegevuseta. Parteielu on paratamatu rahvasuveräänsusele põhjenevas riigis. Üksikute riikide järgi on erakondlus väga erinev. Kõige õnnelikumas seisukorras on rahvad, kelle juures riigielu juhtimine, s.o. suveräänsuse teostamine, leiab aset peamiselt kahe erakonna raamides, nagu Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal. On aga ka rahvaid, kus erakondlik killunemine on ilmselt liialdatud, ütleksin haiglane, nagu näiteks viimastel valimistel Prantsusmaal olid aktiivsed üle saja omaette rühmituse. Erakondluse tõttu saab rahvasuveräänsuse juures võimalikuks, et riigivõimu teostamine pole kasuks mitte kõigile rahvaliidmetele, vaid osaliselt, mõõduandvalt valitseva erakonna huvidele. Tegelikult on siis suveräänsus mitte kogu rahva, vaid osa rahva käsutuses; ja nii, võrreldes vürstisuveräänsusega, on nüüd riigivõim kasutada küll teatud kihi, mitte üksikisiku käes, ometi kogu rahvas ei tule nüüdki arvesse, kuigi põhimõtteliselt see nii peaks olema. Muidugi paneb tõeline elu piirid igal pool ja vabades demokraatias ei saa erakondlik võimutsemine minna äärmusteni, sest perioodilised valimised ei luba ka valitsevail erakondadel minna omis taotlustes äärmuseni, et alles hoida valijaskonna poolehoidu.

Üsna teine seisukord aga tekib seal, kus hakkab maksma ühe erakonna võimutsemine, nagu seda nii laialt on tähele panna prae-

guses maailmas. Siin on tegemist tagasipöördumisega mineviku ainuvalitsuse juurde, mis nüüd toimub erakonna kattel, sellega nagu alles hoides ilmet kogu rahva osavõtust, mis ju rahvasuveräänsuse juures peab olema paratamatu. Siin kuulub suveräänsus sõnadest küll rahvale, aga tegelikult on tema teostamine läinud võimutseva erakonna ja selle juhtkonna kätte. Võrreldes seisukorraga seal, kus võimukäsitlemisel on tegemist kahe ehk mitme erakonnaga ja sellepärast võimu juures erakondade vaheldumine ikka on mõeldav, mis kõiki erakondi ka võimu juures vastastikku hoiab teatud piirides, on ühe erakonna võimutsemisel need tagasihoidvad tegurid kadunud. Riigivõim läheb piiramatult siin võimutseva erakonna kätte, kes ei lase terroriga enese kõrval teutseda ühelgi teisel. Võimutseva erakonna tõekspidamised ja taotlused kuulutatakse siin kogu rahva omadeks, millele arvustav vastuhakk ehk millest mittelugupidamine on kuriteoks, mis leiab raske nuhtluse.

Ilmselt on kadunud siin see osake rahvasuveräänsusest, mida Prantsuse riigiteooria omistab igale rahvaliikmele. Suveräänsus on ainuüksi riigi kui terviku omaduseks, ja et võimutsev erakond tegelikult kehastabki riiki, siis on tema õieti selle suveräänsuse lakkamatu teostaja, sest on ka kadunud erakondade vaheldumine võimu juures, nagu see on omane vabadele demokraatiatele. Tagasi on tulnud jälle ajad, modifitseeritud küll, aga väljenduses siiski samad, nagu see oli iseloomulik absoluutsele monarhiale veel 18. sajandil, kus ka riigivõim end läbi surus üksikisikust hoolimata, inimese muutes mängukanniks tujukate isevalitsejate kätes; nii näiteks Vene keiser Paul saatis kompanii, mille esinemine teda pahandas, sealsamas kaugele Siberisse marssima ja alles neurootilise Pauli surm tõi kompanii poole tee pealt tagasi. On arusaadav 19. sajandi kultuurse Euroopa püüdlus vabaneda ühiselus niisugustest nähtustest ja inimesele kindlustada kaitset võimutsejate tujude ja mõttetuste vastu.

Midagi analoogset elame meie ajal läbi totaalse riikluse ja ühe erakonna võimulolemise näol. Küsida tohib, missugused motiivid on neid riiklusi võimutseva ühe erakonna kujudes lasknud tekki-
da? Lühidalt vastates tuleb märkida, et riiklus totaalses mõttes on tekkinud seal, kus on kas põlise ainuvalitsuse harjumused veel liig sügavalt juurdumas rahvamasside hinges, nagu tohib seda väita

Venemaast ja Hiinast, või on erakondlus põhjustanud rahva elus niisuguse killunemise, et pidi tekkima vastuvool, mis tahtis kõrvaldada seda nähtust. Radikaalsem mood oli loomulikult, et hulga erakondade asemel püsima jäi üks, nagu see toimus eriti Saksa maal ja Itaalias, aga samad tendentsid kerkisid ka Prantsusmaal.

Niisugusel tagapõhjal ongi meie ajal võimalikuks saanud kontsentreeritud võim rahvasuveräänsuse põhimõttel, mis on omane totaalsele riigile. Erakondlik killunemine paigutas suveräänse võimu hulga erakondade vastastikuste hõõrumiste tulemusena liiga nõrkadesse kättesse. Näis olevat vajalik erakondade vaheldamise ärajäämine võimu käsitamises, et tõsta riigivõimu jõudu; asemele tuligi ühe erakonna võimutsemine. Võib olla see üleminek vabast erakondlikust võistlusest ühe erakonna võimutsemise juurde tuleb kõige reljeefsemalt esile Itaalias, ja nii on ka kogu see arenemine kutsutud fašismiks. Fašism pidi tooma riigivõimu käsitlemisse jõudu ja sihikindlust seoses laiaulatuslike aktsioonidega, mis pidid Itaalia sisemist jõudu ja välist kaalu tõstma senitundmata kõrgusele. Nii oli see oodatud ka igal pool mujal, kus ühe erakonna võimutsemine leidis teostamist. Aga surmamärk avaldas end ka Itaalias juba algusest peale: riik pidi saavutama osa rahva allarõhumisega, isegi hävitusega kogu rahvale ennenägemata edu, s.o. tervik peab tõusma selle läbi, et osa sellest tervikust eitatakse. Kui piltlikku võrdlust kasutada, oli ettekujutuses mõõtuandev ootus, et riik kui organism (nagu see võrdlus fašistlikus riigiõpetuses esineb) oleks seda tervem ja jõulisemalt end väljendamas, kui selle organismi juures mõne elundi (nagu kõrva, keele, silma) osaliselt atrofeerime: kuulmine teravneb, kui ühe kõrva kinni topime; keel muutub kõlavamaks, kui mõne hääliku väljendamist mitte võimaldada; silmad on seda sügavama vaatega, kui nad ainult ühele poole on pööratud jne. jne. Ilmselt võis seesugune siseriiklik suhtlemine rahva mõnedesse osadesse olla ainult saatuslik fašistlikule riiklusele, nagu see hiljem ka tõeks sai. Nii oli see Itaalias, ja sarnane oli areng ka teistes ühe erakonna võimutsemispaikades: üht-teist saavutati väliselt, aga rahvas ja riigi sisemine ühtlus oli kaduma läinud ja mitte saavutatud, kuigi see just oli eesmärgiks, mille jaoks üheerakonna riiklus käiku lasti. Sellest peab järeldama, et fašismi juures meil pole tegemist tervendava protsessiga riikluse kujunemisel, olles

kogemustes rikkam ja küpsem vajalikkude sammude tegemisel, et oma riiklust tõsta ja mitte lasta alla minna.

Siseriiklikus olemises fašismi surmaviga oli sallimatus, s.o. ta-gasipööramine ebakultuurse hoiaku juurde, millest Lääne maailm oli juba edasi jõudnud paari sajandi eest. Vaba ja terve kultuuriline riiklus võib aga areneda ainult sallivuse ehk tolerantsi ühiskonnas, kus iga ühiseluline jõud võib tuua enesest kõik positiivse, loova, elu kujundava esile ja oma saavutiste läbi võita enesele väärilise koha rahva ja riigi tervikus. Sallivuse mõistest tuleb aga õigesti aru saada ja kunagi mitte samastada loidusega ehk lodevusega. Sallivus ühiselus tähendab ikka vastastikku suhtlemises väärikat ja kindlat hoiakut, mis on vankumata tagatis püsivale, arenevale riiklikule ja rahvuslikule elule. Lodevus aga pole muud kui käia-laskmine, nagu juhtub ilma end pidurdamata, juhusele, kus see ka vajalik, vastu seismata, sihtide puudumisel ja tahte lõtvusel sündmustega kaasavoolamine. Kui sallivus on riikluses kandvaks jõuks, siis lodevus tähistab just selle jõu puudumist. Suudab riik-lus end sallivuse vaimus kujundada, võib ta tulevikule julgesti vastu sammuda; lodevus aga toob kindlasti riigile langust.

Kokkuvõttes võime siseriiklikus olemuses suveräänsuse suh-tes konstateerida, et kui see riiklik omadus osutub tegelikult või-mutseva erakonna eesõiguseks, kaotab ta oma sisemise mõtte ja põhjenduse olla võimeks, mis rahvale midagi toob, mis ilma riigi-gita pole kättesaadav. Sest kui riigis saavutatakse midagi osaliselt sellega, et üht osa rahvast hävitatakse, siis pole see saavutatud rah-vale tervikuna, vaid ainult selle rahva võimutsevale killule. Siin pole suveräänsust olemas, vaid on labane vägivald. Lausa pilkena kõlab siin nimetus rahvasuveräänsus, mille varjus toimub rahva ühe osa hävitamine võimutseva üheerakonna juhtkonna poolt to-taalsuse tingimustes.

B. Riikidevahelisel seisukohast on suveräänsusel teine ees-märk: ta tähendab tõkkeseadmist teistele riikidele segamisel ühe riigi siseasjadesse. Siin ütleb suveräänsus seda, et riigi siseasjad on selle riigi asjad, milliste üle otsustamine kuulub temale; tei-sed riigid peavad takistamata laskma seda sündida. Suveräänsus seab kõik riigid vastastikuse rippumatuse seisundisse; riikideva-helises elus on iga riik iseseisev enesemääraja üksus, mille üle pole enam kõrgemat kohta otsustamas — lõppotsus tuleb riigi

poolt tema oma asjades. Seegi suveräänsus on rahvasuveräänsusest tuletatav ja tähendab riigina organiseerunud rahva suhtes selle vaba tahteavaldust ja tegevusse astumist oma äranägemise järgi, sõltumata teistest riikidest ja rahvastest. Riikidevahelises elus on siin kõige kaaluvam enesekaitse ja julgeolek, s.o. otsustamine teiste riikidega läbikäimise ja suhete lõpetamise üle, liitu astumise ja liidust lahkumise, sõja ja rahu üle. Muidugi kõigi nende vahekordade ja seisundite sisustamine on tingitud olukordadest ja võimalustest, kuid siduvaks riigile on ainult see, mis ta ise on teinud enesele siduvaks, ning enam ei midagi muud.

Sellest küljest suveräänsusele lähenedes näis see võime olevat eriti omal kohal: iga riik, iga rahvas tahab määrata ise oma asjade ja vahekordade üle teiste riikide ja rahvaste keskel. Riikidevaheline elu võib leida terve, jõulise, edenemisvõimelise väljenduse ikka ainult enesemääramise põhimõttel, mis on nii loomulik ja enesestmõistetav, et temast taganemine ja kõrvalekaldumine paistab hukkumisena rahvastele ja riikidele. Kõrvaldatud enesemääramist aga asendab vägivald ja orjastamine, millest kõik püüavad pääseda, et hoida alles elutahet ja tegevusvabadust kui eeldusi ühiselulisele arenemisele.

a. Saades suveräänsusest aru eelpool fikseeritud mõttes, võime küll riigisuveräänsust ainult pooldada riikidevahelises elus. Ometi tuleb meil selle probleemi juures arvesse võtta ka teist külge terves ulatuses, nagu see end ilmutab riikide vahel. Nii võime meie päevilgi konstateerida nähteid, mis suveräänsuse varjul aset leiavad: võimutsejad ühes riigis panevad kehtima niisugused sisemised elutingimused, et neid ebainimliku tooruse poolest teiste, rohkem arenenud riikide ja rahvaste seisukohalt, peab hindama ühiseluliselt lubamatuna. Võimutsejad aga, toimides ebanimlikult elanikkonna suhtes, toetavad end riigisuveräänsusele. Paratamatult kerkib siin küsimus: kas rohkem arenenud maailm tohib niisugustel nähtudel lasta püsida, mitte segades nende tooruste toimimisse, et suveräänsust mitte rikkuda? Maailma avalik arvamine ei näi siin tahtvat hoolida suveräänsuse kattest, kuna Ühinenud Rahvaste (UN) poolt on kuulutatud rahvastemõrva keelu põhimõtte. Niisuguste nähtuste ettetulemine kuskil riigis kujuneb arutlemisaineks kogu maailmas, puudutades inimkonda, ja peab siis viima ka tegelikkude sammudeni, et teha lõppu

rahvastemõrvale riigis, kus see aset leiab, ja mitte laskma seda uuesti tekkida. On niisugune suhtlemine võimalik ja tegelikult siseriikliku toimimise puhul ka tähelepanev, eks see ütle, et suveräänsus siiski pole igasuguste siseriiklikkude toimimiste katteks, olgugi et need võimulolijate poolt võimulealluvate suhtes aset leiavad. Suveräänsus riigis ei või olla rahvasuveräänsuse väljenduseks, kui see suveräänsus sama rahva viib ebainimlikkusesse vahekordadesse ja tõukab toimimiste juurde, mis toovad hulkadele hukku ja piina. Inimmõistus lepib suveräänsuse mõistega ikka siis, kui selles saadakse aru riigivõimu jõulist esinemist rahva elujärje tõstmiseks. Kas on aga seda tõusu seal, kus senine elustandard alla viiakse, massilisi mõrvamisi toime pannakse, iseisvaid rahvaid ja omaette rahvusgruppe vägivaldselt takistatakse nende arenemises, neid põlistest eluasemetest küüditatakse ja massiliselt sundasumisele viiakse? Riigivõim esineb siin ilmselt alalise terrori väljendajana riigis eneses, on aga siis terror rahva suhtes riigivõimu tõeline väljendus? Kas võime seesuguseid võimutsemise avaldusi suveräänsuse mõttega siduda? Suveräänsus muutub siin hirmukehastuseks, mis ei leia lugupidamist sellest, et riik teostab ühiselus vajalikku, mis pole kättesaadav ilma riigita, teiste sõnadega, et riik tõstab ühiselulist võimet. Siin kardetakse riiki, tehku ta mis tahes; riigile alistutakse hirmu sunnil, küsimata, kas ta ühiselulist võimet tõstabki. Aga niisuguses arusaamises suveräänsusest ilmselt sisaldub mandumise joon, mis ei jää mõjuta ühiselulise arenemise peale, nii et see liigub allapoole, mitte üles. Tekibki küsimus: kas meie peame riiki, mis ühiselusse olemuslikult halvenemist toob, võrdselt riigiga, mis ühiselulist võimet tõstab, hindama suveräänseks? Kui meie seda teeme, siis paigutame riigi sarnasena kättesaamatusse kõrgusse, loobume riikliku tegutsemise saavutiste hindamisest, aga sellega ka sihtide seadmisest riigivõimule. Riigitegevus osutub väljaspool inimtahet ja hinnangut seisvaks ilmutuseks, millele inimene alistugu, ehk muidu riigivõim näitab talle!... Riik nihkub paigale, kuhu minevikus võimu jumaldamine teda asetab. Kuid tegelikult see tähendab võimutsejate ülistamist, et nendest majakõrguseid kujusid ja pilte igale poole levitada ja iga nende sõna kui taeva mannat võtta ja maitsta...

Inimmõistus vaikib seesuguste ilmutuste puhul; mõistusel pole siin midagi selgitada, aru saada, hinnata. Siin pole ju midagi mõistlikku olemaski, mäng ja vigurdamine on jälle riigi suhtes päevakorralt tulnud! Kaasaegne inimene tahaks nagu arvata, et see kõik on kaugesse pimedasse minevikku vajunud, ometi eksib ta, sest see on praegune tõelikkus ühes osas meieaegses maailmas. Nagu kõik, on ka see tõelikkus möödud, kuid niisugustest nähetest on riigivõimu suveräänsuse suhtes, nii palju kui ta end siseriigis ilmutab, paratamata vajalikud teatud järeldused riikidevahelises elus. Suveräänsus on ainult siis mõeldav, kui ta on vastuvõetav mõistuse poolt. On riigivõim oma tegutsemises mõistusevastane, siis pole tegemist enam riigivõimuga, vaid meeletu võimutsemisega, millele korraldatud riigid on kutsutud lõppu tegema. Seesuguste võimutsejate vihjed suveräänsusele, mis teiste riikide sekkumist ühe riigi sisemistesse asjadesse ei luba, ei pea paika, sest nende poolt võimu käsitlemine pole mitte riiklik käsitlemine kõikide rahvaliikmete heaks, nagu rahvasuveräänsus seda tähendab, vaid kihilik erakondlik võimutsemine, mida primitiivne vägivald ja hirmuvalitsus võimaldavad.

b. Nagu sekkumise juures riigi sisemistesse asjadesse, nii ka otseste välissuhete puhul tuleb suveräänsuse teostamisel arvesse võtta ka veel teine külg, mis meie päevil eriti teravalt esile nihkub. Meie teame, et suverääne riik ise määrab oma suhted teiste riikide ja rahvastega, otsustab ise sõja ja rahu küsimust. Näib, et see teisiti olla ei saagi, kui rahvaste enesemääramine peab leidma teostamist. Siingi riik on üksik rahvaelu vorm, mis saavutab rahvaste vastastikusel võistluses rahvale ülimalt, mida ilma riigita ei saavutata. Ometi on areng siin loomas seisukordi, mis ka suveräänsuse suhtes ei jää ilma mõjuta; kõige teravamalt tuleb see päevakorralt sõja ja rahu suhtes. Möödas on ajad, kus siin võimalik oli üksikute riikide või riikide gruppide järgi nn. isolatsioonism, s.o. seisukord, kus riikide vahekorrad maailm tuleb arvesse jaokaupa, mitte tervikuna. Minevikus, veel 19. sajandil, üksikud maailma osad moodustasid üksteisest küllalt lahus piirkondi; igaihes sõja ja rahu vahekorrad oli oma ulatuselt kohalik küsimus. Oli võimalik, et ühes kohas kees sõda aastaid, teisel aga oli sügav rahupõli. Iga piirkond elas oma elu, läbikäimine nende vahel oli veel vähe arenenud, vastastikune rippuvus polnud suur, maailmal puudus

alles tervikluse ilme, mis minevikus ka tehniliselt ei võinud leida väljendust. Selle poolest on maailma seisukord meie põlve jooksul põhiliselt muutunud, nagu meie kõik seda päevast päeva läbi elame. Sõda ja rahu pole enam Euroopa või Aasia või Ameerika kohalik küsimus. Nüüd tuleb meil asuda sõja ja rahu küsimuse juurde maailma mõõdupuuga, teisiti pole see enam mõeldav. Isolatsioonism on mineviku nähtus, nagu üks Ameerika poliitik (USA senaator Taft), varem isolatsioonist, seda viimaste valimiste ajal väljendas: "Isolatsioonismist võib rääkida ainult poliitiline narr." Riigid ja rahvad on sattunud niisugusesse vastastikku rippuvusse, et kui olukord ühes on rööbastest välja löödud, kannatavad selle all ka teised. Nii kirjutab üks Ameerika teadlane¹, et kui Ameerika sadamates laevalaadijad streigivad ja siit sellepärast toiduained jäävad välja saatmata, siis teistes maades sureb miljon nälga. On vahekorrad rahvaste juures nii tihedas rippuvuses, siis on ilmselt isolatsioonism ehk ühe riigi ja rahva teisest eraldamine, otseselt rahvaste eneseeitamine, s.o. midagi mõistmatut, tõelikkusele vastukäivat; ümberpöörduvalt maailm on end avaldamas tervikuna ja peab vastavalt ka elama ning kõike, mis seda terviklust arvesse ei võta, tuleb tagasi tõrjuda ja kaotada kui elueitavat. Sõda ja rahu pole selles tervikus enam kohalikud asjad; tervik ise peab siin otsustav ja korraldav olema, sest terviku olemasolu küsimus on siin päevakorral. Sõda ja rahu üksikute suveräänsete riikide asjaks jätta, olukorras, kus sõjad osutuvad maailmasõdadeks, tähendab viia kogu maailma hukkumise ohtu, juhul kui hävitavad loodusjõud, mis nüüd on inimese käsutuses, lastakse sõjas vastastikku mängu. Üksikutes riikides võimutsejad võivad olla juhitud ainult isiklikest haiglastest kalduvustest. [---] Meie teame, mis on suveräänsuse mõistlik põhjendus: riik saavutab midagi ühiseluliselt vajalikku, mis ilma riigita poleks saavutatav. Võimutseja käes aga muutub suveräänsus võimu haiglaseks laiutamiseks, küsimata on see vajalik või mitte, ning mingisuguseks irratsionaalseks eelduseks ja põhjenduseks sellele laiutamisele kasvõi vaimuhaige võimuvallutaja poolt.

4. Järeldused suveräänsuse kohta. Tähele pannud suveräänsuse võimu rakendamisel mainitud tulemusi, tekib küsimus: kas

¹Hugh C. Stuntz, *The UN Challenge to the Church*, 1948.

kaasajal suveräänsus enam vastab vajadusele, mis põhjustas selle mõiste kandmist riigivõimule? Suveräänsus riigi käes on vastuvõetav mõistusele, teadmisel, et riik ainuüksi saavutab rahvale vajalikku, mis ilma riigita pole saavutatav. Mis näitab aga suveräänsuse rakendamise suhtes kaasaeg, nagu eespool osutatud?

A. **Siseriiklikes** vahekordades on võimutsejad, kes end viinud võimu juurde verise kodusõja järgi, võimelised hoidma võimu ka ainult verise ja ebainimliku terrori, hirmuvalitsuse abil. Võimutsev erakond, mille liikmeks saamine pole kõigile avatudki, kasutab riigivõimu rahvale elujärje pealesundimiseks, mis erakonna juhtkonna arusaamises olla ainuüksi kohane inimsoole arenemise edasiviimiseks. Sealjuures vaba arvustus ja iga teisesuunalise püüe surutakse ebainimlikkude abinõude ja viisidega maha, nagu oleks erinev isiklik arusaamine ja tegemine ühiselus suuremaks kurjuseks, mis tuleb välja juurida. Inimesed ei ela oma arusaamise ja tahtmise järgi, vaid šabloonides, millistesse nende mõte ja tegu on mahutatud. Need šabloonid pole objektiivsete tingimuste tulemused, vaid juhtkonna väljamõeldis, kes sellega püüab oma seisundit alles hoida. Seesuguse siseriigielu juures meile tuntud põhjendus riigi vajadusele leiab mitte normaalse, vaid moonutatud, isegi karikatuurse ilme. Suveräänsus on ainult seoses riigi normaalse olemuse ja põhjendusega mõistlik vajadus riigi suhtes. Juba inglise filosoof Hobbes, kes 17. sajandil andis riigisuveräänsusele absoluutsema väljenduse, märgib siiski, et võimukorral, mis inimestele teeb kohuseks end mõrvata, pole vähematki tegetmist suveräänsusega: niisugune võimukord on mõistusevastane ja sellel ei ole midagi kohustuslikku inimese suhtes. Meieaegsed ühe erakonna diktatuurid viivadki riigi alla sarnasele mõistusevastasele järjele: inimese vaimse isiksuse mõrvamine on kultuurinimesele mitte vähem mõrv kui inimese füüsiline hävitamine. Riigikorrad, mis seda võimaldavad, on ebakultuursed sünnitised ühiselus. Nende suhtes rakendada kultuurseid ettekujutusi riigist — kuhu tuleb ka suveräänsuse mõiste arvata — on sama mõttetut nagu metsinimesele anda kasutada kaasaegseid tehnilisi saavutusi, mis hävitavad teda ennast ja ta ümbrust.

Võimuteostamisel niisuguste tagajärgedega koputamine veel suveräänsuse peale toob paratamata päevakorrale küsimuse riigi vajaduse enese kohta: tõepoolest, on riigivõimu teostamine tege-

likult rahva ühe osa hävitamine, olgugi ettekäändega, et see heaks on teisele osale, siis peab küsima, kas mitte meie ajal ühiseluliline arenemine pole jõudnud sinna, et riik ilmselt osutub ühiseluliseks kujundiks, mis viib kõrgemale järjele ühiselulist võimet mitte ainult loova tegevuse, vaid ka hävitamise alal. Kui esimeses suunas suveräänsust riigi kättes võib vaid pooldada, siis teise suuna suhtes, nimelt piiramata hävitamise võime puhul, suveräänsuse rõhutamine on meeletu. Küll aga nüüd kerkib päevakorrales seesugusele riigile seada vastu kõrgemat võimet, mis tõkestab hävitamist riigi poolt — maailma organisatsiooni teostamisega. Suveräänsus osutub siis aga ajast maha jäänud mõisteks, sest seoses riigiga annab ta osalisele kujundile, mis ju riik on, seisundi, missugune ei sobigi maailma tervikus ühele osalisele kujundile. Tagajärjeks siin oleks viimasel lõpul häving kaasaegsele maailmale ja inim põlvele.

B. Nii tohib öelda, et **maailma organisatsiooni** kujunemisel suveräänsus on mitte ainult mahajäänud, vaid pealegi hädaohtlik võime riigi käes. See tuleb riikidevahelistes vahekordades nähtavale sõja ja rahu küsimuse puhul. Paistab, et siin ju iga riik ise otsustab oma olemise või mitteolemise üle; ometi kaasajal see küsimus ei ole esitatav nii lihtsalt, nagu mõni inim põlv tagasi see veel võimalik oli. Kaasajal ei saa olla rahu seisukorraks, kus mõni võim enese maksmapanekuga teiste suhtes seab oma rahu ühiselulisele jalule, nagu vanal ajal see oli *Pax Romana* mõttega. Praegu on rahu saanud kogu maailma ühiseks asjaks: ta tuleb kehtestada igal pool, siis on olemas rahu, mida maailm vajab; ta on muutumas oma senisest iseloomust — kui seisukord suveräänsete riikide vahel — inimkonna julgeoleku küsimuseks, mis vajab vastavat lahendamist. Rahuseisundi rikkumine pole enam üksikute riikide asjaks, vaid see puudutab kõiki riike. Rahuseisundi rikkumise vastu astub kogu maailm välja, mis meie päevil toimub Ühinenud Rahvaste (UN) kaudu. Sõda vastavalt ei või enam jääda üksikriikide otsustada, sest nüüd sõjad arenevad maailmasõdadeks, haarates sel ehk teisel määral kõiki rahvaid ja riike. Ilmselt sõja ja rahu küsimuses üksik riik ei otsusta enam ainult oma asja üle, vaid maailma asja üle, järelikult asja üle, mis käib üle üksikriigi võimupiiride. Arvame siia juurde tehnika rakendamist, mis nüüd sõja puhul toimub, peame silmis hävitamisvahendeid, mis sõjas

rakendamisele tulevad ja on ähvarduseks tervele inimkonnale, siis on ilmne, et maailma elu nüüdse ulatuse ja intensiivsuse juures oleks sõja küsimus seatud liig kitsale alusele, kui iga üksik riik otsustab omaette, kas sõda alata või mitte. Seda võimet riigi juures katta suveräänsusega jätab tähele panemata ulatuslikku muutust, mis maailma elu arengus on leidnud aset, ja tõsta üles konkreetse väljenduse maailma organisatsiooni vajaduses. Nii ei taha kuidagi praeguse maailma arusaamisse sobida ettekujutus, et sõja algatus on suveräänse riigi oma asi, mille puhul algatajaile ei teki ühtegi vastutust. Seevastu on kerkinud üles "agressori" ehk ründaja nimetus riigi kohta, kes sõda algatab; ründamine aga on kuritegu maailma vastu, mis ründamise algatajaile sanktsiooni, nuhtluse, kaasa toob. Ilmne on, et maailma avalikus arvamises ja õigustundes suveräänsuse juhtmõte pole enam ajakohane. Ühekülgne riigi otsustamine sõja ja rahu küsimuses, mis veel enne I maailmasõda vaidlemata loeti riigi omaks asjaks, leiab nüüd sisuliselt kitsendamist ning see ei ole maailma organisatsioonis üldse mõeldav ja lubatav.

C. Siit on näha, et reaalelu on teinud vajalikuks inimkonna kui terviku lõppotsustamise riikide ja rahvaste üle, kui eluvahekorrad siseriigis või riikide vahel arenevad niisugusteks, et nad osutuvad ebainimlikeks ja inimsoole hävitavateks. Riik ei suuda siin enam olla selleks kõrgemaks ühiseluvormiks, mis tekitab ühiselulist loovat võimet, mis ilma riigita pole saavutatav; see võime ongi tõeliseks põhjenduseks riigi suveräänsusele. Kui sellest küsimata suveräänsusest ikka kinni pidada, peaksime viima selle omaduse alla ka riigi võimet ebainimlikuks hävitamiseks kõrgemal astmel, kui see on võimalik teiste ühiseluvormide poolt. See järeldus ise ütleb juba, kui ebakohane on suveräänsust nii kaugele veel lasta maksvusel olla, et selles oleks väljendatud seisukoht, et riik on kutsutud teostama ka meeletumaid ebainimlikke toimimisi, millele keegi pole õigustatud vastu seisma. Ilmselt seesugune seletus on absoluutselt mõttetu ja tähendaks mõistuse täielikku kõrvaldamist riiklikkude toimimiste suhtes. Suveräänsus poleks ka enam riigi jaoks omaduseks, vaid ümberpöörduvalt kõrvaldaks kõik omadused ning tähistaks ainult abstraktset tühjust, mida tituleeritakse "riigiks".

Kaasajal ongi arusaamine suveräänsuse võimalikust arenemisest ja sisustamisest selles negatiivses suunas teinud ikka teravamalt küsitavaks selle omaduse vajadustki tänapäeva riigi olemisele ja tegevusele. Meie paneme seepärast tähele, et riikide järjest esile tõusev võimetus üksikult leida rahuldamist ühiselu vajadustele, alaline hädaseisukord, mis riikide vahel esile kutsub vastastikku abistamise vajaduse, inimkonna pidev arvuline kasvamine ja sellega ühes niisuguste vajaduste üleskerkimise perspektiiv, mis üle kõikide üksikriikide peade ja võimete kasvanud, et see kõik ongi ettenägelike riigimeeste meeltes sünnitanud pöört, et suveräänsus ei ole enam riigile oluline omadus, vaid hea ettekääne seal, kus võimutsejatel on vaja kuritegelikke tegusid ja toimimisi varjata ning mahasalata. Nõrgemate riikide juures pealegi tegelik elu ise loob seisukordi, kus suveräänsus osutub paljaks sõnakõlksuks, sest väikeriigid ei suudagi olla suveräänsed, olles rippuvuses sel ehk teisel määral oma vägevatest naabritest. Meie oma lähem minevik on sarnase olukorra kujukaks tõendiks; tänapäeval pole selle poolest midagi muutunud, ennem tuleb selles mõttes tegelik seisukord veel enam rõhutatult esile. On siis ka arusaadav, et Ühinenud Rahvaste Organisatsioonis (UNO) toovad kesk- ja väikeriigid kõne alla suveräänsuse momendi piiramist ja ärajätmistki selle organisatsiooni vahekordades. Tõepoolest, on suveräänsete riikide isolatsiooni ajajärk möödunud, miks iganenud suveräänsuse mõiste peab olema takistuseks riikidevahelisele koostööle, koöperatsioonile², mis ju meie ajal ongi see tõeline ühiseluline viis ja vorm vajaduste rahuldamiseks, milleks riigid üksikult enam pole suutelised?

²Peab märkima, et koostöö (*co-operation, Zusammenarbeit*) mõiste ei ole sugugi selge ja kindlasisuline, nii et poleks võimalik, et selle kultuurse väljendusega ei tähendataks vahekordi, mis sisuliselt polegi koostöö. Nii, USA president Wilson oli küll *co-operation*'i mõtte ülesvõtja ja pooldaja riikide ja rahvaste vahekordades, ometi leppis ta Rahvasteliidu põhikorra koostamisega kui sissejuhatusega 1919. a. Versailles'i rahulepingule; ja nii osutus RL, kui esimene kavetatud maailmaorganisatsioon, mitte *co-operation*'i teostajaks kõikide riikide ja rahvaste vahel, mis ta mõte oli, vaid tagatiseandjaks riikidevahelisele olukorrale, mis selle rahulepinguga võidetuile peale sunniti. Tulemus oli, et USA senat ei kinnitanud ühendust RL-ga, ning Ühendriigid sellest maailmaorganisatsioonist, mida Ühendriikide president oli algatanud, välja

D. Suveräänsuse ülekanndmine maailmaorganisatsioonile.

Praegu tähendasin maailmaorganisatsiooni moodustamise vajadusest selle saavutamiseks, mis riikidel üksikult üle jõu käib. Meil on teada, et kadunud Rahvasteliit ja praegune Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (UNO) on maailmaorganisatsiooni teostamiskatsed. Tuleb esitada küsimus, kas ei peaks suveräänsuse omadust selle maailmaorganisatsiooni peale üle kandma? Maailmaorganisatsioon oleks siis suveräänne ülemaailmne riik, üksikriigid tema mitte-suveräänsed osad. Maailmariik oleks ülemaailmses ulatuses seda, mis on vähemas ulatuses rahvasteriigid ehk liitriigid, milliste üksikud osad loetakse ka riikideks, olgugi et neil riikidevahelist esinemist ei ole. Nii on seisukord Põhja-Ameerika Ühendriikides. Siiski mõned kaalutlused räägivad selle suveräänsuse ülekanndmise vastu; tahan neid lühidalt siin mainida. Tagasihoidmist põhjendavad selle ajaloolise mõistega seoses olevad igasugused mälestused, teod, eesmärgid, mis pole sugugi meeltülendavad ja ei või olla teednäitavateks arenemisele, nagu toores, hoolimata vägivald, hirmuteod, igasugune ebainimlikkus ja hävitamistung, kui väljendused võimutejate suhtumises alluvatesse ja vastastikku, nagu seda meie ajalgi oleme pidanud läbielama. Eriti aga on tähtis, et maailmaorganisatsioon omalt vaimult siiski riik olla ei saa — nii nagu riik, inimsoo teatud arenguperioodil, on seda olema pidanud. Riik on võimuteostaja; suveräänsuski tähendab takistamata võimuteostamist. Riik jääb ikka selleks võimuteostajaks; see ei ole aga maailmaorganisatsiooni suhtes oluline moment. Maailmaorganisatsioon on koostöö³ laiem vorm. See piiramatu koostöö on inimsoo olemasolekule hädavajalik; sellest arusaamisest tekibki koostöö riikide vahel, mitte võimu pealesundimisest. Vabatahtlikult koostöölt ongi oodata kindlasti suurimaid saavutusi maailmas, kui see on võimalik ainult võimu rakendamisega. Maailmaorganisatsiooni saavutised aga annavad sellele koostööle autoriteetsuse, mis on järeldus, mitte eeldus koostööle enesele. Võimul on paratamatult piirid; ainult võimuga ei saavutata kõiki, sellepärast kihutab võimutejaid ikka taga alaväärsuse tunne.

jäid kõikide pärastiste tagajärgedega, mis pidi viima II maailmasõjani ja RL-u kadumiseni.

³Co-operation'i, Zusammenarbeit'i mõistet käsitlen oma traktaadis *Völkerbund und Staat*, 1932.

Koostöö on aga piiramatult, olles igasuguse ühiselulise tegevuse ürgtoiminguks, mis teeb ühinemise võimalikuks. See kande vaim ongi väljendumas maailmaorganisatsioonis, kuna tavalises riigis võim paneb end maksma, et riik oleks tugev ja suveräänne. Maailmaorganisatsioon oleks aga nurjunud, kui siin mõõduandev oleks võim, mitte koostöö, sest siis tekib siin jooks võimu järgi, mis loob jälle seisukorra, nagu see on omane ühiselule ilma maailmaorganisatsioonita. Maailmaorganisatsiooni püsimisega ei kao riigid mitte; võim jääb riikide kätte, olgugi et ta suveräänne pole isolatsiooni vaimus. Riikide kaudu teostub siis ka sanktsioon maailma õiguskorra rikkujate vastu, missuguseid sanktsioone juba nimetataksegi "politseiaksioonideks", olgugi et nad "sõja" kuju ja ulatuse võivad võtta, nagu see meie päevil sündis Koreas. Siin leidub oma sihtide poolest midagi uut, kui see on omane sõdadele riikide vahel.

Mõne kriipsuga oleme märkinud olulisi erinevusi, mis ei luba maailmaorganisatsiooni tembeldada tavaliseks maailma riigiks. See on omaette ühiseluline vorm, millisele on raske omistada samu tunnuseid, mis riigile loetakse omaseks: võimu, rahvast, maa-ala⁴. Meie leiame maailmaorganisatsiooni juures küll: autoriteedi, mis tuleneb koostööst; inimkonna, mis sama pole, mis rahvas; maakera, mis pole sama, mis maa-ala. On erinevusi tunnuste suhtes, siis ei taha ka minna, et kannaksime siin oma-dusi lihtsalt üle: suveräänsuse riigilt maailmaorganisatsioonile; rahvusriikide asemele seame maailmariigi. Meie lihtsustaksime arengut siis võimatuseni, eitaksime ajaloolisi kujunemisi, teeksim n-ö *tabula rasa*, ilma et selgesti teaksime, mis tuleb asemele. Selles toimimises ei avalduks õieti midagi muud kui labane hävitamishimu, mida vene anarhistid 19. sajandil ülistasid. Hävitamisiha on primitiivse vaimu väljendus, kui ei olda võimeline loovaks tegevuseks — see on alaväärsuse tunnusmärk. Ilmselt ei looda sellega kultuuri, seda puhtinimlikku maises maailmas: kui aga meie inimesed ei suuda luua kultuuri, mille poolest inimtõug siis erineks loomatõugudest?

⁴Võrdle: N. Maim: *Staat und Weltorganisation (Apophoreta Tartuensia)*, Stockholm, 1949, lk 208–216).

5. **Lõpptulemus.** Peame nüüd oma käsitluse lõpetama. Lõpptulemuseks on meil, et riigisuveräänsus on praegu teoreetiliselt esile toodud küll riigivõimu põhilise omadusena, siiski on selle mõistega kaasajal väljendatud õieti ajaloolis-traditsioonilist külge riigi juures, aga suveräänsus ei tähista enam seda arendavat võimet, mis talle oli omane keskaja lõpul ja absolutismi ajastul. Nüüd räägitakse rõhuga suveräänsusest seal, kus on tarvilik katta negatiivseid nähteid riigivõimu käsitlemisel, nagu nad kaasaegsete diktatuuride juures avalduvad, mitte aga seal, kus on tarvis esile tuua kaasaja vajadust uute laiemate eluvormide järgi, ja tõsta inimeste ja rahvaste elujärge ja kooselu. Suveräänsus riigi käes ei või olla ületamata põhimõtteline tõke nende uute eluvormide kujunemisele, sest et nad on saanud inimkonnale paratamatuks. Maailmaorganisatsiooni saabumise ajastul ei või riikki olla muuks kui ühiseluvormiks, mis on kutsutud maailmaorganisatsiooni teostama, ja nii võime ütelda, et riik ehk riigid koos saavutavad nüüdki seda, mis poleks ilma riigita saavutatav. Ühes sellega on kadumas üksikriigi suveräänsuse akuutne elujõud, mis oli omal kohal siis, kui modern kultuurriik pidi kujunema.

Seda muutunud olukorda on prantsuse poliitiline mõtlemine esimesena arvesse võtnud. Kui absolutismi algaegadel prantsuse riigiteooria nimetas riiki suveräänsusega varustatud eluvormiks, siis meie päevil, nagu juba mainitud, ütleb prantsuse kehtiva põhiseaduse preambula, sissejuhatus, et "Prantsusmaa nõustub vastastikkuse eeldusel rahu organiseerimiseks ja kaitsmiseks oma suveräänsuse vajalikkude kitsendustega". Siin on selge sõnaga 1) suveräänsuse relatiivne tähtsus väljendatud, 2) üksikriikide võimeid ületavate ülesannete vajadusest arusaadud ja 3) selle rahuldamiseks maailmaorganisatsiooni ja riikide koostöö tarvidust tunnistatud.

See on aktuaalne suhtumine riigi suveräänsusse: suveräänsust ei tule küll mitte kõrvale heita, aga ta ei tohi olla takistuseks ühiseluliste vajaduste rahuldamisele maailmaorganisatsiooni läbi, mis põhjeneb vastastikusel koostööl. Meie käsitlus, mis riigisuveräänsuse negatiivseid rakendamisi esile tõstis, ei anna õieti ka teist järeldust, kuigi sõnastus on järsum ja ulatuselt laiem. Maailmaorganisatsiooni ajastul 1) on riigisuveräänsus iganenud nähe; 2) riikide koostöö juures pole suveräänsusel praktilist tähtsust;

3) üleriiklikud inimkonna vajadused kui laiemad ei või jääda tähelepanemata ja rahuldamata üksikriiklike kitsamate eesmärkide kõrval, mille suveräänsusega katmine on mõistusevastane.

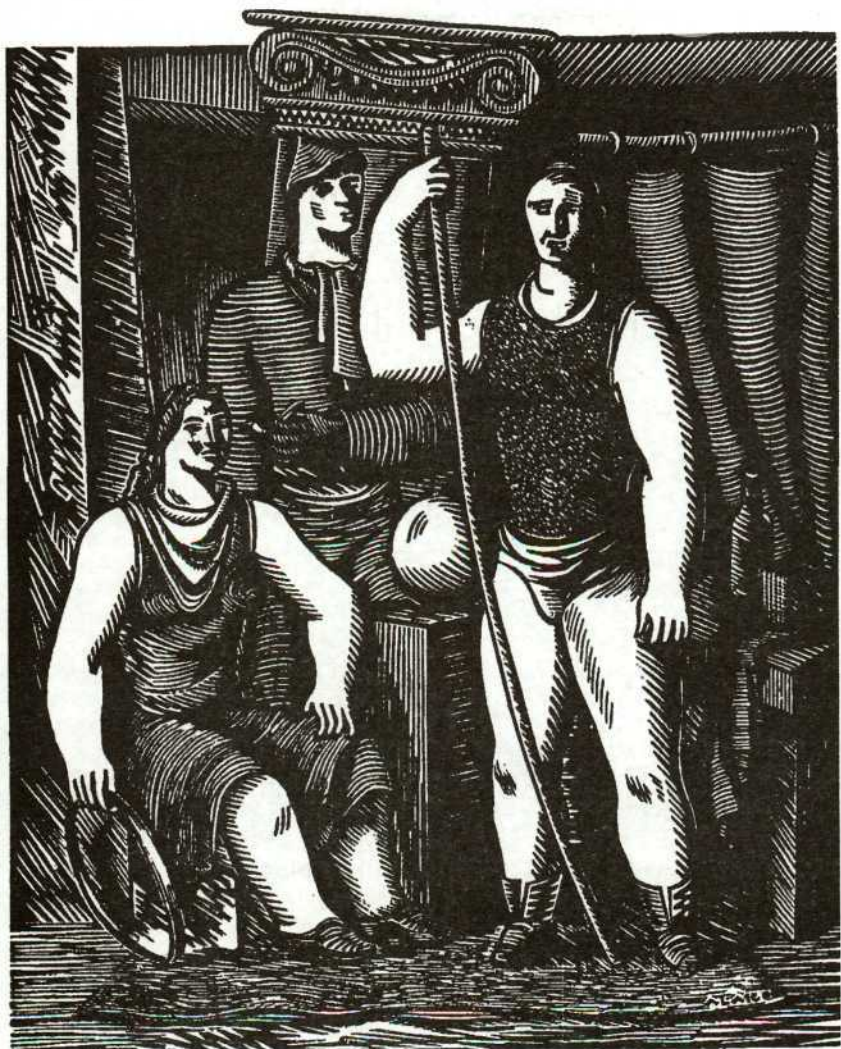
Sarnane on minu arusaamine ja hinnang suveräänsusest, kuna nähtavasti see mõiste nõukogulises riigiõpetuses, otsustades *dr. jur.* P. Vihalemi artikli järgi, alles hoidub traditsioonilises ulatuses. Sellel kinnipidamisel traditsioonilisest suveräänsusest on praegusel ajal oma poliitilised põhjused, ometi inimkonna üldise arengu seisukohalt, mis meie ajal inimest viib gruppide ühiselust inimkonna ühiselu poole⁵, osutub see õpetus mahajäänuks ja ei avasta väljavaateid tuleviku jaoks. Kultuur laieneb järjest, haarab kõiki maailma osasid, kogu inimkonda. Kultuuriline ühiselu ei saa leppida samade arusaamistega, mis omased barbaarsele, arenemata ühiselule. Arusaamine riigist ei või olla arengus erand, kus peaks tõekspidamistest ikka kinni hoidma, millega ühiselus enam edasi ei saa. Riigi kadumine pole tõenäoline, kuigi sellest võimalusest nõukogude autoriteedid kirjutavad. Ühiselus on alati vajalik püsiv, hoitud kord, teise sõnaga riiklik kord, mis kindlustab üldvajaduste rahuldamist. Kultuuris ühiselus ei või riigikorda siiski siduda võimukultusega ehk võimule absoluutse jõu omistamisega, mis ei tunne kõlbluse ja inimsuse piire, mille raamides leiab aset võimu teostamine. Ka kultuuris ühiselus ei ole riigivõim absoluutselt suveräänne, mis tegelikult tähendab võimuteostajate paigutamist vastutamata seisundisse võimu teostamisel. Seesugune seisund on võimalik barbaarses ühiselus, kus otsustab ainult jõud: riik on gruppide seas kõige jõulisem, siis ka suveräänne mitteriiklike gruppide suhtes. Suveräänsuse tunnusel riigi juures pole aga ühtegi mõistlikku mõtet inimkonna kui terviku suhtes: absurdne on väide, et riik on suveräänne ja sellepärast inimkonnale puutumata, teise sõnaga riiklik aktsioon seisab väljaspool inimkonna hinnangut, ütleme veel täpsemalt: riiklik aktsioon viiakse läbi, kuigi inimkond hukkub. Seesugune hoiak kord vilksatas nõukogude kunagise suuruse Trotski väljenduses: "Kui meil ei lähe korda saavutada eesmärki, lööme ukse kinni nii suure hooga, et maailm väriseb."

⁵Võrdle: N. Maim: *Social Science on a Wider Basis (Yearbook of the Estonian Learned Society in America, I, 1951–1953, New York 1954, pp. 14–25).*

Kultuurses ühiselus pole mõeldav riigi suveräänsus, mida nõnda tõlgendatakse; aga see ei tähenda, et siin rahvaste riiklik isolemine oleks ohverdatud suurvõimudele. See võimalus on ära hoitud, kui riikidevahelises läbikäimises ja vastastikusel suhtlemises arusaamisele jõutakse, et maailmas kultuuriline ühiselu on saavutatav vääramata lugupidamisega õiguspõhimõttest, et õigussubjekt pole kunagi ümberhinnatav õigusobjektiks, mis vaidlemata tõena on läbilõõnud inimeste isiklikkudes vahekordades. Ka riikide ja rahvaste vahekordades kultuurses maailmas kehtib sama tõde: on üks riik-rahvas rahvusvahelises läbikäimises üldiselt tunnustatud õigussubjektiks, siis tuleb igasugused otsused, mis selle riigi-rahva subjektiksolemise lõpetavad, arvata olematuteks, nagu tühised kokkulepped, mis üht isikut teevad objektiks, näiteks enese müümine teise orjaks. Tendentsid selles suunas on maailmasõdadest saadik alatasa rahvusvahelises elus avaldumas.

On võimukultus kultuurilisele ühiselule võõras ja ebakohane, mis on siis sünnis ja loomulik? Maailmasõdadega seoses on ka siin vastus tekkinud ja sellekohane tendents end väljendamas. Riigivalitsused püüavad küll olla jõulised, aga mida kultuursem on valitsus, seda enam avaldub tema poolt püüd, saavutada teiste valitsustega koostööd, aga mitte end võimuga maksuma panna. Nõnda on siin päevakorral riikidevahelises elus koostöö rakendamine, mis aga sugugi otseselt pole tabatav, vaid vajab selgitamist ja arusaamist, et koostöö tõeliselt leiab aset ja mitte selle nime all talvine võimutsemine jõu rakendamisega. Koostöö jaoks rohkem ettevalmistatuteks tohib arvata tõelisi demokraatiaid, s.o. rahvalitsusi, mille eesmärgiks on inimene ja tema heaolu. Vähem kohased on totalitaarsed režiimid, mis ülistavad võimu ja šabloone, mis võimutsejad üles seadvad. Ometi lööb kultuurilises ühiselus läbi koostöö tõelises mõttes, kui sellekohane liikumine mitte ainult valitsuste juures ilmneb, vaid masse haarab ja valitsused igal pool maailma avaliku arvamise sunnil vastavalt orienteeruma hakkavad. See on omaette teema, mis vajab iseseisvat käsitlemist.

NIKOLAI MAIM (26. II 1884–10. I 1976) sündis Tartus kaupmehe ja vabrikandi Jaan Maimi vanima pojana. Õppis Tartu Aleksandri gümnaasiumis, lõpetas 1903. a Peterburi VI gümnaasiumi. Astus samal aastal Peterburi ülikooli õigusteaduskonda, õppis viimase aasta Moskva ülikoolis, mille lõpetas I järgu diplomiga 1909. a. Valmistus professor Léon Challande'i juhendusel magistrieksamik, mille õiendas Tartus 1915. a. 1915–1917 töötas Peterburis Venemaa siseministeeriumis ja kutsuti 1918. a lõpus Eesti siseministri abiks. Oli 1919. a välisministeeriumi juriskonsult ning valiti s.a aprillis Eesti Asutava Kogu liikmeks rahvaerakonna esindajana. Suvel 1919 määrati ta taasavatava Tartu ülikooli õigusteaduskonna ajutiseks dekaaniks ja riigiõiguse professori kt-ks ning valiti ülikooli valitsuse liikmena järgmisel aastal ülikooli varade reevakueerimiskomisjoni liikmeks. Riigiõiguse professoriks jäigi N. Maim kuni 1944. aastani, dekaaniks oli aastail 1919–1924, 1931–1933 ja 1937–1940. 1928. a sai ta Tartus õigusteaduse doktoriks väitekirjaga *Парламентаризм и суверенное государство* ("Parlamentarism ja suveräänne riik"). Tema muudest teostest võib nimetada raamatuid *Omavalitsuse edendamislugu Liivimaa mannermaal* (1912), *Kohalik omavalitsus* (1913), *Riigiõigus* (1923, 1926), *Administratiivõigus* (1923), *Administratiivprotsess* (1933), *Parlamentarism ja fašism* (1929), *Völkerbund und Staat* (Rahvasteliit ja riik; 1931–1932), *Staat und Weltorganisation* (Riik ja maailmaorganisatsioon; 1948). Põgenes 1944. a Saksamaale, oli Balti ülikooli professoriks Hamburgis ning kolis edasi USAsse, kus surigi New Yorgi vanadekodus.

ARKADIO LAIGO. Tsirkuseartistid

ANTIREALISTLIK
PERSPEKTIIV
KEELELE, MÕTLEMISELE,
LOOGIKALE JA ANALÜÜTILISE
FILOSOOFIA AJALOOLE:
Intervjuu Michael Dummettiga

Fabrice Pataut

Tõlkinud Jaan Kangilaski

4. ANALÜÜTILINE FILOSOOFIA, SELLE AJALUGU
JA ESMASUSETEES

FP: Jätame siis Carnapi kõrvale. Lubage mul pöörduda ühe teise küsimuse juurde. Viimasel ajal te olete näidanud üles mõningat huvi filosoofia ajaloo vastu. Te väidate, *Origins of Analytical Philosophy* päris alguses, et analüütiline filosoofia peab mõistma oma ajalugu.⁷ Ma oletan, et see oli ajendatud Sluga etteheiteist teie esimesele raamatule.

Algus eelmises numbris.

⁷Bologna ülikoolis 1987 peetud loenguseeria originaaltekst ilmus ajakirjas *Lingua e Stile*, Anno XXIII, 1988, lk 3–49, 171–210. Täiendatud versioon avaldati hiljem teosena Dummett 1993. Järgnevalt viitangi ma tolele väljaandele.

MD: Võib-olla küll. Kaudselt. See tähendab: Sluga märkused tõesti veensid mind mõne aja pärast, et ma pole pööranud piisavalt tähelepanu ajaloolisele taustale. Aga samas, nagu ma juba ütlesin, ei avaldanud mulle eriti muljet ta enda käsitus. Eriti vähe muljetavaldav oli tema keeldumine pöörata mingitki tähelepanu Husserlile. Tolles Frege-raamatus ütleb ta, et oleks huvitav neid kahte võrrelda, kuid et see jääb väljapoole antud teose ulatust. Mulle paistab, et kui asuda kirjutama raamatut Fregest ja tema ajaloolisest asendist, siis tulekski just täpselt seda teha. Pole midagi eriti viljakat kogu selles kraamis Lotze kohta ja nii edasi.

Kuid see polnud pelgalt vastuseks Slugale. Oma osa on siin ka Herman Philipsel, Hollandi filosoofil, kes juhtus olema Oxfordis aastal 1982 või 1983 ja kes tahtis korraldada seminari Husserli *Loogiliste uurimuste** teemal. Ta võttis kontakti minuga, arvata-vasti osalt seetõttu, et ta oli vaid külaline ega teadnud, kas tema seminari üldse keegi tuleks või kas ta tegelikult üldse tohib seda korraldada. Ma tegin talle ettepaneku pidada seminar kahekesi. Seepeale hakkasin ma muidugi lugema *Loogilisi uurimusi* üsna palju ning see hakkas mind vägagi huvitama. Seega oli tege-mist kahe asja ühendamisega. Teiseks motivatsiooniks oli vastata küsimusile, millele Sluga polnud suutnud vastuseid anda.

FP: Mis on seda tüüpi mõistmise, analüütilise filosoofia aja-loost arusaamise filosoofiliseks huviks, lisaks üldisele ajaloolisele või kultuurilisele huvile? Valdav enamik analüütilisi filosoofe arvab, et filosoofiliselt on see täiesti asjassepuutumatu.

MD: Jah. Aga vaadake, päris selle sajandi alguses, ütleme sel ajal, kui Husserl avaldas *Loogilised uurimused*, polnud veel olemas fenomenoloogiast kui koolkonda. Polnud veel ka analüütilist filosoofiat kui koolkonda. Olid igasugused voolud ning Frege ja Husserli oleks võinud üpris lähestikku asetada, ning ometi on nende järeltulijad niivõrd ulatuslikult üksteisest kaugenenud. See on üks väga huvitav küsimus, mis minu arvates peaks võimaldama mõista nii mõndagi. Miks nad nii kaugele lahknesid? Seda saaks ka teistmoodi sõnastada. Analüütilises traditsioonis endas on praegu hulk inimesi — Gareth Evans oli üks varasemaid —,

*Edmund Husserl. *Logische Untersuchungen*. 2 Bde, 1900–1901. Toim.

kes lükkavad tagasi selle, mida ma kunagi kutsusin analüütilise filosoofia fundamentaalseks teoreemiks, nimelt keele esmasuse mõtlemise suhtes.

FP: Esmasuseteesi.

MD: Jah, esmasuseteesi. Sellest hoolimata kuuluvad nad väga selgesti analüütilise traditsiooni *sisse*. Ma ei usu, et Evans oleks oma elu jooksul lugenud kasvõi ühe sõna Husserlilt. Tema raamatu tugipostideks olid Russell, Frege ja Moore (Evans 1982. Vrd ka Evans 1985). Praegu on selliseid inimesi teisigi. Üks neist on Christopher Peacocke. See ajendabki küsima: "Mis on analüütilisele filosoofiale olemuslik?" Varem võinuks ütelda, et selleks on esmasusetees. Kõik nad tunnistasid seda. Enam see aga nii pole. Kas need inimesed on analüütilised filosoofid? Üsna ilmselt on küll, sest seda liiki analüüs, millega nad tegelevad, on väga sarnane fregeliku tähendusteooriaga, fregeliku semantikaga või millegi selletaolisega — või vähemalt sellest alguse saanud. Seega on küsimus analüütilisele filosoofiale olemusliku kindlaksmääramisest tõepoolest üks väga huvitav küsimus. Ent kuidas saaks seda mõista, minemata tagasi ta lähtekohtade juurde? Mis eristab seda sorti filosoofiat teistest? Kus täpselt tuleb sisse lahknevus? Niisiis on minu arvates vaja teha tohutu hulka tööd.

Üks teine asi, mida ma oma esimeses raamatus üldsegi ei puudutanud, kuid millest võib minu arvates saada kätte palju valgustavat, on tõsiasi, et me ei saa üldse aru Wittgensteini ja Viini ringi vahelisest vastasmõjust. *Tractatus*'e tõttu. *See on see raamat*. Wittgenstein suhtus Fregesse aukartusega. Kuid see on palju rohkem Russelli kui Frege kooli raamat. See oli kirjutatud Cambridge'i atmosfääris, eks? Sest need asjad, mille üle tema mõtles, olid needsamad, mille üle olid mõtelnud Russell, Ramsey ja nii edasi. Ning siis saavutas see teos tohutu mõju noile hoopis teistsugusile inimesile hoopis teistsuguses atmosfääris, Viinis. Mis täpselt juhtus? Milline oli Wittgensteini ja nende inimeste suhe? Ma ei saa sellest päriselt üldsegi aru, ning mulle paistab, et arusaamiseks tuleb meil palju õppida, mitte ainult ajalooliselt, vaid filosoofiliselt.

FP: Päris raamatu alguses ütlete ka, et teile ei paku huvi põhjuslikud seosed autorite ja teooriate vahel, vaid nonde ideede järelpõlv, mis olid sajandivahetusel *l'air du temps*'is, ideede oma,

mida võib leida ka autoreilt, kes ei kuulu analüütilisse traditsiooni, nagu Brentano ja Husserl (Dummett 1993: 2–3). Mõnes kohas ütlete täpsemalt, et teid huvitab just nende ideede õiguspärane järelepõlv⁸. Kas on ka sissetungijaid, inimesi, kes õigustamatult väidavad, et kuuluvad analüütilisse traditsiooni, ehkki tegelikult nad sinna ei kuulu?

MD: See on väga hea küsimus. Ainukesed, kes mulle praegusel hetkel pähe tulevad kui sissetungijad, on igasugused tegelased, kes mõtlevad, et filosoofia on ühel või teisel viisil lõpule viidud. Nende seas on mitmeid niinimetatud Wittgensteini järgijaid. Muidugi Baker ja Hacker, kelle arvates pole tegelikult uusi filosoofilisi probleeme, mida tuleks lahendada (Baker, Hacker 1980; 1985). Kui olete jõudnud nirvaanasse nagu nemad, siis näete, et igasugune filosoofiline arutelu peab olema mõttetu. Kõik, mida teha saate, on esitada selle ajalugu ja näidata ära, milliseid eri sorti mõttetusi inimesed on rääkinud. See ajalugu on vaid pseudoprobleemide ning nende lahendamiseks pakutud lahenduste mõttetu seeria ajalugu. See on kõik, mis selle kohta ütelda saab. Rorty Ühendriikides jutlustab põhimõtteliselt sama doktriini, ent veidi erinevast vaatenurgast.

FP: Mandril on seda pikka aega jutlustatud.

MD: Kas tõesti? Kes?

FP: Derrida näiteks. Kuid samuti ja märksa üldisemalt on seda jutlustanud need, kes on veendunud, et on olemas fundamentaalne pidevusetus [*discontinuity*] filosoofiliste probleemide vahel, nagu need paistavad ajaloo eri järkudel, või pigem, nende probleemide järjestikuste tõlgenduste vahel. Sellel juhul paistab see doktriin olevat pigem historitsistliku filosoofiakäsituse otsene tagajärg, mitte aga filosoofiline kredo, millesse lihtsalt pimesi usutaks. Mõnel juhul on see viinud otsustuseni, et lahendused traditsioonilisele probleemidele on *a priori* sunnitud läbi kukkuma.

⁸Dummett 1993: 3: “Ma räägin suundadest, kuhu mitmesugused filosoofilised ideed viisid ning mis olid nende õiguspärased edasiarendused, ega vaeva end eriti sellega, kes on lugenud kelle töid või kas X sai teatud idee Y-lt või jõudis selleni iseseisvalt.”

MD: Ent Derrida ei väida, et ta kuuluks analüütilisse traditsiooni.

FP: Aga kontinentaalne mõju on väga tugev Rortyle. Ning Rorty-suguste kaudu Putnamile, veidral kombel.

MD: Putnam ei tunnista suurt osa sellest, mida ütleb Rorty, kuid on ikkagi temast veidi mõjustatud. Olgu, liigitagem nad kõik sissetungijaks.

FP: Kuidas me siis peaksime identifitseerima analüütilist filosoofiat? See näib olevat üpris keeruline ülesanne. Me ei saa seda teha öeldes, et leidub kobar seisukohti, mida kõigil analüütilistel filosoofidel tuleb pooldada lihtsalt seetõttu, et nad on analüütilised filosoofid. (Niimoodi kujutavad mõned muide asja ette mandril: analüütilised filosoofid olevat kõik nii- või teistsugused empiristid või positivistid.) Me ei saa seda teha nii-öelda sisu põhjal, kuid mitte ka meetodi alusel. Pole olemas sellist asja nagu üksainuke meetod, mida jagaksid kõik analüütilised filosoofid, kui nad vaatavad mingit kindlat probleemi. Nii et kuidas tuleks seda teha? *Origins of Analytical Philosophy's* te võtate omaks väga kindla ja piiratud vaatekoha selles asjas, väites, et *ainult* keele filosoofiline analüüs saab viia mõtlemise filosoofilise analüüsini⁹. Mulle näib, et sellest seisukohast poleks Gareth Evansi töö enam tegelikult selle traditsiooni osa. Võib-olla siiski oleks, aga igatahes üsna marginaalselt.

MD: Ent ajalooliselt on ju vägagi selge, et ta seda on, või kuidas?

FP: Ajalooliselt küll ja just see ongi asi, mida ma tähtsaks peaksin. Me võiksime vaadata sellele probleemile ka teise nurga alt. Mõelge näiteks Nelson Goodmani viisile seletada, mida kujutab endast nominalism (tema enda konkreetne vorm sellest). Ta ei tegele niivõrd sellega, et titelda, mis indiviidid *on*. (Olen nõus, et lõppkokkuvõttes teeb ta seda.) Esmajärjekorras tegeleb ta selle seletamisega, mida tähendab *kirjeldada* maailma koosnevana in-

⁹Dummett 1993: 4: "Mis eristab analüütilist filosoofiat oma mitmekesisis avaldusis teistest koolkondadest, on uskumus, et esiteks filosoofilist mõtlemisekäsitlust saab saavutada filosoofilise keelekäsitluse kaudu, ja et teiseks saab kõikehõlmavat käsitlust *ainult* [minu rõhutusi] sel moel saavutada."

diviididest (vt nt Goodman 1972: 159). Võidakse ütelda: “Nojah, see on tüüpiliselt analüütiline viis midagi käsitleda.” Metafüüsiline küsimus *per se* lükatakse edasi seniks, kui keeleline küsimus on korralikult mõistetud või lahendatud, võib-olla isegi niikauaks, kui oleme leidnud keelelise küsimuse rahuldava sõnastuse. Võiksime leida palju teisi näiteid.

Aga lubage mul tulla tagasi Evansi juurde ning singulaarsete mõtete analüüsi juurde, mille ta pakub välja oma [artiklis] “Demonstratiivide mõistmine”, mis mitmel moel toetub selle teesi implitsiitsele tagasilükkamisele, mida teie peate analüütilise filosoofia fundamentaalseks teesiks. Evans oletab, et “omistada singulaartermile fregelikku tähendust on ütelda, et leidub mingi kindel viis, kuidas ta osutusest tuleb mõelda (kui osutusest), selleks et termi mõista.”¹⁰ Järgides Evansi ettepanekut on seletuse suund mõttelt lause ja termini. Me *alustame* selle seletamisest, mida tähendab omada või hellitada [*entertain*] mõtet kindla objekti kohta, ning *pärast seda* me iseloomustame selle lause tähendust, mis sisaldab singulaartermi esinemist, mille osutuseks on see objekt, *tolle* konkreetse mõtte väljendusena selle objekti kohta. Meie “episteemilised hoiakud” — kasutades Evansi fraasi — mõtete suhtes, mida me hellitame, mängivad rolli tähenduse kindlaksmääramisel. Nii et millist rolli, kui üldse mingit, tuleks meil omistada sellele esmasuseteesile analüütilise filosoofia identifitseerimisel?

MD: Seda ei saa kindlasti teha doktriini järgides, nagu ütlesite. Võib võtta sellise hoiaku, et kui kord on lükatud tagasi esmasusetees, ollakse post-analüütilises filosoofias või midagi sellist. Selle võib võtta defineerivaks tunnuseks. Aga ma arvan, et see oleks vale, või igatahes poleks sellest abi. Minu arvates on suur erinevus analüütiliste filosoofide ja teiste vahel tõenäoliselt see, et kõik analüütilised filosoofid eeldavad midagi, mis sarnaneb matemaatilise loogika aluseks oleva semantikaga, s.t Frege semantikaga. Mitte tingimata kõigis üksikasjades, aga igatahes eeldavad nad

¹⁰Evans 1985: 291–321. Tsitaat on lk 301-lt. Vt ka IV alapunkti lõpust, lk 308–311, märkusi “episteemiliste seisundite”, objekti “jäälil olemise” [*keeping track*] ja objekti “haardes hoidmise” [*having hold*] kohta.

mingit sellist struktuuri, kus lausete või mõtete koostisosad — mõtete struktuur projitseeritakse ja vormitakse lausete struktuuri alusel — annavad panuse terviklausete või tervikmõtete semantilisse väärtusse. Too panus on miski, mis läheneb nende tõesuse või väidetavuse fikseerimisele.

FP: Seega on siis kompositsionaalsus defineerivaks tunnuseks?

MD: Mitte lihtsalt kompositsionaalsus üldise printsiibina, vaid kompositsionaalsus koos mingisuguse ideega süntaksist enam-vähem nagu standardses predikaatloogikas. See on väga ähmane ning võib-olla on seda raske rakendada mõnele tavakeele filosoofile. Kuid ma arvan, et see on siiski nende taust ning et see eristabki analüütilisi filosoofe teistest. Paljud pööravad väga vähe tähelepanu matemaatilisele loogikale. Ometigi on olnud see osa kõigi nende kujunemisest. See lihtsalt tuleb sisse vaatenurka, mis neil on tähenduse ja sisu suhtes.

FP: Kas see on siis stiiliküsimus? Paljud inimesed analüütilises filosoofias pole tänapäeval huvitatud ei otseselt ega kaudselt matemaatilise loogikast.

MD: Matemaatiline loogika on tohutu struktuur, mis ulatub palju kaugemale elementaarsest osast, mis võib olla kõik, mis nad õppinud on. Ent elementaarloogika on kummatigi nende keele- ja mõtlemiskontseptsiooni taustaks, samas kui nende jaoks, kel puudub see elementaarteadmine, ei tarvitse asi nii olla. Ma tegelikult ei tea, kuidas lood on. Kui sa õpid filosoofiat prantsuse ülikoolis, kas sulle õpetatakse elementaarset matemaatilist loogikat?

FP: Seda küll, kuigi enamiku arvates on see täiesti asjassepuutumatu sügavate filosoofiliste küsimuste jaoks. Nad peavad seda puhttehniliseks valdkonnaks.

5. ANTIREALISM, VERIFIKATSIONISM JA VAIMUFILOSOOFIA

FP: Mul on teile rida küsimusi keelefilosoofia, vaimufilosoofia ja antirealismiga seotud kohta. Lubage mul alustada seda liiki antirealistmist, mida teie pooldate, täpsemalt, seda sorti väljakutsest, millele teie arvates realist peab vastama. Paljudel on tunne, et teie

toetatav semantika peab tegelikult tähendama verifikatsioonismi ühel või teisel kujul. Olemas on näiteks Michael Devitti kriitika (Devitt 1984: Ch. 12), mis kindlasti toetub seda liiki tõlgendusele, ning samuti Stephen Schifferi oma, kes teoses *Remnants of Meaning* jõuab päris lähedale teie süüdistamisele nii verifikatsioonismis kui biheiviorismis (Schiffer 1987: sec. 8.4). Muidugi on need niisugused filosoofilised positsioonid, mida usutavasti ei tihkaks keegi tänapäeval kaitsta. Siiski on ahvatlev mõelda, et antirealistlik tähendusteooria on lähedane verifikatsioonistlikule tähendusteooriale või koguni sellega identne. Mis eristab põhiliselt antirealismis teie käsituses ja seda mõneti vananenud positsiooni? Kuidas teie eristaksite neid kaht?

MD: Te ütlesite, et mitte keegi poleks verifikatsioonist. Ma olen tegelikult minevikus kasutanud terminit “verifikatsioon”, kuid ma ei arva, et see oleks täiesti õnnestunud termin, mida kasutada. “Õigustus” on parem ning idee, mida ma kaitsen, on, et väite tähendus on antud õigustuse liigiga, mida sellele anda saaks.

On suur kontrast Viini ringi verifikatsioonismi ja seda sorti tähendusteooria vahel, mida mina pooldan ja mis seisneb positivistide idees implitsiitselt sisaldunud atomismi tagasilükkamises viimase — see tähendab minu — poolt. Positivistid rääkisid, nagu võiks iga lauset käsitada iseseisvalt tähenduslikuna, väljastpool tema kuulumist keelde; s.t sõltumata sellest, kas on olemas mingeid teisi sellega seotud lauseid. Verifitseerimine pidanuks lõppkokkuvõttes seisnema mingis meelteandmete jadas. See on ilmne mõttetus. Ei saa olla tähendusteooriat, mis ignoreeriks tõsi- asja, et meie laused on mingi keele osad ja et neil on seosed teiste lausetega. Üldiselt on mistahes väite, mistahes ütluse õigustus milleski, mis hõlmab peale kogemuse ka tuletamist. Just see vastandus ongi esitatud Quine'i kuulsas artiklis “Empirismi kaks dogmat” (Quine 1953). Ta jõuab välja selle pildini keelest kui liigendatud struktuurist, kus mõned asjad. . .

FP: . . . on äärealal. . .

MD: . . . ja mõned asjad rohkem seespool, ja nii edasi. Mõelge tema kasutatavale tähenduskontseptsioonile — ega ma ei ütle, et ma sellega sellisel kujul täiesti rahul oleksin. Aga asi on selles, et ta ei ründa positivismi mitte selle pärast, et see on verifikatsioonistlik. Vastupidi, pildil, milleni ta jõuab, on pistmist ainuüksi lausete

struktuuri — ning noile lauseile omistatud tõeväärtuste — ja kogemuse kooskõlastatusega. Kogemus mõjustab seda struktuuri tervikuna. Seega mõistetakse seda endiselt verifitseerimise (või kui soovite, falsifitseerimise) kaudu ning kohanduste kaudu, mis struktuuris tuleb teha kogemuse mõjul. See, mida ta ründab, on arusaam, nagu seisaks iga lause nii-ütelda omaette ning ootaks, millal miski *talle* mõju avaldab.

FP: Nii-öelda isoleerituna ülejäänud keelest.

MD: Just. On selge, et mõju võib kanduda äärealalt edasi keskme suunas ning et see edasikandumine toimub järelsusseoste kaudu, kuigi ta ei ütle täpselt välja, kuidas. Kuid iva on selles: ei tohi mõelda selle empiristliku mudeli alusel vaid mingi meeleanndmete jada õigustusest. See võib võtta mis tahes kuju. Just seetõttu tuli positivistidel teha eristus empiiriliste ning matemaatiliste lausete vahele.

FP: Või üldiselt “formaalsete” lausete. . .

MD: . . . millel on hoopis teist laadi tähendus. Kuid käsituses, mida mina kaitsen, on tegemist reaga. On olemas puhtad vaatluslaused — kui saab ütelda, et neid leidub —, mida verifitseeritakse otse vaatluse põhjal, ilma mingi tuletamise vahendusega. Teises otsas on asjad, mis kehtestatakse pelgalt arutluse abil, nagu matemaatilised teoreemid, ning enamik asjadest asub kusagil vahepeal. Niisiis, selline on kontrast verifikatsioonismi ja antirealismis vahel.

Teatud mõttes sõltub erinevus ka sellest, mida mõelda “verifitseerimise” all. Kui “verifitseerimine” tähendab lihtsalt, et seda tehakse selle kaudu, kuidas me tuvastame väite tõese või väärana, siis minu tähendusteooria on verifikatsioonistlik. Välja arvatud see, et ma ei taha rõhutada, nagu oleks iga väite puhul olemas viis seda lõplikult tuvastada. Ma olen täiesti valmis tunnustama, et leidub mõningaid väiteid, mille jaoks puudub lõplik tuvastus. Alati leidub juhtumeid, kus väiteid võib hiljem ümber lükata, kus nad on revideeritavad. Teatud lausete tähendusele on iseloomulik, et neid saab kinnitada, ent mitte lõplikult tuvastada. Seda võib soovi korral kutsuda verifikatsioonistlikuks tolles üldises tähenduses, aga mitte atomistlikus tähenduses, ning mitte ette otsustades, mis kuju õigustus võib võtta.

Ma arvan, et "õigustus" on ilmselt lihtsalt parem termin. Ma kasutasin alguses sõna "verifikatsioonistlik" sellepärast, et ma tahtsin inimesi natuke šokeerida. Kõik rääkisid: "Positivism on nüüd ümber lükatud." Aga kunagi polnud neil head seletust, miks see on ümber lükatud. Minu arvates oli Quine see isik, kes selle ümber lükkas. Enamik lihtsalt teadis, et me ei usu seda enam, kuid neil polnud mingeid argumente. Nii nad lasidki end šokeerida. Ma tahtsin öelda, et sealjuures polnud ekslik mitte verifikatsioonistlik, vaid atomistlik komponent.

FP: Kas te ikka veel tahate kinni hoida analüütilise/sünteesilise eristusest?

MD: Jah. Ma arvan, et on vale seda üle parda heita.

FP: Niisiis lühidalt, te mõtlete, et väite tähendus on määratud või fikseeritud ütleme ta õigustustingimuste poolt, aga et neid tingimusi ei saa tõlgendada atomistlikult.

MD: See on täpselt õige. Pealegi arvan ma, et need tingimused sisaldavad tavaliselt tuletuskomponenti. Nii et keel on nii-ütelda sõltuv keelest.

FP: Ent kui õigustustingimusi ei saa tõlgendada atomistlikult, kas ei tuleks neid siis tõlgendada holistlikult? Lause mõistmine sõltuks alati nende lausete mõistmisest, mis asuvad kusagil ühel kahest teest — sellest lausest ääreala poole või äärealalt selle lause poole. Kas see pole holismi suunas minek?

MD: Ma ei usu. Holismini jõuate siis, kui kaotate ära eristuse ääreala ja keskme vahel, või kuidas?

FP: Nii et te tahate hoida lahus ääreala/keskme eristust analüütilise/sünteesilise eristusest?

MD: Ma tahan, et oleks *suund*. On selge, et tuletamine toimub mõlemas suunas. Ma tahan, et oleks tähendussõltuvuse relatsioon, mis läheb ligikaudu öeldes ainult ühes suunas, sest ma arvan, et me ei suudaks keelt vallata, kui holism oleks õige. Kindlasti ma arvan, et me ei saaks sellisel juhul anda süstemaatilist kirjeldust keele funktsioneerimisest.

Kas ma saaksin midagi lisada? Suur osa rünnakust analüütilise/sünteesilise vaheteole on seotud ühe loomulike keelte vaadeldava tunnusega, nimelt et selles on väga palju *mängu*. See on kindlasti õigustatud. Kui tahta anda süstemaatilist tähendusteoo-

riat, tuleks tähendus nii-öelda *jagada tükkideks* keele eri sõnade ja konstruktsioonide vahel, ning tõenäoliselt pole olemas mingit üht kindlat viisi, kuidas seda teha. Kui meil palutaks seletada tähendust või seletada, mida keegi peab teadma selleks, et teada mingi väljendi tähendust, siis me tõenäoliselt omistaksime eri väljendeile sama tähenduse. See sätestab keelemõistmisel teatava holismi. Meil pole teravat viisi ütelda: "Hästi, kui me ei mõista *se*, siis *see* on sõna, mille tähendust me ei tea". Teisest küljest kõrvutage see teatud jäiga fregeliku skeemiga, kus igal väljendil on oma, täiesti kindlaksmääratud tähendus. Ma arvan, et see on ideaal, mille poole me teadlikult püüdleme, kui vaja, ning vaja on seda siis, kui on vaidlusi või ebakindlust ses osas, mis on meie õigustused. Me ehitame teooriaid ning seda tehes tuleb meil jõuda mingi üksmeeleni, mida lugeda selle või teise termini tähenduseks või määratluseks, nii et me korrastame asju ning lähendame neid fregelikule skeemile.

Seega ei taha ma öelda, et analüütilise/sünteesilise eristusel oleks absoluutselt kindlaksmääratud rakendus meie keelele, nii nagu see on. Ent ma ei arva, et see oleks miski, mida saaks kõrvale heita. Vastupidi, see on miski, mida meil on vaja kasutada siis, kui me püüame lahendada eriarvamusi või saada aru õigustustest sellele, mida me ainult ähmaselt usume.

FP: Sooviksin tulla tagasi keelefilosoofia ja mõttefilosoofia vastanduse juurde. Me rääkisime sellest seoses esmasuseteesiga ning tema rolliga analüütilise filosoofia identifitseerimisel. Ent ma tahaksin, et me räägiksime antirealistliku vaimufilosoofia võimalikkusest seoses esmasuseteesiga.

Te olete ütelnud, et arusaam keelelise üksuse (lause, väite) tõesusest (või väärusest) seisneb selle eristamises, kas kõnelejal on objektiivselt õigus, sellest, et ta objektiivselt eksib selles, mida ta ütleb, kui ta esitab väite (Dummett 1978: xvii). Kui lood on nõnda, siis on väitmismõiste ühel või teisel moel fundamentaalsem kui tõemõiste. On aga raske näha, kuidas saaksime anda väitmismõiste rahuldavat analüüsi, võtmata arvesse psühholoogilisi mõisteid: nagu uskumus, soov, kavatsus ja teised sellised (vt jällegi Dummett 1978: xvii). Nii et kui väitmismõiste on fundamentaalsem kui tõemõiste ning kui me vajame väitmismõistet tõemõiste filosoofilise käsitluse andmiseks, siis näib, nagu tuleks

meil pöörduda tõemõiste seletamiseks psühholoogiliste mõistete poole. Kas on see nii?

MD: Ma mõistan küsimust. Tahaksin kõigepealt öelda midagi, mis pole küll otse vastus sellele küsimusele, lihtsalt et selgitada seda seisukohta, mida ma soovin kaitsta. Ma arvan, et õige ja ebaõige väite mõiste on algsem kui tõemõiste. Filosoofias on palju näiteid sellest, et üteldakse: "Sellised-ja-sellised lausungikujud ei ole kindlate tõetingimustega väited." Nii üteldakse näiteks konditsionaalide kohta. Hilbert ütles seda tõkestamata [*unbounded*] kvantoritega aritmeetikaväidete kohta. Sellega tahetakse ütelda, et noid lausungeid tuleb tõlgendada kui pretensiooni esitavaid [*making a claim*]. See on väga selge lihtsamail juhtudel, näiteks Hilberti tõlgenduses eksistentsiaalselt kvantifitseeritud väitele kui ebatäielikele teatele. Mõte on selles, et me oleme õigustatud neid ütleva siis, kui me suudame esitada ühe juhu. Sellest vaatenurgast pole otsustavaks eristuseks vahetegu objektiivse tõe ja objektiivse vääruse vahel. Otsustav eristus sõnastatakse selle kaudu, mida *meie* saame teha, selle kaudu, kas *meie* saame oma pretensiooni õigustada või mitte. Ning see sobib ülihästi kokku õige vs. ebaõige väite ideega.

Selle vaatenurga erinevus arusaamast, et väitel on objektiivne tõeväärtus, seisneb selles, et tõetingimused peavad olema sõltumatud minu epistemoloogilisest seisundist, kõigest sellest, mida ma teha võin, välja arvatud muidugi siis, kui väide käib minu kohta. Mõte on sel juhul selles, et väide on kindlaksmääratult tõene või väär sõltumata sellest, kas ma saan seda õigustada või mitte. Samas kui teise vaatenurga puhul me mõtleme sellest lihtsalt selle kaudu, kas ma suudan õigustada oma pretensiooni. Nimelt seda pean ma silmas öeldes, et väitmismõiste kannab nii-öelda kaardile tee, mis viib tõemõisteni. Kuid saamaks kätte tõemõistet, mis *tõeliselt seda nime väärrib*, tuleb minna palju kaugemale. See on nii-ütelda vaid selle tee algus. Et saada tõemõistet, tuleb küsida: "Miks ei võiks ma võtta seda lihtsalt kui pretensiooni esitamist? Miks tuleb mul anda sellele mingi minust sõltumatu objektiivne hinnang?"

Ma arvan, et samm teie arutluses, millest mina loobuksin, on nõue, et väitmist tuleks seletada psühholoogiliselt. Ma tean, et teatud faasis oleksid nii Russell kui Wittgenstein seda ütelnud,

ent mina seda ei usu. Ma arvan, et see on keeruline küsimus. Väitmine on väline tegu. Te astute üles lausega, mida tuleb mõista väitvana, ning on olemas ka sisemine otsustusakt, kui te teete otsustuse, et miski on tõene. Ma arvan, et on parem pidada otsustust välise väitmisakti internaliseerimiseks kui vastupidi, s.t kui pidada väitmist sisemise seisundi või akti väljenduseks.

Leidub küsimus, mis esineb kusagil *Filosoofilistes uurimustes*: "Mis on väitmise keelemäng?" Tegelikult arvab Wittgenstein, et pole olemas *üht* sellist asja nagu väitmine. On olemas igasugused erinevad juhud. Ent ma arvan, et see on siiski täiesti korrektne küsimus, mida võib küsida.

Meil on väga vähe kiusatust seletada psühholoogiliselt, mis asi on käsu andmine. Normaalselt kõneldes, kui üks isik on käsku andes autoriteedi positsioonil teise suhtes, siis oletatakse tavaliselt, et ta tahab, et too teine isik teeks seda, mida ta käsib tal teha. Kuid ei ole vajadust oletada, et tal võivad olla mingid *muud* motiivid käsu andmiseks. Asi on selles, et kui ta *tõesti* on autoriteedi positsioonil, siis ta lihtsalt annab käsu ning sellel on teatud tagajärjed, ükskõik mis põhjusel ta selle käsu ka andis. Meil tuleb lihtsalt kirjeldada käskimise keelemängu ning minu arvates on niisamuti ka väitmise puhul. Viimasel juhul pole see pooltki nii ilmne, sest tagajärjed pole nii teravajoonelised nagu käsu andmise puhul. See teeb asja kirjeldamise palju komplitseeritumaks, kuid ma arvan, et seda tuleb kirjeldada kui suhtlemise keelemängu, mis sisaldab inimestele asjadest kõnelemist, mitte aga midagi sisemiste seisundite kohta. Nii et ma ei usu, et tuleks sisse tuua kavatsust või uskumust; või kui tulebki sisse tuua kavatsus, siis alles nii-tüelda hilises järgus.

FP: Niisiis see, mida vajate, on pelgalt keelelise väitmisakti kirjeldus? Ja te saate selle anda ilma, et võtaksite arvesse kavatsusi, uskumusi, soove ning teisi propositsioonilisi hoiakuid?

MD: Seda ma loodan. Ma pean silmas, et kui te ütleksite: "Hästi. Laske käia ja tehke see ära!" — ma ei saaks. Sellepärast, et see toetub tervele tähendusteooriale ning ma ei tea täpselt, kuidas seda teha.

FP: Ma siis ei palu. Ma küsin teilt selle asemel midagi muud. Mu teine küsimus keelefilosoofia vs. vaimufilosoofia kohta puu-

dutab otse realismi vs. antirealismis vaidluse sisu. See vaidlus, nagu teie seda sõnastate, ei saa puudutada pelgalt keelelisi ühikuid (väiteid, lauseid) vähemalt, nii mulle näib, kolmel põhjusel. Kõigepealt, see vaidlus peaks käima ka uskumuste ja uskumusseisundite kohta, sest me väärtustame ka uskumusi ja uskumusseisundeid tõeste ja vääradena. Teiseks, tähendus on *kognitiivne* mõiste. See on mis iganes, mida kompetentsed kõnelejad ja tegutsejad mõistavad või teavad siis, kui nad mõistavad lausete tähendust või teavad, mis too tähendus on, ning küsimus, kuidas on tähendus mentaalselt representeeritud, on vaidluse jaoks väga oluline. Lõpuks, selle otsustamise küsimus, kas tõemõiste peab olema epistemoloogiliselt kitsendatud, puudutab otse tõe *mõiste* loomust, mida me võime või siis ei tohi õigusjärgselt moodustada.

Kuivõrd vaidlus ei saa käia ainuüksi keelelise mõistmise üle ning peab puudutama ka mõistemoodustust, kas poleks siis võimalik, et mitte öelda kohustuslik, tõlgendada seda omaette vaidlusena vaimufilosoofias, mitte ainult lausete tähenduse üle, vaid ka mentaalse sisu üle?

MD: Noh, ma võin teiega nõus olla. Ma kindlasti ei mõtleks, et see on teema, millel on suur tähtsus nois metafüüsikalistes vaidlustes realismi üle — nii nagu ma mõtlen —, kui ma arvaksin, et see on *vaid* keeleküsimus, pelgalt tükk semantikat. Me rääkisime ennist esmasuseteesist. Kui keegi on Evansi või Peacocke'i järgija ning arvab, et tuleb kirjeldada meie mõtete struktuuri lahus nende keelelisest väljendusest, siis sellegipoolest tõuseb üles seesama dihhotoomia käsitluse vahel tõetingimuste kaudu — millega peab olema tegu, et mõte oleks tõene — ning käsitluse vahel ütleme õigustuse kaudu, sel alusel, kas seda saab tõesena ära tunda. Nii-siis kerkib seal seesama küsimus, nii nagu Evansi ja Peacocke'i puhul selgesti näha võibki.

FP: Kas meil tuleks järeldada, et pole mingit eelist näha seda vaidlusena vaimufilosoofias?

MD: Ma ei arva, et oleks mingit eelist. Nagu teate, usun ma esmasuseteesi. Nende kahe lähenemise erinevus on selles, et vaimufilosoofiline või mõttefilosoofiline lähenemine kaldub olema solipsistlik. Jutt käib *individuaalseist* subjektidest, sellest, millist sisu individuaalne subjekt võib anda mõttele, kuidas *tema* tunneb selle mõtte tõesena ära ja nõnda edasi. Ning sel ei pea vähemalt

enamasti olema kuigivõrd pistmist kommunikatsiooniga, samas kui minu arvates ei saa tõenäoliselt head vastust, kui ei aruta asja kommunikatsiooni kaudu. Kuid see on lai teema.

FP: On kaks eraldi teemat seoses esmasuseteesiga. On olemas *metodoloogiline* teema, ning realismi vs. antirealismide vaidluse *sisu* teema. Üks probleem on otsustada, kas mõttefilosoofiale saab läheneda *ainult* keelefilosoofia kaudu või mitte, ehk kas keel on seletuslikus järjekorras mõttele eelnev või mitte. See on metodoloogiline küsimus ja asja üks külg. Teine küsimus on otsustada, kas see vaidlus puudutab *ühtlasi ka* mentaalset sisu või mitte. Selles mõttes puudutab kindlasti, et kui see, mille üle vaieldakse, on, kas lause tähendus on määratud ta tõetingimustega, siis selle teadmise probleem, kas selle lausega väljendatud mõtte sisu on määratud ta tõetingimustega, on samuti vaidluse osa.

Niisiis on tõepoolest kaks eraldiseisvat küsimust: metodoloogiline küsimus ja sisuküsimus. Mulle näib, et tugev metodoloogiline seisukoht, mille te olete valinud esimese osas, ei ole põrmugi tähtis teise puhul. Need on loogiliselt eraldiseisvad küsimused. Niisiis ei muuda analüütilise filosoofia fundamentaalse aksioomi kummutamine asja ning on täiesti õiguspärane alustada meie mõtete sisu teemast. Teisalt, me jõuame lõpuks samade probleemide juurde.

MD: Minu arvates on see täiesti selge. Ma arvan, et see on metodoloogiaküsimus. Tegemist on tõepoolest samade probleemidega. Ja just seetõttu, nagu te ütlete, suurel määral ei tõkesta see kummutamine tegelikult eriti kommunikatsiooni inimeste vahel, kes on ühel või teisel poolel. Ent on koht, kus nad üksteisest lahknevad ja mis puutub metodoloogiasse. See on: mõttefilosoof ei pööra erilist tähelepanu millelegi, mis puutub verbaalsesse suhtlusesse, samas kui ilmsesti on keel seletuslikus järjekorras esmane. Keel on ühine asi. Ta on esmajärjekorras kommunikatsioonivahend.

FP: Kas nimelt seetõttu, et ta on ühine asi, tahategi kinni hoida esmasuseteesist?

MD: Jah.

FP: Aga fregelikud *mõtted* on ju samuti ühised asjad. Keegi võiks väga hästi argumenteerida esmasuseteesi poolt sel alusel, et

selle eeliseks on psühhologismist hoidumine. Kuid mis muu on psühhologismi püüniseks kui uskumine, et mõtted on osa teadvusevoost? Mulle näib, et esmatähtis on seega otsustada, kas *Gedanke* ja *Vorstellung*'i segiajamine tuleneb paratamatult esmasuseteesi hülgamisest. Oletagem, et järgime Evansi ettepanekut, millest rääkisime ennist. Kas me teeme sellega psühholoogiat ses mõttes, nagu seda kritiseerisid Frege ja Husserl? Kas meil on vaja argumenteerida, et viis, kuidas mõeldakse osutusest, tema antuse viis mõtte tasandil, on osa teadvusevoost? Kui ka ainult fregelikel kaalutlusil, võiks siiski ütelda: "Jah, esmasuseteesi pooldamisel on oma iva. Ta pakub head kaitset psühhologismi püüniste vastu." Aga kas see *Gedanke* ja *Vorstellung*'i segiajamine on tõesti möödapääsmatu? Kas ei saaks kuidagi seda segiajamist vältida, lükates samas tagasi esmasuseteesi?

MD: Muidugi on liigne kiirustamine öelda lihtsalt: "Sel momendil, kui seda teete, langete psühhologismi." Ma ei ütle seda. Ent ma arvan, et mõttefilosoofil on samavõrd kui keelefilosoofil tarvis arvestada kontekstiprintsiipi. Kui me vaatame, mida Evans ütleb konkreetsete viiside kohta mõtelda osutusest ning mida ta ütleb singulaarosutuste, singulaarmõtete jne kohta, tuleb tunnistada, et viis, kuidas me mõtleme konkreetsest objektist, on miski, mis on osa tervikmõttest. Viis mõtelda objektist on miski, mis sisaldub kogu mõttes. On tähendusetu rääkida sellest sõltumatult. . .

FP: . . . kontekstist, milles ta asub.

MD: Õigus: sõltumatult sellest mõtlemise kontekstist, et millegagi on tegu küsimuses oleva objekti *puhul*. Tuleb esitada küsimus: "Milles seisneb tervikmõtte omamine?" Et mitte langeda selle psühhologistlikesse seletussisse, tuleb seda käsitleda Frege enda kombel propositsioonilise hoiaku objektina. See seisneb millegi uskumises ehk uskumises, et millegagi on tegu. See peab olema propositsioonilise hoiaku sisuks. Just nimelt seda teeb Peacocke. Ta rajab kogu asja sellele, et esmalt suuta iseloomustada hoiakuid, mida olend, kel võib-olla puudub keel, võib ometigi manifesteerida (vt nt Peacocke 1986).

FP: Ning ta käsitab mõtteid fregelike mõtetena, *Gedanken*.

MD: Nad on just sellised, ning nad on uskumuste või soovide või teiste selliste asjade objektid. Ma ei usu endiselt, et selline programm tööle hakkaks, kuid kindlasti ei arva ma, et seda saaks ilma pikemata süüdistada psühholoogismis. Kui saaks anda nende propositsiooniliste hoiakute iseloomustuse, viitamata nende väljendamisele, siis asi töötaks. Ma ei arva, et Peacocke või keegi teine oleks seda tegelikult näidanud.

FP: Te suhtute vaimufilosoofia väljavaadetesse väga pessimistlikult. Kuidas on lood kognitiivteadusega?

MD: Ma olen pessimistlik kognitiivteaduse suhtes. Ma pole pessimistlik nende inimeste suhtes — John Campbell on veel üks neist —, kes lähevad mõttefilosoofia juurde. Kõigepealt, ma olen kindel, et nad avastavad oma uuringute käigus nii mõndagi, isegi kui nende põhieeldus on tervenisti vale, isegi kuigi nad eksivad esmasuseteesi kummutades. See, mida nad avastavad, jääb püsima, ning me oleme suutelised üle kandma selle mõtlemisest keelde, juhul kui nad pöörduvad tagasi esmasuseteesi juurde. Teiseks, ma arvan lihtsalt, et on väga huvitav näha, kui kaugele saab selles suunas minna. Üks põhjus, miks see huvitav on, on see, et kui kogu see asi täielikult õnnestub, siis oleks esmasusetees täiesti väär ning huvituseta. Ent ka siis, kui ta pole ekslik, on ikkagi väga huvitav näha, kuhu võib jõuda programm, mis on spetsiaalselt rajatud selle teesi tagasilükkamisele.

FP: Ja kui kaugele see võib jõuda.

MD: Kui kaugele täpselt see jõuda võib. See on üsna segane küsimus. Isegi Frege arvates kehtis esmasusetees vaid *meie* suhtes. Ta arvas, et ilma keeleta olendid võiksid haarata neidsamu mõtteid mis meiegi, ainult et *mitte* keelelisse väljendusse rüütalt. Ent ta ei andnud mingit seletust sellele, mismoodi see võiks välja näha. Ta ei ütelnud selle kohta midagi peale selle, et see pole vasturääkiv. Mida see tähendab? Kui vaimufilosoofiasse pöörduvail inimesil on õigus, siis suudavad nad anda meile selle seletuse. See on vaid kontingentne tõsiasi — kui see üleüldse on tõsiasi —, et *meie* suudame haarata mõtteid keele vahendusel. Mis asi meie puhul seda põhjustab? Kõik need küsimused on tõelised ja väga huvitavad. Ma tõesti loodan, et nad midagi paljastavad.

FP: Analüütilises filosoofias on tugev tendents lülitada ümber vaimufilosoofiale, nii-öelda keelefilosoofia kahjuks. On üpris ilmne, et Ühendriikides liigutakse selles suunas. Vaimufilosoofiat on tiha rohkem.

MD: Suur osa sellest on minu arvates kehval tasemel.

FP: Lõhe inglise ja ameerika filosoofia vahel paistab ses küsimuses üha suurenevat. Suures osas tänu kognitiivteaduse tohutule mõjule Ühendriikides.

MD: Ma arvan, et nii see on. Ning see ei tee mulle üldsegi muret, sest ma arvan tõepoolest, et ameerika filosoofia on põhiosas väga halval teel.

FP: Kas te peate konkreetselt silmas vaimufilosoofiat?

MD: Vaevalt see muidugi Kripke või Putnami kohta käib ja loomulikult ei käi see ka Davidsoni kohta. Kuid üldine tendents on seda sorti stsientistlikus suunas, mis mulle tundub steriilne.

FP: Te peate silmas materialismi, füsikalismi ja nii edasi?

MD: Kogu seda krempelit. See ei vii mitte kuhugi.

FP: See viis vähemalt ühe asjani. Meie praegune positsioon on täpselt vastupidine positsioonile, kus olid Brentano ja Husserl. Nad pidasid intentsionaalsust vaimse *taandamatuks tunnuseks*, samas kui meie peame endid lihtsalt lihast ja verest koosnevaiks füüsiliseks olendeiks ja imestame: "Kuidas *sellel* saab olla intentsionaalsust? Kuidas saab masinail või ükskõik millel, mida saab kirjeldada puhtfüüsikaliselt, olla kavatsusi või mõtteid?" Ning me püüame käsitleda intentsionaalsust naturalistlikult.

MD: Olgu, see on filosoofiline küsimus. Aga ma tõesti loodan, et inglise filosoofia hakkab palju enam vaatama, mis toimub teistes Euroopa maades, ja palju vähem seda, mis toimub Ameerikas. Seda viimast paneb tegema just keel. Palju lihtsam on lugeda artikleid Ameerika ajakirjades. See on hämmastav. On ju selliseid inimesi nagu Jonathan Barnes, Kevin Mulligan, Peter Simmons ja nõnda edasi, kes on suutnud hakkama saada õpetamisega välismaal. Väga vähesed ülikoolilõpetanud teevad seda. Minu meelet põhiliselt keele tõttu. See viib tagasi keeleõpetuse küsimuse juurde koolides. Ehk peaksid meil olema keeltekursused doktorantidele; ehk tuleks nõuda neilt vähemalt ühe Euroopa keele oskamist.

FP: Minnes tagasi olukorra juurde USAs. On väga rabav, et näiteks teie töödel pole seal suuremat vastukaja. Väga vähesed hoolivad nende tegelikust lugemisest. Putnam on üks selliseid. Brian Loar ja Paul Horwich, kes õpetab Ameerikas, loevad neid samuti hoolikalt. Sama olukord oli Gareth Evansiga. Vähesed ameerika filosoofid on viitsinud teda lugeda.

MD: See on tõsi, ning arvan, et see oli äärmiselt kahetsusväärne, osalt oli selle eest vastutav Putnam. Ta kirjutas kohutava retsensiooni teosele *The Varieties of Reference* ning lükkas selle tervenisti tagasi. Ma ei tea, miks ta seda tegi. See on väga tõsine valehinnang. Võib-olla sel polnud suurt mõju. Ehk oli see lihtsalt sümptom, mitte põhjus. Ma ei tea. Kuid kindlasti on tõsi see, et nad peaksid lugema Evansit ning see, et nad seda ei tee, on väga tõsine eksimus. See raamat on äärmiselt rikas.

6. ANTIREALISM JA EETIKA

FP: Mul on üks viimane küsimus. See puudutab eetikat. Võib-olla pole olemas sellist asja nagu kooskõlaline filosoofiline doktriin, üldvaade või maailmavaade, mida võiks kutsuda *globaalseks antirealismiks* ning mis seisneks antirealismis matemaatika ja loodusliku maailma ja teiste vaimuelu ja moraalsete tegutsejate jne suhtes.

MD: Võib ikka olla küll.

FP: Aga fakt on see, et te pole kunagi seda sorti vaate poolt argumenteerinud. Ometigi on terve hulk filosoofilisi vaidlusi, mis jagavad sellise konflikti ühist vormi, nagu te ütlete, antud klassi väidete tõlgendamise realistliku ja antirealistliku vaate vahel, s.t matemaatikaväidete, looduse kohta käivate väidete, teiste vaimuelu kohta käivate väidete, eetiliste käskude jne puhul. Debatt, nagu teie seda näete, ning nagu teie eeskujul mõned teised seda näinud on, näiteks Crispin Wright, käib kindlasti ka eetika kohta. On olemas, ütleme, realismi küsimus moraalitõsiasjade või moraalsete väärtuste puhul. Minu küsimus on: Mida peaks tähendama antirealistlik väljakutse realismile eetikas?

Lubage seda täpsustada. On olemas vähemalt kaks viisi väljendada moraalirealism: tõsiasjade kaudu ning väärtuste kaudu.

Tõsiasjade kaudu seisneks see selles: On olemas objektiivsed moraalifaktid, mis on osa maailma ehitusest ning moraaliarutluse eesmärk on need avastada. On olemas ütleme objektiivne *tõsiasi*, et orjapidamine on ebaõiglane. Me võiksime moraalirealismis väljendada ka väärtuste kaudu. Siis oleks see selline: Mõned teod, praktikad ja institutsioonid tuleb omaks võtta, või vastupidi, neid kritiseerida ja kõrvale jätta vastavalt sellele, kas nad edendavad või soodustavad väärtusi, mida aktsepteerima või vastupidi, tagasi lükkama me oleme *objektiivselt* õigustatud. Moraalitarutluse otstarve on avastada, milliseid väärtusi tuleb omaks võtta ning millised tagasi lükata, ning seda avastades *me avastame midagi objektiivset*. Tulles tagasi orjuse näite juurde, realist võiks väljendada oma vaatekohta, väites, et tuleb ära kaotada väärtused, mis on seotud orjapidamise institutsiooni ja praktikaga, ning põhjendused selle jaoks on objektiivsed. Moraalitarutluse eesmärk on olla võimeline tegema otsuseid kõigil neil juhtudel, mis ei tarvitse olla nii selgepiirilised kui orjus, näiteks eutanaasia või abort.

Mulle tundub, et antirealistlik argument moraalirealismis vastu *tõlgendatuna tõsiasjade kaudu* peaks olema argument, mis toetab üht või teist liiki mittekoognitivismi. Kui mul on õigus, tuleks antirealistil väita, et moraalipretensioonid on koognitiivselt tühjad, selles mõttes, et pole võimalik anda teada mingist moraalifaktist. Lihtsalt pole ühtki sellist, mida avastada. Tahan teile esitada järgmise küsimuse: Mida peaks tähendama antirealistlik argument moraalirealismis vastu, *tõlgendatuna väärtuste kaudu*? Kas antirealist peaks pooldama mingit sorti relativismi ning argumenteerima, et meie teod, praktikad, institutsioonid jne on kas õiglased või ebaõiglased vaid suhestatuna kultuuril baseeruvate uskumuste hulgaga, mis moodustavad nii-ütelda meie õigustuste tausttingimused, nii et kõik meie eetilised "õigustused" on möödapääsmatult eelarvamuslikud, mingis väga tugevas ja elimineerimatus mõttes.

Kas te tahate argumenteerida mingisuguse antirealismis vormi kasuks eetika puhul? Kui jah, siis mis see seisukoht on, ning kuidas kavatsete selle poolt väidelda?

MD: Püüan kõigest väest teile mingi vastuse anda. Ma suudan anda vaid väga programmilise vastuse, sest oma häbiks pole ma kunagi selle peale mõelnud. Mitte et ma oleksin arvanud, et me

saame ilma selleta väga hästi hakkama. Ma lihtsalt pole sellest eriti mõtelnud.

Mulle tööpoolest näib vähemalt, et nende antirealistlike ideede rakendamine eetikale peaks muutma sealse vaidluse sõnastust, järgmisel põhjusel. Seda liiki antirealism, nagu mina ette näen, pole mingil moel subjektivism. See on täiesti objektiivne, või ta eeldab objektiivsust, ses mõttes, et see, kas väide on õigustatud või mitte, on objektiivne asi. Mõelge kasvõi matemaatika juhtumile. See, kas leidub tõestus või ei leidu, on objektiivne asi. Me ei räägi mitte sellest, kas väide on tõene mingi sõltumatu moraalireaalsuse kohta. Me räägime *pretensiooni* esitamisest, mille õigustus on objektiivselt kehtiv või objektiivselt mittekehtiv. Kui keegi võtab omaks midagi sellist, nagu see antirealistlik vaade eetikale, poleks küsimustki, et see on subjektivistlik positsioon. Ma arvan, et selle liigitamine mittekognitivistlikuks oleks samuti üpris vale. Õigustus on *kognitiivne* õigustus. Teisalt ei tuleks arvata, nagu oleks subjektivistliku eetikakäsitluse ainsaks alternatiiviks teatud liiki realistlik pilt eetikaväidetest, mis kirjeldavad meist sõltumatult eksisteerivat reaalsust, või väidete esitamisest, mis on objektiivselt tõesed või väärad. Selliste väidete seletus peab käsitlema asjaolu, et neid esitav isik on põhimõtteliselt võimeline neid õigustama. Seda peaks uurima, ning ma ei oska öelda suurt midagi selle kohta, mis liiki õigustust täpselt meil peaks vaja minema, mis liiki oleks eetikaväite õigustus.

FP: Eriti mis puudutab *normatiivset* väidet.

MD: Õigus. Ma ei ürita *praegu*. Kuid seda liini pidi tuleks edasi minna, kui tahetakse näha, mida kujutab endast antirealism eetikas. Ma pean silmas, et tõenäoliselt oleks see mingi vahepealne positsioon.

FP: Võib-olla midagi, mis on sugulane Wigginsi vaatekohaga. Wiggins soovib kaitsta kognitivismi, mis on paaris alamääratusega moraalipretensioonide osas (vt Wiggins 1987: 124–132). Esmapilgul on kognitivism realismi loomulik liitlane. Ent kui Wigginsil on õigus, siis on see vaid pealiskaudne intuitsioon. Me

kaldume ka arvama, et teism on realismi loomulik liitlane. Te räägite teismist *The Logical Basis of Metaphysics*'i päris lõpus.¹¹

MD: Mitte eriti palju.

FP: Võib-olla, kuid kas te mitte ei taha öelda, et teism *ei olegi* realismi paratamatu liitlane?

MD: Seda ma tahaksin väita. See võib olla lubamatu üleminek, kuid lubage mul minna tagasi Platoni ning vana dilemma juurde "Kas miski on hea sellepärast, et jumal seda tahab, või tahab jumal seda, sest see on hea?" A. J. Ayer oli väga innukas argumenteerima, et küsimuse teine pool on vigane ettepanek ning et seetõttu on jumal eetilise otsustuse puhul asjassepuutumatu. Wittgenstein vastupidi on väga tugevalt esimese poolt ning peab teist täiesti pealiskaudseks. Mulle aga näib, et kui keegi usub, et tal on alust arvata, et jumal tahab või käsib või soovib, et me toimiksime mingil kindlal viisil, siis see iseendast peaks küll olema piisav alus sel viisil toimida. Ent siis tuleb otsida abi mingist kindlast viisist teada, mis on jumala tahe. Samas kui traditsiooniline vaade on olnud, et me võime tajuda, mis on õige ja mis on vale ning tuletada sellest, mida jumal tahab, et me teeksime. Lubage mul lihtsalt ütelda, et *meie* argumentatsiooni suund peab kindlasti minema seda teist rada.

FP: Ma kahtlustan, et oleme rääkinud päris tükk aega. Võiksite ehk siin lõpetada. Tänan teid väga.

MD: Tänan teid. Nautisin seda vestlust väga.

Kirjandus

- Baker, Gordon P., Peter M. S. Hacker 1980. *Wittgenstein: Understanding and Meaning*. Vol. 1 of an *Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell
- Baker, Gordon P., Peter M. S. Hacker 1985. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*. Vol. 2 of an *Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell

¹¹Harvardi 1976. a William Jamesi loengute parandatud tekst on praeguseks avaldatud kui Dummett 1991c. Märkused teismi kohta võib leida 15. peatükist, lk 348–351.

- Carnap, Rudolf 1928. *Der logische Aufbau der Welt*. Berlin: Weltkreis-Verlag
- Carnap, Rudolf 1936–37. Testability and Meaning. — *Philosophy of Science*, vol. 3, pp. 419–471; vol. 4, pp. 1–40
- Devitt, Michael 1984. *Realism and Truth*. Princeton: Princeton University Press
- Dummett, Michael 1973. *Frege: Philosophy of Language*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1976. What is a Theory of Meaning? (II). — *Truth and Meaning: Essays in Semantics*. Ed. by G. Evans, J. McDowell. Oxford: Clarendon Press
- Dummett, Michael 1978. *Truth and Other Enigmas*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Dummett, Michael 1981a. *Frege: Philosophy of Language*. 2nd revised edition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Dummett, Michael 1981b. *The Interpretation of Frege's Philosophy*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1991a. *Frege and Other Philosophers*. Oxford: Clarendon Press
- Dummett, Michael 1991b. *Frege: Philosophy of Mathematics*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1991c. *The Logical Basis of Metaphysics*. London: Duckworth
- Dummett, Michael 1993. *Origins of Analytical Philosophy*. London: Duckworth
- Evans, Gareth 1982. *The Varieties of Reference*. Ed. by J. McDowell. Oxford: Clarendon Press
- Evans, Gareth 1985. *Collected Papers*. Oxford: Clarendon Press
- Frege, Gottlob 1884. *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau: W. Koebner
- Frege, Gottlob 1893. *Grundgesetze der Arithmetik, begriffsschriftlich abgeleitet*. Band I. Jena: H. Pohle
- Frege, Gottlob 1950. *The Foundations of Arithmetic: A Logico-Mathematical Enquiry into the Concept of Number*. Oxford: Basil Blackwell
- Frege, Gottlob 1964. *The Basic Laws of Arithmetic: Exposition of the System*. Los Angeles: University of California Press
- Goodman, Nelson 1951. *The Structure of Appearance*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Goodman, Nelson 1972. *A World of Individuals*. — N. Goodman. *Problems and Projects*. Indianapolis and New York: Bobbs-Merrill

- Peacocke, Christopher 1986. *Thoughts: An Essay on Content*. Oxford: Basil Blackwell
- Quine, Willard Van Orman 1953. Two Dogmas of Empiricism. — *From a Logical Point of View: Nine Logico-Philosophical Essays*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, pp. 20–46 [Eesti keeles: Empirismi kaks dogmat. — *Tõhendus, tõde, meetod: Tekste analüütilisest filosoofiast I*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: TÜ Kirjastus, 1999, lk 194–219.]
- Schiffner, Stephen R. 1987. *Remnants of Meaning*. Cambridge, Mass.: The MIT Press
- Sluga, Hans 1980. *Gottlob Frege*. London: Routledge & Kegan Paul
- Wiggins, David 1987. *Needs, Values, Truth*. Oxford: Basil Blackwell
- Wittgenstein, Ludwig 1958a. *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*. Transl. by G. E. M. Anscombe. 2nd ed. Oxford: Basil Blackwell
- Wittgenstein, Ludwig 1958b. *The Blue and Brown Books*. Oxford: Basil Blackwell

FABRICE PATAUT (sünd. 1957) töötab uurijana Teadusliku Uurimise Riiklikus Keskuses (Teaduste ja Tehnika Ajaloo ja Filosoofia Instituudis) Pariisis. Avaldanud teose *Realism, Decidability and the Past* (1996). Tõlkinud prantsuse keelde J. S. Milli ja M. Dummetti teoseid.

REALISM JA ANTIREALISM

Michael Dummett

Tõlkinud Anto Unt

Ma asun täitma üht iseenesest meeldivat kohustust, mida oleksin õieti pidanud tegema juba kolmteist aastat tagasi, ja mul on väga kahju, et see mul tookord ei õnnestunud, nimelt avaldama lugupidamist oma eelkäijale *Sir Alfred Ayerile** tema panuse eest filosoofiasse üldse ja Oxfordi filosoofiasse eriti. Oma Wykehami professoriks valimise aastal ootasin ma suure rõõmuga võimalust selleks austusavalduseks, ja mitte üksnes sellepärast, et ta oli seda väärt ja et see teinuks talle rõõmu, vaid ka sellepärast, et olin ta tänuvõlglane toetuse eest, mida olin talt aastate jooksul saanud. See austusavaldus jäigi tegemata, sest ebaefektiivselt oma käsituses olevat aega organiseerides jäi mul inaugurationsiooniloengupidamata. Kui asusin tema ametipostile õppetoolis, olin vähemalt kaks viimast aastakümnet olnud peaaegu pidevalt võlgades oma mitmesuguste kohustustega teha kaastööd kogumikele, pidada loenguid konverentsidel jne. Kui ma need võlgnevused maha olin raputanud, oli juba peaaegu liiga hilja inaugurationsiooniloengut pidada, ilma et see naeruväärne oleks paistnud, aga sellegipoolest hakkasin seda kirjutama. Minuga ei juhtu just tihti, et see,

Realism and Anti-Realism. — Michael Dummett. *The Seas of Language*. Oxford: Clarendon Press, 1993, pp. 462–478

Oxfordi ülikoolis Trinity semestril 1992 peetud lahkumisloeng.

©Michael Dummett 1993

*A. J. Ayer (1910–1989) oli professoriks Londonis (1946–1959) ja Oxfordis (1959–1978). Peateoses *Language, Truth, and Logic* (1936) esitas filosoofiakontseptsiooni, mis tugines Viini ringi loogilisele positivismile. Hiljem tegeles peamiselt epistemoloogiaga, olles pigem klassikalise empirismi positsioonil. *Toim.*

mida ma kirjutama hakkam, poole peal laiali laguneb, aga vahel juhtub seda meil kõigil ja minul juhtus nii just tookord. Selle aja peale oli juba lootusetult hilja alustada midagi uut, ja nii leppisin ma inauguratsioonikõnest loobumisega, lohutades end sellega, et pean Freddie auks kõne oma lahkumisel. See, et ta suri enne, kui saanuks kuulda, mis mul tema kiituseks ütelda on, oli mulle iseäranis valus.

Akadeemilises elus Teise maailmasõja tõttu tekkinud vaheaeg sundis Freddie't väga noores eas läbi tegema tülika muutuse *enfant terrible*'ist traditsiooni kaitsjaks. Ta oli filosoofiliselt täisealiseks saanud Oxfordis, kus grupp noori mehi, kellest vanimadki veel nelikümmend täis polnud, mässas vanamoodsa idealismiks ja realismiks jagunenud filosoferimisstiili vastu, mis põlastas moodsat loogikat ja õigupoolest kõiki mõttevoolusid, mis polnud pärit Oxfordist. Tunnistatud kahekümne kuue aastasena hirmuäratava õpetuse, loogilise positivismi Briti esindajaks, leidis ta armeest naastes, et peaaegu kõik strateegilised positsioonid on hõivanud noorem põlvkond, kellest aga sugugi mitte kõik ei olnud tema liitlased. Nad küll pidasid end revolutsionäärideks ja olidki tõepoolest revolutsiooni läbi viinud ning pidid seda nüüd kindlustama; kuid loogiline positivism oli nende arvates *passé*. Freddie ise polnud enam loogiline positivist, kuid ta oli ustav selle vaimule ega olnud põrmugi osavõtlik "hariliku keele" koolkonna suhtes, mida ta pidas rabadaks; seega nägi ta end traditsiooniliste filosoofiliste vooruste, range argumentatsiooni ja täpsete formuleeringute alalhoidjana. Pärast edukat tööd Grote'i õppetoolis University College'is Londonis pöördus ta tagasi ikka veel mõneti vaenulikkusse Oxfordi keskkonda Wykehami professorina; selles rollis andis ta asendamatu panuse Oxfordi filosoofiasse. Ta ihkas olla alati lugupeetud, kuid erines mõnest "hariliku keele" koolkonna liidrist selle poolest, et ei nõudnud kelleltki jüngriks olemist ega tauninud neid, kes temaga ei nõustunud. Oma pikaajalise töö jooksul õppetooli juhina saavutas ta selle, mida kõige rohkem ihkas — hoida alal intellektuaalseid voorusi, mida ta filosoofias kõige olulisemaks pidas, ja sisendada neid piiskhaaval ka neile algajaile filosoofidele, keda ta õpetas. Valmis tunnistama neid väärtusi nondeski, kelle arvamused tema enda omadest teravalt erinesid, oli ta helde julgustama noori filosoofe, kes polnud veel

oma märki maha pannud; igikannatlik ja vastutulelik, kasutas ta oma teravat mõistust ja kiiret reaktsiooni kõige talle esitatu suhtes, ilma et oleks võtnud julgust sellelt, kelle vigadele ta tähelepanu pööras, rääkimata tema alandamisest. Sõbra ja kolleegina oli ta võluv, olles alati džentelmen ajastul, mis peab üha vähem au sees neid omadusi, millele see sõna viitab; kolleegi ja õpetajana oli ta mõju alati soodne, ta pühendus ratsionaalsusele alal, mis kõigi oma taotluste kiuste ise mitte alati seda voorust ei ilmuta.

Ligi kolmkümmend aastat tagasi tulin ma esmakordselt lagedale oma realismi puutuva ettepanekuga, mis alles tüki aja pärast vastuse esile kutsus. Kui vastus tuli, siis esmalt üllatas see mind. Minu esialgne kavatsus oli olnud algatada midagi, mida kutsutakse "uurimisprogrammiks" realismialaste dispuutide võrdleva uurimise vormis. Mulle oli pähe turgatanud, et mitmesugused traditsioonilised filosoofilised dispuudid esinevad vastasseisuna, kus realistlikule vaatele mingis eriküsimuses vastandub realismi eitamine selles küsimuses; tihtipeale, ehkki mitte alati, nimetatakse dispuudi üht osapoolt "realistiksi". Mulle paistis, et kuskilt pole võtta kokkulepitud meetodit, kuidas nende dispuutidega kuhugi välja jõuda, ja et filosoofid valivad poolt maitse järgi, mitte et nad oleksid avastanud vahendi, mis aitaks lahenduseni jõuda. Ühtlasi paistis mulle, et kõigis neis dispuutides oli mõlema poole argumentide vahel rabav parallelism, nii et konkreetset küsimust kõrvale jättes võiks esitada dispuudi abstraktse struktuuri. Kunnagi ei paistnud mingid kaks nende dispuutide seast mulle küll täiesti isomorfsetena, nii et neil olnuks ühine identne abstraktne struktuur; ent struktuurid olid nii sarnased, et mulle tundus viljakana ettepanek neid võrdlevalt uurida, ning ma lootsin, et sellest võiksid välja kooruda printsiibid, mis aitaksid otsustada, millal on õigus realistil ja millal tema oponendil.

Paraku ei saanud minust aru mitte nii, et olen uurimisprogrammi välja pakkunud, vaid nii, nagu oleksin esitanud väga üldise filosoofilise teesi: otsekui polekski ma soovitanud hulga struktuuriliselt sarnaste probleemide võrdlevat uurimist ükshaaval, vaid oleksin esitanud mingi ühe tervikteesi.

Pärast järelemõtlemist leidsin, et see reaktsioon pole mitte läbinisti ekslik, ehkki see polnud ka läbinisti õige. Läbinisti õige

polnud ta sellepärast, et ma nägin ja näen seda ikka veel uurimisprogrammina, mitte mingi uue filosoofilise partei platvormina; seega paistis paljude diskussiooniosaliste võitlev hoiak mulle kohatu. Eelkõige sellepärast, et ma polnud kavatsenudki arutluseks välja pakkuda mingit täpset teesi, millega siis nõustutaks või ei, rääkimata mõne teesi toetamisest. Ma nägin siin pigem küsimust, kui kaugele ja millistes kontekstides saab arendada teatud tüüpi argumentatsiooni, kusjuures vastused “üldsegi mitte” ning “ei mingis kontekstis” langesid ära ja ega vastused “kuitahes kaugele” ning “igas kujuteldavas kontekstis” olnud põrmugi usutavamad. Sellegipoolest polnud üldine reaktsioon ka mitte läbinisti väär. Põhimõtteliselt huvitas mind, kui see ei peakski küündima ühe kõikehõlmava teesini, võimalikult ühetaoline argumenteerimise viis, mitte lihtsalt trobikond erinevaid teese omavahel võrreldamatute probleemide kohta, mida ühendaks vaid teatud struktuurisarnasus. Ma proovin selles loengus täpsemalt selgitada, miks üldine reaktsioon minu ettepanekule ei tundu mulle ei läbinisti õige ega ka läbinisti vale.

Katsudes esitada mitmesuguste dispuutide ühist raamistikku, nimetasin ma üht poolt loomulikult “realistiks”; teise poole jaoks valisin meelega värvitu termini “antirealist”. Seda kahel põhjusel. Esiteks, kuigi paljudel juhtudel võib realisti oponenti vaadelda kui teatud laadi idealisti, ei ole see kaugeltki alati nii. Näiteks avaldusid teistega ühised iseloomulikud jooned selgesti dispuudis, kus ühel poolel olid realistid vaimuseisundite ja -protsesside suhtes, teisel pool aga bihevioristid; ja bihevioristid loomulikul viisil üldiseloomustuse “idealistsid” alla ei lange. Teiseks toonuks termin “idealism” endaga kaasa minu eesmärkide jaoks liialt palju spetsiifilisi konnotatsioone, millest osa oleks realismiküsimuse puhul täiesti kõrvalised. “Idealismil” on olemas tähendus, kus see tähistab materialismi peegelpilti: õpetust sellest, et iga tõe kas sisaldub tõdede kogumis, mis käib immateriaalse kohta, tuleneb sellest või kaasneb sellega. Seesugune idealist küllap lükkab tagasi realistliku vaate füüsilisele universumile, kuigi ta pole loogiliselt selleks kohustatud. Kui ta seda ei tee, ei ole ta selles küsimuses mitte naiivne, vaid komplitseeritud realist, nii nagu seda lõpupoole oli Berkeley; kuid igal juhul oleks ta realist. Seega ei sobi termin “idealism” üldiseks sildiks, mis tähistaks rea-

lismi oponenti kõigis neis dispuutides. Veel enam, üldisus oli mu eesmärgiks: ma ei tahtnud opositsiooni realismile siduda mingi kindla õpetusega, vaid vaadelda kõikvõimalikke vorme, mis realismi eitamine võib võtta.

Katsudes kirjeldada mind huvitanud dispuutide üldist vormi, oli mul vaja mingeid üldisi vahendeid osutamaks konkreetsele teemale igas säärases dispuudis. Väga sageli viidatakse mingit sorti realismile kui realismile mõne erilise oletatavate entiteetide klassi — näiteks vaimusündmuste või matemaatiliste objektide suhtes. Ma otsustasin rääkida pigem “vaidlusaluste väidete klassist” kui “vaidlusaluste objektide klassist”. Mul oli selleks kaks kaalutlust.

1. Mõnel puhul — näiteks dispuudis realismi üle tuleviku suhtes ja realismi üle mineviku suhtes — ei paista olevat mingeid kõne all olevaid objekte; lugeda asjaolud selle tarvis objektide hulka oleks paljas sofistika, mis sarnaneks Wittgensteini kujutletud mehega, kes ütleb, et joonlaud muudab meie teadmist pikkusest.

2. Ma mõtlesin, et mingit tüüpi realismi kirjeldamine teesina mingisuguste (oletatavate) objektide kohta suunab tähelepanu valele küsimusele. Näiteks uusfregelikud platonistid matemaatiliste objektide küsimuses nagu Wright* ja Hale** võivad ikkagi eitada, et noil on mingeid omadusi peale nende, mida me võime ära tunda, samas kui dedekindlane,*** kelle kinnitust mööda matemaatilised objektid on inimvaimu vaba looming, võib sellegipoolest väita, et kord looduna ei sõltu nende omadused meie võimest neid ära tunda. Mulle paistis ja paistab praegugi ilmne, et olgu küsimus matemaatiliste objektide loomusest ja nende olemasolu

*Crispin Wright (sünd. 1942), šoti filosoof, õppinud Oxfordis ja Cambridge'is. Alates 1978 St. Andrews'i ülikooli professor. Teoseid: *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics* (1980); *Frege's Conception of Numbers as Objects* (1983); *Realism, Meaning, and Truth* (1987); *Truth and Objectivity* (1992) ja *Realism: Rules and Objectivity* (1993). *Toim.*

**Bob Hale, Glasgow ülikooli loogika ja metafüüsika professor. Raamat *Abstract Objects* (1988). *Toim.*

***Richard Dedekind (1831–1916), saksa matemaatik. Silmas on ilmselt peetud ta teost *Was sind und was sollen die Zahlen?* *Toim.*

alustest kui huvitav tahes, on tähtsam erinevus nende vahel, kes arvavad, et kõigil kindlaksmääratud tähendusega matemaatilistel väidetest on tõeväärtus sõltumata meie võimest seda avastada, ja nende vahel, kelle arvates nende tõesus või väärus seisneb meie võimes seda ära tunda. Minu vaatekohast oleks dedekindlane niisii realist ja uusfregeaan konstruktivist. Üldisemalt väljendudes: see, millest reaalsus koosneb, ei ole määratud niivõrd sellega, mis objektid on olemas, vaid pigem sellega, millised propositsioonid on kehtivad: maailm on tõsiasjade, mitte asjade kogus.* See andis alust keskendumisele kahevalentsuse printsiibile — sellega nõustumisele või selle eitamisele.

Formuleering pigem väidete klassi kui arvatavate entiteetide kaudu ja keskendumine aluseks olevale loogikale, mida tuleb võtta kui neid väiteid valitsevat loogikat, tegi usutavamaks minu soovitatud strateegia mitte alustada entiteetide metafüüsilisest staatusest, vaid käsitlemisest, mis tuleb anda väidete tähendusele. Siiski ei olnud mitte see soovitus aluseks. Kuna need metafüüsilised lahkarvamused kehastasid erisuguseid pilte reaalsusest, millega olid seotud vaatlusalused väited, siis paistis mulle ilmne, et pigem toetuvad nad lahknevaile piltidele nende väidete tähendusest. Et aga ei ole käepärast mingeid vahendeid otsustamiseks, milline pilt reaalsusest on õige, siis oli viljakam tegelda selle kindlaksmääramisega, milline tähendus pilt seda on, sest see annaks võimaluse konstrueerida tähendusteooria ja kontrollida seda keelepraktika najal.

Milline on asjakohast laadi dispuut? Sagedaseks filosoofiliseks sammuks on eitada teatud klassi näivate väidetavate [*assertables*] mistahes liikme väitestaatus: ühelt poolt moraalilausungid (ekspressivistid) ja teiselt poolt konditsionaalid (Ryle) ja loodusseadused (Ramsey**). Nende kahe tüübi vahel on oluline erinevus. Ekspressivistide jaoks väljendavad moraalilausungid *hoiakuid*, mida ei saa objektiivselt õigustada; ent konditsionaale ja seadusi puudutav ettepanek oli, et nende sisu sõltub sellest, mida on tarvis nende õigustamiseks. Hilberti käsitlus tõkestama-

* Ilmne vihje Wittgensteini *Tractatus* lausele 1.1. *Toim.*

** Frank P. Ramsey (1903–1930), inglise filosoof ja matemaatik, õppis ja töötas Cambridge'i Trinity kolledžis. *Toim.*

ta [unrestricted] kvantifitseerimisest üle naturaalarvude on seda laadi ettepaneku arhetüübiks: kõneleja ei väida, et teatud asjaolud leiavad aset, vaid esitab *pretensiooni* [makes a claim], mille õigustus on täiesti objektiivne; näiteks on tõkestamata eksistentsiväide õigustatud, kui väite esitaja suudab produtseerida mõne ta instantsi. Selle vaate järgi on pretensioone sisaldavatena mõistetud lausungite ja päris-väidete vaheliseks erinevuseks see, et viimastel on tõetingimused, mis ei sõltu kõneleja teadmistest või võimetest, samas kui tingimus pretensiooni õigustatuseks on seotud kõneleja suutlikkusega seda põhjendada [vindicate]. Sellegipoolest puudutab õigustus tema *episteemilist*, mitte *afektiivset* seisundit; seega on see täiesti objektiivne — tal kas oli oma pretensiooni esitades õigus või mitte.

Hilbert väitis, et kuna lausungeid, mida tuleb tõlgendada kui pretensioonide esitamist, nii nagu tõkestamata [unbounded] kvantoritega aritmeetilised väited, ei mõisteta tõetingimusi omavaina, siis ei saa neile rakendada ka lauseoperaatoreid (Wittgensteini "tõefunktsioonide arvutust"). Ometi ei olnud sellega nõus intuitionistid, kes pakkusid välja, et kõiki loogilisi konstante tulekski seletada pigem õigustamistingimuste kaudu kui tõefunktsiooniliselt. Seega lükkasid nad tagasi Hilberti vaate, mille järgi lausungeid, mis sisaldavad objektiivselt hinnatavaid pretensioone, kuid mitte sõltumatuid tõetingimusi, ei saa nimetada väideteks; vastupidi, nad panid ette tõlgendada kõiki matemaatilisi väiteid just sel kombel, pretensioone sisaldavatena, kuid sõltumatuid tõetingimusi mitte omavatena. Me vajame mingit terminoloogiat, et teha vahet nende kahe väitlausungitüübi või kahe tõlgenduse vahel: nimetagem seda, mis sisaldab objektiivset pretensiooni, "deklaratsiooniks" [declaration] ja seda, millel on sõltumatud tõetingimused, "tõdemuseks" [affirmation], kasutades terminit "väide" [statement] mõlemat tüüpi hõlmavana.

Kas loogiliste konstantide analoogiline ümbertõlgendamine oleks võimalik ka ekspressivistlikult tõlgendatud lausungite korral? Tuntud on Peter Geachi* väide, et moraaliväidete eks-

*Peter T. Geach (sünd. 1916) on inglise filosoof, töötanud 1951–1966 Birminghami ja 1966–1981 professorina Leedsi ülikoolis. Peateosed: *Mental Acts: Their Content and their Objects* (1957); *Reference*

pressivistlik interpretatsioon välistab võimaluse rakendada neile lauseoperaatoreid nagu “kui . . . , siis”, ja seega ei suuda see seletada selliseid arutluskäike: “Kui valetamine on väär, siis oma väikevenna valetama õpetamine on samuti väär”; argument on otustav, kui ei õnnestu leida lauseoperaatorite jaoks sobivat mitte-tõefunktsionaalset ümbertõlgendust. Arutledes üldise kategooria üle, mida nimetasin “kvaasiväideteks”, tegin kunagi ettepaneku, et säärane ümbertõlgendus peaks olema võimalik, ja seda ideed järgis Blackburn*. Kui see ka niimoodi on, jääb ikkagi alles eristus mingi lausungi väiteks-olemise subjektivistliku eitamise ja mingi väite tõdemuseks-olemise objektivistliku eitamise vahele; kaob üksnes ekspressivismivastane lihtne nokdaun-argument.

Nendes realismialastes dispuutides, mis mulle huvi pakkusid, ei sea realismi oponent kahtluse alla mitte fundamentaalset objektiivsust: mõlemale osapoolle on ühine see, et soodsate asjaolude korral saab objektiivselt kindlaks teha, kas vaidlusalused väited on tõesed. Subjektivistide ja objektivistide vastasseis eetikas niisiis ei ole näide seda laadi dispuudist. Oma hiljuti Oxfordis peetud loengutes ütles Crispin Wright lahti strateegiast kuulutada, et teatud lausungivormid pole tõelised väited, kinnitades, et “väite” nõrgas tähenduses peavad isegi ekspressivistid oma vaateid korrektselt formuleerides lubama, et moraalilausungid esitavad väiteid. Olgu sellega kuidas on, igatahes ei kuulu dispuut subjektivistide ja “moraalirealisti” vahel nende hulka, mille tarvis on mõeldud minu võrdlev metoodika: tolle dispuudi küsimused on teised ja eelnevad sellele.

Realismialase dispuudi asukoha kindlaksmääramine sellena, millise mudeli keegi valib vaidlusaluse väideteklasi tähenduste jaoks, kipub tegema kahevalentsuse aktsepteerimisest realistiks olemise kriteeriumi. Täpsemalt, antirealistlikul vaatekohal olemise kriteerium omandab sellise kuju, mis võtab ära aluse kahe-

and Generality: An Examination of Some Medieval and Modern Theories (1962); *God and the Soul* (1969) ja *Logic Matters* (1972). Toim.

*Simon Blackburn, inglise filosoof. Töötas 1969–1990 Oxfordis, seejärel professor Põhja-Carolina ülikoolis (USA). Oli 1984–90 ajakirja *Mind* peatoimetaja. Teoseid: *Spreading the Word: Groundings in the Philosophy of Language* (1984); *Essays in Quasi-Realism* (1993) ja *Ruling Passions: A Theory of Practical Reasoning* (1998). Toim.

valentsuse aktsepteerimiselt. Fenomenalism on siin asjakohane juhtum. Fenomenalistid ei ole traditsiooniliselt kuigivõrd seadnud kahtluse alla materiaalsete objektide kohta käivate väidete kahevalentsust, mõnikord on nad seda isegi avalikult aktsepteerinud. Ometi soovisin nad liigitada antirealistideks sellepärast, et nende õpetus võtab igasuguse ratsionaalse õigustuse kahevalentsuse aktsepteerimiselt selliste väidete puhul, ja kui nad oleksid järjekindlad, siis nad eitaksid seda.

Kõige selle juures *ei* peaks kahevalentsuse aktsepteerimist võtma kui realismi jaoks piisavat tingimust: nõutav on üldistus. Mõnda aega rähklesin, et leida põhimõttelist erinevust kahevalentsuse tagasilükkamise sügava ja pealiskaudse aluse vahel, kusjuures viimane oleks ühildatav realismiga ja seda kehistaks tõeväärtustühimik, mida Frege ja Strawson kumbki omal viisil tunnustasid, tõeväärtustühimik, mille kutsuvad esile tühjad subjekti-termid. Sellega seoses oleks usutavaks ettepanekuks võtta realisti tunnuseks, et ta ei aktsepteeri mitte kahevalentsust, vaid nõrgemat printsiipi, mille järgi iga ühemõtteline väide peab kindlasti olema kas tõene või ebatõene; nimetagem seda valentsiprintsiibiks. See lubaks realistikul eelistada mitmevalentset semantikat, mis nimetab vääramaks üksnes sellist väidet, millele eitusoperaatoriks tunnistatu rakendamine annab tõesuse, ja seega põlgaks ära kahevalentsuse; sest lõppude lõpuks enam kui kahe tõeväärtuse kasutamine vaid süstematiseerib lauseoperaatorite mõju, ning mistahes väite assertoorilise sisu määraks endiselt tema tõeneolemise tingimus. Veel enam, valentsiprintsiip *lubaks* kaheväärtuseliste lauseoperaatorite rakendamist isegi siis, kui keeles tegelikult olemas olevad operaatorid nõuaksid mitteklassikalist tõlgendust.* Vastupidiselt eelnevale peab realismi sügava tagasilükkamise tagajärjeks olema, et klassikalistel loogilistel konstantidel pole üldse mõtet.

On kahtlemata tõsi, et nende erinevus, kes kas aktsepteerivad valentsiprintsiipi või mitte, on sügavam kui nende oma, kelle arvamused lahknevad päris kahevalentsuse suhtes. Sellegipoolest

*Oma arusaamu kahevalentsuse ja lauseoperaatorite vahekorra kohta Dummett lähemalt valgustanud artiklis "Truth". (Vt selle eestikeelset tõlget kogumikus *Tähendus, tõde, meetod: Tekste analüütilisest filosoofiast I*. Tartu: TÜ Kirjastus, 1999, lk 232–267.) *Tlk.*

hakkasin mõtlema, et on viga tõmmata realistide ja antirealistide vaheline eraldusjoon esimesse ja mitte teise kohta. Tõeväärtustühimike tunnistamine selleks, et toime tulla tühjade termidega, ju on antirealismis vorm — Meinongi võimalike objektide alase ultrarealismis tagasilükkamine. Russell vältis tõepoolest realismi võimalike objektide suhtes, ründamata vähimalgi määral kahevalentsust. Ta tegi seda sel viisil, et ei tunnistanud määravaid kirjeldusi tõelisteks singulaartermideks, s.t tõlgendades neid sisaldavaid lauseid teistmoodi, kui nood esmapilgul paistavad.* Ma järeldasin, et õige kriteerium mistahes antud väideteklassi realistlikuks tõlgenduseks on klassikalise kahevalentse semantika omaksvõtt, rakendatuna neile tervikuna, mis hõlmab esmapilgul singulaartermidena näiva lahtimõtestamist kvantifitseerimispiirkonna elementidele osutamise kaudu. Selle käsitluse eeliseks on, et ta arvestab rohkem selle intuitsiooniga, mille järgi realismi puhul on tegemist objektide olemasoluga, säilitades loodetavasti arusaama, et kahevalentsuse tagasilükkamine on kõige sügavamate ja huvitavamate antirealismivormide silmatorkavaks omaduseks.

See näide demonstreerib, et antirealism võib avalduda vaieldava klassi väidete ümbertõlgenduses, kus neid ei analüüsita mitte sellisena, nagu nad paistavad olevat, vaid nii, nagu oleks neil struktuur, mida nende petlik välisilme varjab; ja säärase ümbertõlgenduse abil võib päästa kahevalentsuse. Me peaksime olema teadlikud, et kirjeldused "realist" ja "antirealist" olenevad sellest, mille suhtes filosoofid, kellele neid rakendatakse, öeldakse olevat või mitte olevat realistid. Kontekstiväliselt oleks vääri eitada, et Frege või Russell aastal 1905 olid realistid: kuid võrreldes Meinongiga olid mõlemad kindlasti antirealistid võimalike objektide suhtes.

Kahevalentsuse sõnastus peab lubama hägusust. Teesi, et iga väide on kindlaksmääratult tõene või vääri isegi siis, kui ta on hägune, saab kaitsta üksnes ebausutaval eeldusel, et meie hägus-

*Russell viis näivald määravat kirjeldust F sisaldava lause " F on G " kujule "Leidub parajasti üks x , mis on F , ja see x on G ", formaalselt: $(\exists x)((Fx \& (\forall y)(Fy \rightarrow y = x)) \& Gx)$, mis võimaldas tal väita, et juhul kui F ei määra ära ühtki objekti (nagu näiteks "praegune Prantsusmaa kuningas"), siis pole tegemist mitte tõeväärtustühimikuga, vaid lihtsalt väärä väitega. *Tlk.*

te väljendite kasutus tagab neile tähendused, mis määravad ära nende täpse rakenduse, mida me ise ei tunne. Realist peab seega olema seisukohal, et iga häduse väite tarvis leidub rida täpsemat informatsiooni andvaid väiteid, millest üks kindel on tõene ja ülejäänud väärad. Antirealist võib seda eitada ja arvata, et reaalsus ise võib olla hädune, samas kui realisti jaoks pärineb hädusus üksnes meie kirjeldusviisist.

Vahel on väljendatud arvamust, et mul õnnestus üles võtta tõeliselt filosoofiline probleem või probleemistik, millel on aga vähe tegemist traditsiooniliste realismialaste dispuutidega. Sellist kavatsust polnud mul kindlasti: ma mõtlesin rakendada uut tehnikat säärasele täiesti traditsioonilistele küsimustele nagu realism välismaailma kohta ja mentaalse kohta, küsimustele, mille puhul ma endiselt arvan, et olen neid õigesti iseloomustanud. Paljude traditsiooniliste antirealistlike argumentide ühiseks jooneks, mis kohe silma torkab, on vaadeldava väideteklasi reduktsionistlik käsitlus. Antirealist süüdistab realisti, et too tõlgendab neid väiteid müütiliste, meie jaoks otseselt mittevaadeldavate asjaolude kontseptsiooni valguses, pidades noid väiteid tõesteks või vääradeks. Antirealisti jaoks teevad vaadeldavad asjaolud väited tõeseks või vääraks ja me otsustame väidete tõeväärtuse üle nende põhjal. Realisti tõlgenduse kohaselt annavad need vaid *tõenduse* väidete tõesuseks või vääruseks või siis *kaudse* vahendi nende tõesuse või vääruse üle otsustamiseks; antirealist paneb vastu, et need on nii otsesed vahendid, kui üldse olla saab.

Tüüpiline näide on siin biheiviorism. Wittgensteini kirjelduse järgi kujutleb realist vaimusündmuse ja -protsesse ette analoogia põhjal füüsikaliste sündmuste ja protsessidega, ainult et mittemateriaalses keskkonnas, kusjuures noist sisemistest toimingutest annavad tunnistust indiviidi sõnad ja käitumine; biheiviorist kinnitab, et säärast mittemateriaalset keskkonda pole olemas ja et indiviidi sõnad ning käitumine, mõnikord ka tema füüsiline olek, on see, mis teeb meie väited tema mentaalsete protsesside kohta tõeseks.

Samamoodi on instrumentalism, traditsiooniline alternatiiv teaduse teoreetiliste väidete realistlikule tõlgendusele, pannud ette redutseerida need väidetele millegi vaadeldava kohta nagu mõõtevahendite näidud. Sedasama võib öelda radikaalse formalismi

kohta matemaatikas, mis pani ette redutseerida väited selliste matemaatiliste entiteetide kohta nagu reaalarvud, diferentseeruvad muutkonnad, rühmad jne väidetele üksikvalemite tuletatavusest formaalses arvutuses — kui arvutus pole täielik, rikub selline redutseerimine ilmselt alati kahevalentsust. Fenomenalism, füüsilise maailma realismile vastandumise traditsiooniline vorm, on sama ilmselt reduktsionistlik; ent kas see läks kokku minu iseloomustusega seda laadi antirealismile, mida ma panin ette võrdlevalt uurida? Kahevalentsuse küsimus, mis minu jaoks on keskne kõigil huvitavail juhtumeil, ei mänginud ajalooliselt fenomenalismialastes väitlustes kuigi suurt rolli. Näitamaks, et too väitlus sellegipoolest läheb kokku minu iseloomustusega, väitsin ma, et kahevalentsus oleks *pidanud* olema küsimuseks, kuivõrd fenomenalistil polnud mingit põhimõttelist põhjust seda aktsepteerida; kui ta seda tegi, siis vaid loogilisest inertsist. Mis tahes reduktsionistlik tees viib kahevalentsuse hülgamiseni vaieldavate väidete klassi puhul, kui leidub olukordasid, kus tõesuse (reduktsionistlik) kriteerium pole rahuldatud ei antud väite ega selle eituse jaoks.

Filosoofia kubiseb antirealistlikest teesidest, millel on niisugune üldine vorm. Nende traditsiooniliste vormide reduktsionistlik iseloom tegigi realistidele nende ümberlukkamise nii hõlpsaks. Fenomenalism pani ette reduktsiooni meeandmete keelele, mille mõistetavakski pidamise võimatuse näitas ära Wittgenstein oma rünnakuga privaatsetele ostensiivdefiniitsioonidele. Käitumise ja formaalsete arvutuste kohta käivate väidete mõistetavus on küll väljaspool kahtlust; kuid mõlemal juhul osutus väljapakutud reduktsioon ise mitteusutavaks. Kõige huvitavamaks näiteks on instrumentalism. “Päike” ei ole indeksikaalne term tavalises mõttes: tema osutus jääb konstantseks ühelt kõnelejalalt teisele. Ent ta on indeksikaalne laiendatud mõttes, kuivõrd tema osutus on fikseeritud *meie* asukohaga universumis: see on täht, mis annab *meile* valgust ja soojust. Vähemalt ideaalis on olemas objektiivsus tase, mis on sügavam kui intersubjektiivsus: kirjelduse vorm, mis sisaldab mõisteid, mis ei sõltu olemuslikult meie tajuvõimetest, asukohast ruumis ega muust taolisest. Säärase objektiivsusetaseme saavutamiseks on püüdnud kirjeldada maailma nii, nagu see iseendas on; teaduslik realism paneb teaduse püüdlema säärase

ideaali poole, uskudes, et see on miski, millele saab lähemale jõuda. Instrumentalisti katse vastu hüljata see arusaam teaduslikust üritusest ei astu teravalt mitte üksnes meie "tervemõistusliku" pildi järkjärguline läbiimbumine teaduslike mõistetega, vaid ka omavahel seotud teadlase püüd objektiivselt kirjeldada ja teaduseelsed katsed saavutada suuremat objektiivsust, milles me kõik osaleme — näiteks üleminekus lapsele omastelt mõistetelt täiskasvanuliku arusaamise juurde. See paneb instrumentalistid, kui nad just ühtlasi Machi kombel fenomenalistid ei ole, täbarasse olukorda; nende probleem oli selgeks teha, kuhu nad peavad tõmbama joone, mis eristaks vaieldamatult tõest sellest, mis on puhtteoreetiline ning üksnes vahend, et võtta kokku need korrapärad, mida ilmutab see, mis on vaieldamatult tõene. Ei hakka aga silma ühtki selget eraldusjoont selle vahel, mida nad soovivad redutseerida, ja selle vahel, millele nad soovivad redutseerida; ja nii kaotab reduktsioon oma usaldusvääruse.

Seega tekib oht, et kõik jõukatsumised lõpevad realisti võiduga, enne kui võrdlev uurimine alatagi jõuab. Siiski leidub üks matemaatilise antirealismis vorm, mis erineb üsna palju formalismist ega ole reduktsionistlik: intuitsionism (või samaväärsena konstruktivismi vähem hasartne vorm, mida kaitseb Errett Bishop*). Kuigi intuitsionistid eitasid, et meil võiks olla matemaatiliste väidete puhul muud kontseptsiooni tõest peale tõestuste, mida me nende jaoks valdame, ei postuleerinud nad tõestuste kirjeldamiseks mingit keelt, millele sellest lahus võetud matemaatilist keelt redutseerida saaks: nad aktsepteerisid matemaatilisi mõisteid kui vältimatust, mida ei pea elimineerima ega seletama. Selle asemel pakkusid nad välja uue käsituse sellest, mida tähendab matemaatilisest väitest arusaamine: see ei ole teadmine, mis on väite jaoks olla tõene sõltumata sellest, kas me oleme võimelised seda tõesust või väärust ära tundma, vaid teadmine, mida on tarvis väite tõestamiseks. Ehk meie varasemas terminoloogias: matemaatilisi väiteid tuleb tõlgendada deklaratsioonidena, mitte tõdemustena.

*Errett Bishop (1928–1983), USA matemaatik. Peateosed: *Foundations of Constructive Analysis* (1967) ja *Constructive Analysis* (1985). Toim.

See moodus realistliku kontseptsiooni tagasilükkamiseks matemaatikas paistis mulle olevat elujõulise antirealismiversiooni prototüübiks kõikidel teistel juhtudel. Traditsioonilised antirealistlikud teooriad luhtusid oma reduktsionistliku vormi tõttu: kuid realism (teaduslik realism kaasa arvatud) sai liiga lihtsa võidu, sest reduktsionistlik tees ei ole realismile väljakutse esitamisel olemuslik. Tarvis polnud seega ette võtta võrdlevat uurimust dispuutidest mitte nende ajaloolises vormis, vaid kujul, kus antirealistlik vaade järgiks intuitsionistlikku prototüüpi ega tugineks mitte vaadeldava väiteklassi redutseerimisele mõnele sellest lahutatud klassile, vaid väidete mitterealistlikule, s.t mittetõetingimuslikule tähendusteooriale. Pole kaugeltki triviaalne ülesanne lükata ümber antirealistlikke argumente, kui need on vabastatud reduktsionistlikust maskeerimusest, sest on vähemasti äärmiselt usutav, et oskust vaadeldava klassi väiteid praktikas kasutada saab seletada kui selle haaramist, mida me ette võtame nende väidete tõesuse väljaselgitamiseks; ja kuna me nõustume, et kasutusoskus näitab tähenduse haaramist, kuidas siis saab tähenduse haaramine sisaldada midagi enam kui kasutusoskust? Realistlik pilt, mis võib küll olla truu pealiskaudsele esmamuljele sellest, milles seisneb meie arusaamine vaadeldava klassi väiteist, langeb ülearusena kõrvale, juhul kui ta antirealistlikku väljakutset vastu ei võta; nõrkinud epistel ei ole adekvaatne vastus.

Seega on ekslik süüdistus, et mu uurimus ei puudutanud realismi, nii nagu seda traditsiooniliselt mõistetakse: see puudutas realismi täpselt tema traditsioonilises tähenduses, kuid mitte vastasseisus teooriatega, mida talle tavaliselt vastandatakse, vaid nende korrigeeritud versioonidega.

Objektiivsus on tõemõiste koostisosaks, kuid üksipäini ei amenda ta seda. Elujõulise antirealismis esindaja peab enne seda, kui algab tema dispuut realistiga, olema teinud palju pikki samme objektiivsuse suunas; üks põhjus traditsiooniliste versioonide luhtumiseks oli nende ebapiisav objektiivsuse tunnustamine. Fenomenalistide meeandmete keel on illusioon, sest see keel on solipsistlik, samas kui inimkeel ja ühtlasi võime mõelda mõtteid, mida inimkeeles väljendada saab, on olemuslikult ühiskondlik, sest tal on olemuslik valmisolek kommunikatsiooniks. Mõtted on olemuslikult kommunikeeritavad; kas on siis midagi enamat kõi-

ge algelisematest mõtetest võimalik või mitte nende jaoks, kellel puudub keel, *meie* mõtteid kujundavad kommunikatsioonivahendid, mille omandamist me alustame lapsepõlves. See ei tähenda mitte üksnes seda, et teadmise kogemuslik alus peab seisnema *meie*, mitte *minu* kogemuses, vaid ka seda, et kogemust saab iseloomustada ainult kui kogemust ühisest maailmast, mida asustavad nii teised kui ka mina; meie keele haaramisele on seesmiselt omane, et me võtame teiste tunnistusi kui panust oma informatsioonisalve.

Matemaatika oli kõige sobivamaks alaks antirealistliku tähendusteooria arendamisel just sellepärast, et seal on lõhe subjektiivse ja objektiivse vahel kõige kitsam. On kurikuulus fakt, et Brouwer* oli solipsist või midagi väga sarnaspoole; ent see ei takistanud tal arendamast matemaatiliste väidete tähenduse teooriat ja sellest tulenevat revisionistlikku programmi matemaatilise praktika tarbeks. Põhjus on nimelt tema skandaalse solipsismi ekslikkuses. Ehkki Brouwer väidab, et matemaatilised konstruktsioonid on vaid puudulikult kommunikeeritavad, on asi otse vastupidi: nad on *täiuslikult* kommunikeeritavad. Eri matemaatikutel võivad olla erinevad kalduvused, lähenemisenurgad, teadmiste ulatus jne, kuid nende vaatekoht matemaatilisele reaalsusele on ühesugune: mis tahes konstruktsiooni üks matemaatik ka avastab, on iga teine võimeline sellega edasi tegelema. Just sel põhjusel ei lugenud see midagi, et Brouwer võttis oma matemaatilist keelt solipsistlikult kui meeleanndmete keele analoogiat: lihtsalt ümber pöörates tema printsiibi, mille järgi matemaatiline keel suudab vaid puudulikult edasi anda mentaalseid konstruktsioone, mida teostab kes tahes üksik matemaatik, saab seda ilma muutmata tõlgendada kui keelt, mis on ühine kõigile matemaatikutele, ja mõista tema tähendus-teooriat teisiti kui individuaalsete mentaalsete konstruktsioonide kaudu, nimelt selliste konstruktsioonide kaudu, mis on kättesaadavad kõigile.

*Luitzen Egbertus Jan Brouwer (1881–1966) oli hollandi matemaatik, keda tuntakse intuitsionistliku koolkonna rajajana. Ta mitte üksnes ei sõnastanud intuitsionistliku loogika printsiibid, vaid ka näitas, et suurem osa matemaatikast on tehtav nendega kooskõlas, ehkki see nõuab tavapärase lähenemisviisiga võrreldes rohkem tööd. *Tlk.*

Niikaua kui eri valdkondades toimuvaid realismialaseid dispuute vaadeldakse lahusolevaina, pole ka põhjust eeldada, et neid kõiki tuleks ühtviisi lahendada: realist füüsikalise maailma suhtes ei ole mingil moel sunnitud olema realist matemaatika või vaimusündmuste ja -seisundite suhtes. Kõige rohkem, mida üldine argument realismi heaks võib teha, on näidata selle põhimõttelist võimalikkust, kunagi ei saa ta näidata selle õigsust ühelgi erijuhul. Vastupidi, käsitledes teemat kui põhimiselt küsimust tähenduste esitamisest, osutub võimalikuks üldine argument antirealismis ka suks selle alusel, et tõetingimuste kaudu antud tähendusteooria ei pea kunagi paika.

See paistab sünnitavat globaalse antirealismis vormi, mille jaoks korrigeeritud lokaalsed antirealismid oleksid vaid erirakendused. See nõuaks, et tuleb eemaldada arusaam tõest — nagu oleks väide tõene sõltumata meie teadmisest — tema keskselt kohalt tähenduse seletamisel ning asendada ta sellega, mida me tõe kindlakstegemiseks ette võtame: meid ei peaks enam huvitama väite *tõesuse* kriteerium, vaid kriteerium, mille järgi meie ta tõesena ära tunneme. See kriteerium ei oleks iseloomustatud nii, nagu oleks igal lausel tähendus sõltumata ülejäänud keelest: pigem tuleks tunnistada nõrka holismi, kooskõlas Wittgensteini sõnadega, et mõista lauset on mõista keelt. Holism oleks üksnes nõrk selles mõttes, et vaadeldav keel poleks üldjuhul mitte kogu keel, kuhu lause kuulub, vaid pigem mõni selle fragment, mis võiks olla, kuid ei ole kogu keel. Kriteerium väite tõesena äratundmiseks oleks niisiis see, mida iganes me tegelikult selle tõesuse kindlakstegemisel arvestame, eeldamata, et see protseduur peab olema sõltumatu keelest: see võib väga hästi hõlmata keeles tehtavaid järeldusi ja üldiselt ta neid sisaldabki.

Tõlgendus, nagu oleksin ma välja pakkunud väga suure üldisusega filosoofilise teesi, näib seega olevat õigustatud. Paistab, et oleme jõudnud globaalse antirealismis, mis esitab realistidele väljakutse, mis on sama tugev kui lokaalsete antirealismide poolt esitatav, kuid üldisem, muutes ülearseks tähelepanu pööramise puhtlokaalsetele antirealismidele. See globaalne antirealism paistab kui üks ühtne tees, mille tulemusel õigustuslik tähendusteooria peaks asendama üldiselt omaks võetud tõetingimusliku teooria sel alusel, et väite tõetingimuste haaramise üldise arusaama ähmasus

ei lase omaksvõetud teorial anda ühtki usutavat seletust meie arusaamisele keelest ja meie oskusele seda kasutada. Asja lahendamiseks tuleb siis see üldine antirealistlik tähendusteooria seada silm silma vastu võitlusesse tõetingimusliku teooriaga, mis rajaneb kahevalentsel klassikalisel semantikal ja mida toetavad realistid.

Ma pean nüüd seletama, miks sedamoodi vaade asjadele näib mulle tõsiselt ekslikuna. Esiteks, globaalse antirealismiteesi ei tule paljalt *rakendada* eri keelepiirkondadele: see on vaid programmiline ja see tuleb alles *välja töötada* eri väitetüüpide jaoks. Isegi loogiliste konstantide konstruktivistliku tõlgenduse üldistus ei ole kaugeltki üheselt mõistetav. Kaua aega tagasi soovitas Ramsey tõlgendada konditsionaale pigem deklaratsioonide kui tõdemus-tena, mis on sama hästi kui identne intuitsionistliku arusaamisega neist, ja see on väga usutav esitus meie konditsionaalikasutusest loomulikus keeles. Eitus on teiselt poolt äärmiselt problemaatiline. Matemaatikas on “kui . . . , siis” tähenduse põhjal triviaalne seletada “Mitte A -d”, nagu tähendaks ta “Kui A , siis $0 = 1$ ”; vastupidiselt sellele on “mitte” rahuldava seletuseni jõudmine empiiriliste väidete korral, mille puhul kahevalentsust ei loeta üldiselt kehtivaks, väga keerukas. Kuna ei saa arvata, nagu võiks lauseoperaatoreid seletada kahevalentsete tõesustabelite abil, jääb võimalus klassikalise loogika luhtumiseks ilmselt alles: kuid pole sugugi ilmne, et õiged loogikaseadused on alati intuitsionistlikud. Üldisemalt, ei ole sugugi lihtne määrata, mis peaks empiiriliste väidete korral olema analoogiks tõestuse mõistele, nii nagu see esineb matemaatiliste väidete intuitsionistlikus semantikas. Matemaatikas me võime võtta omaduseks, mida konstruktiivselt kehtiv tõestus peab säilitama eeldustest järelduseni, efektiivsete vahendite olemasolu kanoonilise tõestuse väljamõtlemiseks. Paraku võib empiirilisel juhul täiesti konstruktiivne tõestus viia verifitseeritud eeldustelt otseselt verifitseerimatu järelduseni, mille aine pole enam vaatlusele kättesaadav. Niisiis isegi juhul, kus on mõtet rääkida väitest, mis on lõplikult kindlaks tehtud otseste vahendite abil, ei saa me ilma pikemata võtta seda matemaatiliste väidete kanoonilise tõestuse analoogina; ja on tavapärane tähele panna, et mitte kõiki empiirilisi väiteid ei saa lõplikult kindlaks teha, isegi mitte termini “lõplikult” kõige heatahtlikuma lugemise korral.

Vaenulik kriitik võiks kõigest sellest järeldada, et antirealistlik tähendusteooria on vähemalt sama ebamäärane kui realistlik, ja et seega pole realismil midagi karta, enne kui oponendid on oma vaateid selgitanud. See oleks siiski rõhumine sellele, et näha asja lahinguna, mida peavad kaks hästidefineeritud teooriat, samas kui minu jaoks jääb asi uurimisprogrammiks. Õigustuslik ja tõetingimuslik tähendusteooria ei seisa rivaalidena teineteise vastas. Kumbki pole lõpuni arendatud teooria: õigustuslik printsiip on vältimatu alguspunkt, tõetingimuslik pole enam kui loodetav eesmärk. Tänapäeva tõetingimuslikud tähendusteoreetikud lihtsalt kostitavad end sellega, mida nad pole ära teeninud. Nad ei küsi ei seda, millise arusaama tõest sunnib meile peale vajadus mõista meie keelepraktikat — praktikat, mille me omandame täiskasvanuks saamise käigus —, ega seda, milline arusaam annab usutava seletuse arusaamisele, mis on selle praktika valdamise aluseks. Nende teooriate kohta sobib Russell'i tuntud ütlus ausa töövaeva vargusest, ise ei anna nad mingit tõsist panust keeletoimimise filosoofilisse mõistmisse. Me ei saa loota mingi valgustuse saavutamist, võttes tõemõistet antuna: me peame selle mõisteni *tungima*, kui me suudame, ja sellises vormis, nagu me seda suudame.

Tõemõiste ei ole vahetult antud paljalt selle asjaoluga, et on olemas keelepraktika, mis hõlmab väitva iseloomuga lausungeid. Seda näitab piisavalt võimalus, mida demonstreerib intuitsionistide üldine viis matemaatiliste väidete analüüsil, võimalus tõlgendada kõige erisugusemaid väiteid — kaasa arvatud piiramatult loogilise keerukusega väited — pigem deklaratsioonide kui tõdemustena, seega siis nii, nagu kehastaksid nad objektiivseid pretensioone, kuid ilma sõltumatute tõetingimusteta. Tõsi, on kahtlane, kas säärast tõlgendust saab laiendada ka väidetele väljaspool matemaatikat; ent see on uurimisküsimus, kui kaugele seda saab teha, ja kui ei saa, mis on siis takistuseks ja millist arusaama tõetingimustest läheb tarvis.

Kasulikku õppetundi pakuvad vaidlused, mis on pidevalt ümbritsenud loomuliku keele indikatiivseid konditsionaale. Filosoofid on jätkuvalt vaieldnud selle üle, mida me peaksime võtma säärase konditsionaalide tõetingimusteks: millisel juhul tuleks indika-

tiivset konditsionaali lugeda tõeseks ja millisel juhul vääraks? Nad esitavad selle küsimuse sellepärast, et neid kammitseb tõetingimuslik arusaam tähendusest; ja kui neilt küsida, mida nad õigupoolest uurivad, siis vastaksid nad, et nad uurivad indikatiivse konditsionaali vormi täpset tähendust, nii nagu seda ilmutavad tema tõetingimused. Paraku on tõsiasi see, et praktikas pole neil mingeid kahtlusi selle tähenduse suhtes. Filosoofid, kes pole ühel meelel indikatiivsetele konditsionaalidele omistatavates tõetingimustes, ei lahkne harilikus kõnes esinevatest konkreetsetest konditsionaalsetest väidetest arusaamise poolest: nendest saavad nad aru täpselt ühtemoodi. Nimelt seetõttu, et nende arusaamine ei seisne mingis tõetingimuste haaramises: meie terminoloogias mõistavad nad sääraseid lausungeid deklaratsioonidena, mis kehastavad teatud kõneleja poolset pretensiooni, mitte tõdemustena. Miski meie indikatiivsete konditsionaalide kasutuses ei nõua, et me omistaksime neile kõikehõlmavad tõetingimused; seega ei saa öelda, et neil oleksid tõetingimused, ja igasugune katse uurida, mis need tõetingimused on, on määratud läbikukkumisele.

Niisiis peame alustama oma keele väidete tõlgendamisest deklaratsioonidena ja uurima, kus ja mil määral see tõlgendus pole enam adekvaatne. Just selles mõttes on õigustuslik tähendusteooria vältimatuks alguspunktiks. Ma kasutan terminit "õigustuslik", millega ma olen arusaamatuste ärahoidmiseks asendanud "verifikatsioonistliku", mida olen harjunud kasutama, selles tähenduses nagu matemaatiliste väidete intuitsionistlikku tõlgendust võib nimetada "õigustuslikuks": selle teooria järgi on väite tähendus määratud sellega, mida kõneleja peab tegema selle pretensiooni kaitsmiseks, mille ta tolle väite abil esitab.

Me peame niisiis alustama sellest punktist ja uurima, kui kaugele on tarvis sellest eemalduda. Sellest eemaldumine võib tähendada üksnes seda, et seletamaks tähendusi, mida me omistame paljudele väitevormidele, mida me kasutame, leiame end sunnitud nende tarvis omaks võtma mingi arusaama tõest, mille abil me seletame nende kasutuse aluseks olevaid printsiipe. Väljend "mingi arusaam tõest" on ilmselt liigagi ähmane, nii et ma peaksin

*Jutt on "kui . . . , siis" väidete tõetingimusest juhul, mil kui-osalause on väär. *Tlk.*

seletama, kuidas ma sellest aru saan. Takistuseks on minimalistliku tõeteooria pooldajad, kes kinnitavad, et ainus tõemõiste, mis meil on või üldse olla saab, on see, mille jaoks termini "tõene" kogu sisu on antud fundamentaalse ekvivalentsiga väite A ja väite, et A on tõene, vahel. Muidugi on iga keele puhul, millest me juba aru saame, peaaegu alati võimalik sel viisil lahti seletatud tõepredikaat sisse tuua; näiteks pole mingit raskust talitada niimoodi intuitsionistliku matemaatika väidetega. Ent "tõese" säärane seletus on ilmselgelt mõeldud vaid nende tarvis, kes keelt juba oskavad; ilma väidet A mõistmata ei saa ma sellest seletusest tuletada tema tõeseks olemise tingimust, sest too tingimus ise on sõnastatud A abil. Siit tuleneb otsekohe, et kui minu arusaam tõemõistest on tõepoolest omandatud üksnes sel viisil, ei saaks minu keelemõistmist seletada niisugusel viisil, mis rajaneb tõemõistest arusaamisel. See sobib väga hästi intuitsionistliku matemaatika keele korral, sest sellel on semantika, mis ei apelleeri tõemõistele, mis peaks seletama seda keelest arusaamist, mis mul oli enne, kui mulle tutvustati tõepredikaati kui sellele rakenduvat. Paraku ei sobi see aga meie hariliku sõna "tõene" kasutusega, kuivõrd see ei suuda seletada meie teadmist, et tõeseid väiteid saab esitada igas loomulikus keeles (ja paljudes teistes keeltes), kuigi me kõiki neid keeli ei oska. Näiteks Paul Horwich viitab joonealuses märkuses kellelegi saksa keele mitteoskajale, kellele räägitakse teatud saksakeelse lause tõetingimustest:¹ ilmselt ei saa tema arusaamine sõnast "tõene", rakendatuna saksakeelsele lausele, seisneda vaid tema teadmises fundamentaalsest ekvivalentsist ingliskeelse lausega. Olgu sellega kuidas on, praeguses kontekstis huvitavad meid mõisted, mida saaks kasutada seletamiseks seda, milles seisneb loomulikus keeles sõnastatud väidete tähendus ja mis moodustab kõneleja arusaamise nendest; sellise seletuse korral ei puutu asjasse tõepredikaat, nii nagu seda tõlgendab minimalist.

Küsimuseks on siin keele kõnelejate jaoks ühine kontseptsioon nende väidete sisust, mida keeles esitada saab. Väite esmaseks sisuks on see, mis antakse edasi kuulajale, kes aktsepteerib selle esitust kui õiget. Me võime seda iseloomustada ka selle abil, mis tuleb arvesse kellegi poolt väite esitamise lõpliku õigustuse-

¹P. Horwich. *Truth*. Oxford: Blackwell, 1990, p. 73.

na, s.t tema teadmise alusena, kui ta selle esmakordselt omandas, või ühelt kõnelejalt teisele edasiantava info algallika teadmise alusena (tema *vahetuks* õigustuseks võib lihtsalt olla, et ta mäletab, et asjad olid sedamoodi, või et keegi ütles talle, et asjad on sedamoodi). Arvatavasti parimaks iseloomustamisvahendiks on apelleerimine väite sellele joonele, mille säilimist me nõuame kehtivalt argumentidelt eeldusest järelduseni. Järelduslik arutlemine (kaasa arvatud mittededuktiivne arutlemine) võib olla otsene või kaudne. See on otsene, kui see oleks järeldusväite lihtsaima õigustamisvahendi samm, mis on kooskõlas tema kokkupanemisega koostisosadeks olevatest sõnadest. Näiteks disjunktiivse väite õigustamiseks on lihtsaim vahend see, mis iganes õigustaks ühe kahest osalausest väitmist, millele järgneb standardne “või” sissetoomise reegel, mis lubab meil järeldada väidet “*A* või *B*” väitest *A* või väitest *B*. Kui me tegeleksime vaid otsese järeldusliku arutlemisega, siis võiks võtta väite omaduseks, mida kehtiv argumentatsioon peab säilitama, lihtsalt selle, et leidub otsene õigustus selle väitmiseks; ja ainus sisumõiste, mida oleks tarvis omistada meie keele lausetele, oleks määratud sellega, mida me sellise õigustusena käsitame. Sellisel juhul peaks meil olema keel, mille kõiki väiteid saaks tõlgendada meie mõttes deklaratsioonidena: tema tähendusteooria ei vajaks väite õigustuse olemasolust kaugemale minevat tõemõistet põrmugi rohkem, kui seda vajab intuitsionistliku matemaatika tähendusteooria.

Järelduslikul arutlemisel on aga see väärtus, mis tal on, just sellepärast, et see on tavaliselt kaudne: järelduse otsesem õigustus on mõeldav, kuid mitte kättesaadav. Selle tagajärjel ei saa kehtiva argumenti poolt säilitatav omadus olla lihtsalt lõpliku õigustuse olemasolu, kuivõrd me tegelikult teeme järeldusi, mille jaoks selliseid õigustusi ei leidu, lähtudes eeldustest, mille jaoks neid leidub. Kas on meie praktika üldse õigustatav või on see lihtsalt miski, mida me teeme, ilma et oleks tarvis mingit ratsionaalset printsiipi? Kui see on lihtsalt see, mida me teeme, siis ei lähe meil tarvis mingit tõemõistet, mis eristuks sellest, mida me kooskõlas oma väljakujunenud praktikaga tõesena käsitame; ent nii nihelistlikult me tavaliselt ei mõtle. Me peame endastmõisteta vaks, et juhul kui miski ei näita, et see pole töökindel, on praktika meie usaldusväärseks juhiks, kus “usaldusväärse” tähendust saab

seletada, ilma et me peaksime apelleerima oma tegevusele. Moodustamaks mingit kontseptsiooni omadusest, mis on nõrgem kui otsene õigustus, mida kehtiv argument peab säilitama, omandame implitsiitse arusaama tõemõistest.

Sellega ei ole üldsegi öeldud, et tõemõiste, mida on tarvis meie keelepraktika seletamiseks, oleks täies õies realistlik kontseptsioon. Realist varustab end oma kontseptsiooniga, eeldades, et tal on õigus kasutada arusaama teadmises, mis on millegi jaoks olla niimoodi ilma edasiste seletusteta, vaid pigem osana seletusest sellele, milles seisneb kõneleja arusaamine väitest; näiteks arusaamine väitest "Kunagi olid Marsil mõistuslikud olendid" rajaneb teadmisel, mis see on, kui kunagi olid Marsil mõistuslikud olendid. On tõsi, et igapäevases kontekstis me kasutame väljendit "mis see on, kui . . .", ent siin on seletuse suund vastupidine: "Kas sa ei tea, mis see on, kui A" on lihtsalt viis küsida "Kas sa ei tea, mis A tähendab?" Kui seda on aga vastupidi tarvis arusaamise selgitamiseks, siis *ei ole* see väljend iseennast selgitav, iseäranis veel tähendusteooria kontekstis, mille taotluseks on seletada, milles seisneb meie emakeele mõistmine, nii et vaadeldav teadmine ei saa olla *verbaliseeritud* teadmine: kui sellist mõistet üldse kasutada, siis on nõutav seletus, milles seisneb sellise teadmise omamine, ja on üsna kahtlane, kas sellist seletust saab anda. Ometi apelleerivad kõik tõetingimusliku teooria eestvõitlejad arusaamale teadmises, mis see on, kui . . . , peale nende, kes taotlevad seletada tähendust, ilma et üritaksid seletada mõistmist.

Me ei saa hüpata selle tunnustamise juurest, et on tarvis *mingit* arusaama tõesusest, seletamaks paljude meie väidete kasutust, väljaarendatud realismi pooldamise juurde: pigem peame me algatama uurimisprogrammi. Me peame tükkahaaval uurima, millised jooned meie keelepraktikas nõuavad tõemõistet ja missugust mõistet nad nõuavad, see tähendab, kui kaugemale läheb see mõiste lihtsast otsese õigustuse olemasolu kontseptsioonist. Selle uurimise käigus tuleb meil igas staadiumis kaalutleda, kas maksab kõnelejale omistada säärase tõemõiste haaramist ja kuidas seda haaramist seletada. Seda kõike pidasingi silmas, kui ütlesin, et me peame tõemõisteni *tungima*.

Siin on habras tasakaal, mida tuleb säilitada. Meie ülesandeks on jõuda tähendusteooriani, mis seletab meie keelepraktikat; kuid

too praktika ei ole puutumatu pühadus, juhul kui see eesmärk osutub saavutamatuks. Klassikalist loogikat saab toetada teistegi semantiliste teooriatega peale tolle klassikalise kahevalentse semantika, mis moodustab tõetingimuslike tähendusteooriate aluse: ent sääraseid tähendusteooriad annavad kõige loomulikuma õigustuse meie klassikalistele arutlusviisidele, mis pole intuitsionistlikult kehtivad. Igaüks, kes on valmis ütleva "See on lihtsalt see, mida me teeme", eitab igasugust vajadust õigustuse järele; ja rääkimine keerukast teooria ja praktika võrgustikust, kus kumbagi ei saa teisest eristada, ei ole midagi muud kui suureline viis öelda: "See on lihtsalt see, mida me teeme." Ent see, kes ei saa omaks võtta niisugust suhtumist, nagu minagi, ja kes usub, nagu ma väga kahtlustan, et sääraseid tähendusteooriad on võimetud andma meile elujõulist seletust keelemõistmisele, peavad kas leidma alternatiivse semantika meie nende arutlusviiside õigustuseks või siis kuulutama meie vastava praktika ekslikuks. Ma ei pretendeeri enamale kui vaid paari esimese sammu astumisele selle uurimisprogrammi raames; mu peamine eesmärk on olnud veenda oma filosoofilisi kolleege, et säärane programm on nõutav. See aga ei õnnestu, kui pidada seda eksikombel laialdase ja teravalt piiritletud filosoofia kaitsmiseks.

MICHAEL DUMMETT (sünd. 1925) on inglise filosoof ja loogik. Õpinud ja töötanud Oxfordi ülikoolis, 1979–1992 loogikaproffessorina. Praegu emeriitprofessor. Tegelnud peamiselt keele- ja matemaatikafilosoofia ning metafüüsikaga. Mõjukas eelkõige G. Frege tööde tõlgendajana ning *antirealistliku* uurimisprogrammi esitajana.

Teoseid: *Frege: Philosophy of Language* (1973, 2. väljaanne 1981); *Elements of Intuitionism* (1977); *The Interpretation of Frege's Philosophy* (1981); *Frege: Philosophy of Mathematics* (1991); *The Logical Basis of Metaphysics* (1991) ja *Origins of Analytical Philosophy* (1993). Artiklite kogumikud: *Truth and Other Enigmas* (1978); *Frege and Other Philosophers* (1991) ja *The Seas of Language* (1993). *Akadeemias* on ilmunud kirjutis "Frege koht filosoofia ajaloo" (1995, nr 1, lk 109–132).

ARKADIO LAIGO. Rannamotiiv. Tallinn

SISSEJUHATUS

PEET VALLAKUSSE

Daniel Palgi

Kunstivaldkonna loomingulises töös on väga tähtis anne, talent, erivõimed, kuid mitte kõik ei olene ainult andest. Geeniusel on sündimisel küll midagi erilist kaasas, kuid ta pole valmis geenius, tal tuleb areneda. Mõnigi nendest, kellel hälli oli kaasa antud talent, läks aia taha. Ja mõnigi nendest, kelle talenti keegi ei suutnud märgata, on tõusnud tüsedaks jõuks kunstivallas. Elu on väga keerukas protsess ja igäihe võimetega inimese jaoks võib elul olla talle nii tõus kui langus, nii edu kui luhtumine. Ja elu tuhkatrinust võib saada printsess.

Daniel Palgi käsikirjas olev monograafia "Peet Vallak: Elu ja looming" (427 lk) koosneb järgmistest osadest: I. Sissejuhatust: Lähtekohti (lk 1–14), II. Elukäik (kuni 1927. a) (lk 15–60), III. Noorpõlve kirjanduslikud katsetused (lk 61–78), IV. Noor Vallak (lk 79–125), V. "Hulgas" ja "Meeleheide" (lk 126–151), VI. Elule lähemale (lk 152–195), VII. Viljakad loominguaastad (1933–1936) (lk 196–256), VIII. Kriips tõmmatakse läbi (lk 257–283), IX. Kõrvalteel (lk 284–318), X. Peet Vallaku loomingu põhijooni (lk 319–387), XI. Elu viimased aastad (lk 388–418), XII. Lõpetuseks (lk 419–427). Kuni 387. leheküljeni on käsikiri valminud 31. XII 1963–31. XII 1964, v.a III ja IX peatükk, pärast seda on mõningaid lehekülgi ümber kirjutatud.

13. III 1965. a kirjutab autor: "Monograafia Peet Vallaku üle on niisiis lõpule jõudnud. Jääb ainult mõningaid täpsustusi teha. Autor on tunnud seda kirjutades rõõmu, kuid lõpus on ta kurb. Töö jääb lamama. Ja kas teda keegi loeb või kasutab ja kas temast keegi midagi saab, jääb arvatavasti minu poolt nägemata" (lk 427). Avaldame Daniel Palgi 100. sünniaastapäevaks monograafia I ja XII peatüki tema poja Laur Palgi loal.

Loov kirjanik ei ole hällis valmis otsekui õis pungas, ta sünnib pikkamisi elus. Tema elukäigul, ajaloosündmustel, tema enese elukogemustel, juhustel, treeningul ja ka neil, kes tema tööd loevad, on tähtis osa etendada kirjaniku saamisteel. On tähtsust realiteedil, on tähtsust isegi illusioonidel.

Iga rahva elus on ajajärke, kus vähemalt osa rahvast pingutab, kannatab ning pingutab ja midagi saavutab. Kui kirjanik säärasest pingutusest osa võtab, siis on rahva saavutused ka tema rõõmu ning enesekindluse lätteks, rahva saavutustest võrsub ka temale õnne, rahva pingutustes ja saavutustes on viljakas pinnas tema teoste juurtele. Pingutuste- ja saavutusterikas ajajärk rahva elus võib nagu hoovus kanda kirjaniku loomingulaeva või vähemalt nagu tuul ja laine.

Eesti rahva elus on olnud pingutuste järkude näiteiks ärkamis-aeg, siis 19. sajandi lõpp ja 20. sajandi algus, mil puhusid uued tundmatud ideed ning arusaamad, Esimene maailmasõda, iseseisvumine ja Vabadussõda, 1934. a alanud diktaatorlus ning sellele järgnenud bolševism ja Teine maailmasõda. Selle ajaloolise lainetusega on lähedalt seotud niisuguste väljapaistvate kirjanike kui Fr. R. Kreutzwald, L. Koidula, E. Vilde, F. Tuglas, A. H. Tammsaare, J. Sütiste, J. Smuul jt tegevus.

On tähelepanndav (ja vääriks erilist hoolikat uurimist), et Eesti iseseisvumine ja Vabadussõda kui murrangulised ning otsustavad käändekohad eesti rahva elus ei ole suuri jälgi jätnud eesti kirjanike loomingusse. Noor A. Kivikas oli see, kes sellest lainest kaasakantuna lõi teoseid, teised on tundnud end üksnes riivatuna.

Peet Vallaku elu arenes paralleelselt kahe suure pöörangujärguga: 1) Esimene maailmasõda, Eesti iseseisvumine, Vabadussõda ja 2) Eesti bolševiseerumine ja Teine maailmasõda. Peet Vallak ei läinud kummalgi korral hoogsalt kaasa, tema ei juhtinud oma elupaati tuultesse ja lainetesse, vaid otsis varjulist sadamasoppi. Ent ta ei jäänud tormidest puutumata: Teine maailmasõda ja Eesti bolševiseerumine lõikasid ta loomingu katki.

Eesti iseseisvumine oli Vallakule tähtis ja ka Vabadussõjast võttis ta osa, kuid need sündmused ei kajastu tema teostes positiivsetena, tõstvatena, edasiviivatena. Nad pole tema loomingulätteks. Vallaku teostes on nendest suurtest sündmustest harulda-

selt vähe jälgi. Mitte rohkem kui tugevast ainulaadsest äikesepilvest, mis hiljem elus meelde tuleb.

Eestlased ei saanud teisiti kui mõtelda nii: Vene tsaaririik on nende kuri saatus. Vene tsaaririik oli vallutaja, suruja, vereimeja, valitseja, käskija. Vene tsaaririik õpetas juba lapsepõlvest alates igäihele selgeks: valitsus on teie vastane ning vaenlane. Juba inertsi jõul jäi see teadmine püsima ka edaspidisteks aegadeks, kui tsaarivalitsus oma tobeduse raskuse all kokku varises ja kui rahvas ise oma elujärge hakkas korraldama. Ka siis pidi paratamatult olema ja oli *valitsus*. Ja eesti kirjanik oli valitsuse vastu opositsioonis. See on iseloomulik hoiak 1920. aastate alguses teraval kujul ja hiljem juba modifitseerunult ning nõrgemini. Elu ei kujunenud nii, nagu mõni intelligent soovis, vaid elu pidi korraldama ja korraldati käskudega, seadustega, ametiasutustega, politseiga ning tarbe korral vangimajaga. Intelligents — eriti kirjanikud — käsitas elu ning ühiskonda üsna egotsentriliselt: elu pidi nii korraldatama, et isikul seal keskel mugav elada oleks. Realiteet organiseeris aga end kuidagi hoopis teisiti. Soovide ja realiteedi vahele jäi pulseerima vastuolu.

Oma esimestel loomingu aastatel tundis noor Vallakki end sihukese opositsionäärina. Ka tema oli natuke sarvedega vastu, ka tema oli natuke punane. Ka tema oleks tahtnud elu näha teistsugusena. See hoiak polnud tugev ega püsiv. Elutarkuse kasvuga kadus opositsiooniline hoiak. Groteskse jälje on see jätnud näiteks "Parukas".

On olnud kirjanikke, kelle lapsepõlv ja elukäik on kulgenud huvitavat rada, läbi õitsvate orgude ja üle üllatavate mägede. Nende lapsepõlvkodu oli täis väljapaistvaid kunstielamusi, nad puutusid kokku vaimurikaste, omapäraste inimestega, nad armusid iludustesse ja pettusid nendes kui fuuriais, nad võisid reisida, võisid oma maitse ja meeldivuste järgi elada, võisid nautida mere lainetuse võitlust ja mägedes kaugelt tulevat võimsat tuult. Kui meelegeid tabas, võisid nad põgeneda maailma teise veerde. On olnud kirjanikke, kes on elanud karjivate vastuolude keskel nagu huntide karjas. Nad nägid, kuidas inimene teist jälitab ja murrab, kuidas inimene kaevab teisele auku ja seda, kuidas ohver sinna sisse kukkus, elasid ise katkistes riideis ja täid on kratsinud juustes. Suurtes vastuoludes ja raskustes on arenenud kirjanike

elusid. Neil ülevail või karjuvail elupooltel on see hea omadus: nad arendavad inimest, eriti andekat ning võimekat inimest.

Peet Vallaku elu on olnud tavalise talulapse elu: vaikne ja väike. Tal oli harmooniline ja töökas kodu, tal oli emaarmastust ja isatarkust, kuid tal oli raske pääseda maailma, kus oleks saanud tegutsemisvõli oma kunstikalduvustele. Selles oli härmistav vastuolu. Ja kui ta lõpuks pääses laia maailma, siis tema elutee püsis ikka väikese rajana, mida tuli endal tallata. Ta ei pääsenud suurtele seiklusrohketele teedele. Tema elu esialgne püüe ja pingutus on püsiv ning pikaldane, kuid viis umbtänavasse: 15 aastat otsis ta pääsu tegevusväljale, millest just lõpus loobus — ta ihkas saada maalikunstnikuks, kuid lõpus pööras oma unistustele selja. Temast sai kirjanik. Kõik, mis ta kujutava kunsti tähtede poole tungides tundis ja mõtles, ei läinud muidugi kaotsi, kuid ometi oli see umbtänav, mida ta endale suure ajakuluga ja ka enese kulutamisega rajas. 15 aastat elu oli siiski asjatul teel käidud. Kui palju oleks ta selle energiakuluga võinud teistes tingimustes kirjanikuna areneda!

Peet Vallaku elutee on olnud lihtne keerutav rada üle kivide ning kändude. Elukäik pole ergutanud kirjanikuandi.

Kust siis tuli see elusisu, mida tarvitab iga kirjaniku looming? Kust siis tuli omapärane novellimeister, nagu oli seda Peet Vallak?

On suur vahe helilooja ja romaanikirjaniku vahel. Helilooja ja maalija ei tarvitse tingimata tunda sügavalt ühiskondliku elu nähtusi ja inimesi nende suhtlemises. Nendel on küllalt iseendast. Maalija võib hästi loodust tunda ja väga kehv inimeste tundja olla, ja ometi olla suur maalikunstnik. Ka luuletaja võib elust uhkesti läbi sammuda ainult oma isikuga, mõnda armastada, mõnda vihat ja inimeste karjale vilistada. Oma tundest jätkub talle lauludeks ja isegi ainult propagandabrošüüre lugedes võib kujutada leegitsevaid laule ühiskondlikest ülesannetest. Luuletaja võib olla eeskätt sõnakunstnik, tunnetetaidur.

Kuid kirjanik-prosaist peab elu tundma. Ta ei saa üksnes ilusaid sõnu kaunil kujul ritta seada. Ta peab inimesi läbi nägema, nende salajasemate soppideni tungima, arusaamise otsinguil vaevlevalt mõtlema. Tema loomingus on tähtsal kohal oma elukogemus ning mõttesügavus. Ta peab olema sõnakunstnik, kuid

veel rohkem peab ta olema mõttekunstnik. Elu peab läbi tundma, läbi mõtlema ja just see moodustab tema loomingu sisu. Kui ta natukenegi laiemalt vaatleb, võrdleb ja vaatleb, peab ta paratamatult oma mõttega läbi valgustama ka ühiskondlikke nähtusi. Propagandabrošüüri lugemisest on talle armetult vähe.

Andekas ja treneeritud kirjanik võib kirjutada põnevaid lugusid aineist, millest ta ise suuremat ei tea, ega nõua lugejadki, et ta teaks. Kirjanik võib välja mõelda Tarzani seikluslikud lood, täis põnevust ja huvi, ja saada kuulsaks. Kirjanik võib kirjutada põneva kosmoselenduri loo, ilma et see vastaks tõelisusele. Kirjanik võib kirjutada kõige paeluvama armastusloo, mida tütarlapsed loevad õhetavail palgeil kui taevailmutust, ilma et ta ise üldse oleks tõsisemalt armastanud. Lugejatel on teatud ajaviitevajadused ja nendest lähtudes võib osav kirjamees imet teha, raha ja kuulsust lõigata.

Kirjanik võib ka end treneerida nii heaks kirjameheks, et ta suudab kirjutada novelle, jutustusi ja romaane riigi või partei propaganda huvides. Ja isegi huvitavaid novelle, jutustusi ja romaane.

Kirjanduses on võimalusi palju ning mitmesuguselt. Ometi on säärane kirjandus ainult servake kirjanduse väljal, kaugel tõelisest kirjandusest, niisugusest kirjandusest, mis inimest oluliselt rikastab ning arengus sammukese kõrgemale tõstab.

Sajandite jooksul on karastunud elutõe nurgakiviks see äratundmine, et kirjanik ei tohi olla oma kutse alal saherdaja, ei tohi olla ostetav ning müüdav. Ta peab lähtuma tõetundmisest. Ta võib eksida tõe leidmises, kuid ta peab aus ja siiras olema oma tõetundmises.

Kirjaniku loomingul peab olema tugev kõlbeline lähtekoht, alus ning eesmärk. Kirjanik peab elu ehitama. Kirjanik peab olema veendunud, mis elus on positiivne, mis negatiivne, mis väärtuslik, mis alaväärtuslik, mis ülev, mis alatu, mis inimväärne, mis loomalik.

Peet Vallaku loomingus võime jälgida erku eetilist hoiakut, mille juured on juba tema kasvukodus, tema emas ja isas. Tal on tugev moraalse tasakaalu tunne ja kui tegelane sellest kõrvale

kaldub, vaaruma lööb, siis on autor puudutatud ja võib tegelast sündmuste käigus muuta.

Üldiselt võib autorite suhtumine oma tegelastesse olla väga mitmesugune: ülelaapavast heatahtlikust naljatamisest kuni ägeda kõlbelse kohtumõistmiseni, objektiivsest asjalikust kirjeldamisest kuni tulise vihkamiseni.

Üleolev või alavääristav suhtumine võib anda odava iroonia. Armastav suhtumine võib anda ka iroonia, kuid see on juba iroonia läbi pisarate, see on torge läbi humaansuse.

Kui inimeste suhtlemist ning vahekordi läbi näha, paneb mõnigi asi muigama. Suhtlemises on kavalalt keeratud käänakuid, on nurga tagant äigamisi, on teesklevaid paitamisi, vahekordades on veidraid üksteise küljes rippumisi. Sügavas psühholoogilises läbinägemises on Peet Vallaku huumori allikas. Kuid tal ei tule puudu ka irooniast, kui inimene oma loomulikult eetiliselt tasemelt laskub alaväärtuslikkusesse. Peet Vallaku huumor ja iroonia väljendavad autori suhtumist oma tegelastesse. Peet Vallak ei kirjuta humoristlikku juttu selleks, et lõbustada lugejat.

Ent huumor ja iroonia ei teki alles kirjutamisel, nad on tekkinud juba elus. Nad on võib-olla juba korduvalt ning mitmes astmes läbi elatud. Nad peavad olema tugeva kaasaelamise viili, siis nad kujunevad ise viljakaks.

Kirjanikul on muidugi tähtis võimalikult palju elus läbi elada, läbi kannatada ja tunda, omal nahal kõik katsetada ja läbi mõelda, kuid *palju* kõrval on veel tähtsam *kuidas*. Kirjanik peab intensiivselt elama, peab põlema. Elu ise võib olla kiratsev nagu tuli toores puus, kuid hinges peab seejuures küdema leek. Siis tekib ainestikku loominguks. Elukogemustes, just intensiivselt läbi elatud elukogemustes on kirjaniku loominguline rikkus. Intensiivses sisemises põlemises on loomingulise energia ääs.

Kirjanik võib pealtnäha passiivselt ja isegi mugavalt pargis pingil istuda, kuid ühtlasi kannatades sisemiselt põleda, vaadeldes, kuidas ema hoolitseb oma väljanägemise eest ja samal ajal ei suuda märgata oma pisitütre jonnit tekkimise põhjusi. Pisitütar saab tõelda ja tutistada, ja pisitütar saab aru, et ema hoolitseb enda eest ja mitte tema tütre eest. Juba nüüd surutakse virilaks väikest inimest! Ja oma ema surub!

Peet Vallak on olnud tihti elus läbinägev ja kaasatundev vaatleja. Ta elu pole olnud vahelduv, mitmekesine, väliselt elamus-terikas. Üksluine on see olnud. Kuid silmade ees on kogu aeg sündinud midagi teiste elus. Ja kui põhjani tungida, siis näib, et postiljon võib olla sama huvitavalt sisukas kui minister. Sisemine sisukus ei ole otseses vastavuses välise diferentseeritusega. Metsatöoline oma elukäsituses ja eluvõitluses võib olla komp- litseeritum kui kirurg. Võtta kuulus laulja luubi alla ja vaadata, mis tema hinges igapäevases elus toimub, siis võib-olla leiame, et mõnel momendil annab pesunaine talle silmad ette. Niisiis: kirjandusliku ainekuna on väike, lihtne, igapäevane hall inimene samuti sisukas, huvitav, vaatamisväärne kui kõrgel ühiskonna ast- mel olev inimene. See on Peet Vallaku ainevaliku üks lähtekohti.

Ja miks peab kirjanik võtma aineks suure ühiskondliku välja, täis kümneid probleeme, kui kitsas väike hingeelu lapp töömehe südames on täiesti uudismaa? Las kirjutab teine ühiskonna prob- leemidest, mina aga jälgin keerdkäike inimese hingesopis, mis teinekord on niisama keerus ja sodi täis kui soolikad sea kõhus. Väärtused kirjanduslikus teoses on väga mitmesugused. Korraga ei saa kõike taotleda. Valgustame esialgu inimhinge soppe, seal leidub kõike, seal leidub ka pärleid.

Igaüks võib vaadelda inimest ja elu ja igaüks võib seal palju näha. Üks näeb ometi rohkem kui teine. Kas kirjanikul peab olema spetsiifiline nägemisvõime? Arvatavasti mitte.

Ometi on mõnele inimesele kaasa sündinud eriline anne, mis hiljem tõukab ta kirjaniku teele. Anne on temal kui seeme maa sees, mis püüab valguse poole ja areneb. Anne on võime, mis otsib teostumist.

Anne võib olla talle saatuseks: "Tal oli saatuseks saada laul- jaks." Sel tuttaval rahvamõttel on taga palju praktilisi tähelepane- kuid, palju tõsiasju. Kui kellelgi on laulmiseks tarvitsetavad või- med kõrvus, kurgus ja ajudes, siis panevad need võimed inimese minema ühele eesmärgile, samm-sammult, tegu-teolt, saavutus- saavutuselt. Ent pole kuigi palju näiteid sellest, et "tal oli saatu- seks saada kirjanikuks". Jah, võib olla, et mõne luuletaja elutee osutab sellele. Ka luuletajal on tarvis spetsiifilisi võimeid värsis- tamiseks. Kuid proosakirjanikul ei käiks eel nagu mingeid erilisi võimeid. Tõsi on, et paljud kirjanikud on juba lapsena näidanud

kalduvust lugusid septseda ja laule luua. Kuid kas nende kõrval ei ole sadandeid teisi, kes ka näitasid lapsepõlves luuletamisuskust ja juba esimese klassi koolijütsina plaanitsesid romaani kirjutamist, kuid hiljem osutusid need kalduvused sootuks kõrvaliseks. Nii et see võime on väga laialdane, loetud asjakesed ergutavad järele tegema. Selle järgi otsustades peaks igast kolmandast kooliõpilasest saama kirjanik.

Proosakirjaniku saamisel on otsustav sõna kaasa ütelda elunägemisel, elutundmisel, elu lahtimõtestamisel, elust ning inimesest mõtlemisel, tahtel midagi omalt poolt ütelda. Kui keegi intensiivselt jälgib inimeste saatusi, inimeste võitlust üksteisega, inimeste võitlust paremale oksale jõudmises, vahekordi ning vastuolusid, ühiskondlikku edasiminekut ja paigal sagimist, võitlust ja üksmeelt, armastust ja vihkamist, siis temal tekivad kõik eeldused kirjaniku tööks. Kujunditega mõtlemine, kujunditega ja kujudega uue terviku ehitamine, kujude ja tegude kaudu oma ideede väljendamine, kõik see tekib nagu iseenesest. Tundub nii, et kirjanik-prosaist ei ole niivõrd mitte ande, kui intensiivse eluse ja inimesse süvenemise tulemus. Paistab isegi nii olevat, et teravapilguline elunägemine, eluprobleemidele ja nende lahendamisele sügav kaasaelamine ja tung teistele oma leitud tõdesid edasi anda — võivad mõnel juhul luua kirjaniku ande. Nagu vajaduse korral krobeline tüvele tekib pung, just sinna, kus varem oli kuiv, pealtnäha surnud koor, ja sellest pungast hakkab kasvama võrseke, millest võib saada viljakandev oks, aga teatud tingimustes ka terve viljakandev puu, nii võib sügavuti intensiivselt elavast inimesest saada kirjanik.

Anne ilma intensiivse elusisuta viib kesistele tulemustele. Aga anne seotult viljaka elusisuga viib tugevate teosteni. Võib-olla on isegi õige, kui Edisoni järgi ütelda: kirjanduslik looming on 99% kirjaniku elusisu ja 1% hälli kaasa antud annet.

Peet Vallakul oli kahtlemata kunstilisi kalduvusi ja kirjanduslikku annet. Seda näeme veenvalt edaspidistes vaatlustes. Kuid ka tema puhul osutub tõeks: peamine oli see, mis ta elus nägi ja mis ta mõtles.

Kuigi anne ise tungleb teostusele, vajab anne ometi paratamatult koolitust. Ka haruldase hääle ning kuulmisega isik ei saa muidu kuulsaks lauljaks, kui ta ei käi pikka rida aastaid läbi süs-

temaatilise koolituse. Öeldakse küll, et kui absoluutselt selgesti suudad näha, siis suudad selle ka paberil kujutada, kuid ometi peab ka väljapaistev anne enne kunstikoolis käima, kui ta suudab selgesti näha ja lõuendil või paberil joonte ning värvidega edasi anda. Muusikaline anne, kunstiline anne, matemaatiline anne, masinate ehitamise anne, sportlik anne jne jne, kõik nad vajavad koolitamist ning treeningut. Ja veel pika aja jooksul.

Ainult kirjanduslik anne paistab olevat niisugune, et ei vaja erilist koolis käimist. Sajandite jooksul on sadasid suuri kirjanikke elanud ning loonud, ent nad pole teips kirjanduskoolis käinud. On siis elu kirjaniku ainus kool?

Kirjaniku peamine kool on küll elu, kuid kirjanik käib ikkagi ka kirjanduslikus koolis. Üldhariduslik kool, meie keskkool on tulevale kirjanikule osalt ka kirjanduslikuks kooliks. Keele tarvitamise oskus on sama tähtis kui värvide ja joonte tarvitamise oskus, ja keele tarvitamise oskust arendavat meie algkool ja keskkool. Kui nüüd meelde tuletame, et mõni eesti kirjanik on käinud ainult mõne aasta eestikeelses koolis ja ainult mõne aasta ka koolis üldse, siis on küll fakt, et eesti kirjanike kirjanduslik koolitus on olnud paljudel juhtudel väga puudulik.

Kui juba hüppajaid ja jooksjaid aastaid süstemaatiliselt õpetatakse ja treenitakse, siis paistab küll iseenesestmõistetav olevat, et peaksid olema ikkagi ka kirjanike koolid. Mõnel maal need ongi. On olemas kõrgemad kirjanduse koolid. Noor õpib 10 või 11 aastat üldhariduslikus koolis, juba on ta täisealiseks saamas või saanud, siis ta läheb mitmeks aastaks veel kirjanike kõrgemasse kooli. Nüüd peaks tulema kavakindlalt suuri kirjanikke!

Kuid trennida saab ainult tehnilist külge, ainult vormi, sisulist külge väga vähe. Aga kirjanduslikus teoses on tähtis just sisu.

Oletame, et keegi keskmiselt andekas 18-aastane noor, s.o peale keskkooli hiilgavat lõpetamist, sai õnne osaliseks: pääses heasse kirjanike kõrgemasse kooli. Aastaid teda seal nüüd koolitatakse, treenitakse. Ja lõpuks on ta meister, sõnameister. Võib leiutada loomevõime ühiku niisama nagu on hobujõud füüsikas. Ja asjatundjad leidsid, et sel meie sõnameistril on 5 loomejõudu, kõige rohkem, mis koolis on saavutatud. Ta võtab endale kohustuse igal aastal kirjutada vähemalt 50 luuletust, s.o poole

luuletuskogu jaoks materjali, või jälle 15-trükipoognalise proosa-teose. Seda kolme aasta jooksul; hiljem langeb norm ära. Riik kindlustab talle elatismiinimumi stipendiumi kaudu ja kirjastuses trükkimisvõimaluse, kusjuures ta saab honorari nagu iga teine. Milline õnnelik elu! Nii vist hüüaksid kõik need, kes pretendeerivad kirjaniku kutsele ja kirjaniku kuulsusele. Eriharidus, vabad töövõimalused, muretu elu, muretud trükkimisväljavaated. Kõik eeldused ja mitte mingeid kitsendusi.

Kuid elu katsetules võib osutuda see hiilgav juhtum viletsaks nurisünnitiseks.

Oma 5 loomejõu energia, mis on hea kirjaniku energia täisnorm, on ta rakendanud vormilise külje treeningule ja sisulise külje skemaatilisele käsitlemisele. Ta on arenenud ühekülgsele, liiga vormi poolelt. Ta teab väga hästi sisu ja vormi vastavuse nõuet, teab kõiki teisi ideoloogilisi ja sisulisi nõudeid, kuid tal lihtsalt pole küllaldaselt sisu. Edaspidises tegevuses ikka on tema 5 loomejõudu toredasti rakendatud vorminõuete külje ja tal ei õnnestu elada kaasa ümbritsevale elule, nagu tarvis. Ta on meister, kahtlemata. Ta võib kirjutada hea romaani sel temaatikal, mis riik talle annab. Ta kirjutab hea leidliku sisu põhjal, tal õnnestub kõik — tema peremeeste, s.o valitsejate ning juhtijate arvates. Ta täidab meisterlikult tellimuse. Tõesti meisterlikult: sest ka lugejad loevad ja kiidavad, kuna nad teavad väga hästi, kus tuleb kiita ja kus laita. Kuid tema teosed ei jää püsima rahva südamesse. Tõeliselt nad ei toida. Nad pole olemuselt ausad, midagi tõeliselt uut ning omapärast pakkuvad. Aja kuludes otsekuu auraks nende sisu seest ära, nad tunduvad tühjadena nagu surnud tõugu kestad.

Ja oletame teist noorukit. Ka tema oli 10–11 aastat üldhariduslikus koolis käinud, kuid ei lõpetanud hiilgavalt ja pidi minema ellu. Aga ta teadis, et tal on annet ja ta tahtis midagi leida ja midagi teha. Asjatundjad oma objektiivses helduses oleks ehk hinnanud teda 2-loomejõuliseks. Ta läheb ellu, otsib, kannatab, leiab ja pettub, hakkab järjest rohkem inimese hingesse ja iseloomu koorealusesse nägema, ta tunneb, et ta rikastub, ta kirjanduslikud võimed kasvavad ja viie aasta pärast on ka tema 5-loomejõuline. Tubli kirjanik, kes paistab silma ja keda trükitakse. Tema põhjaks on elusisu ja tema vormimeisterlikkus on iseenesest välja kasvanud sisulise arenemise käik. Tema ei saa juhtide tellimusi

täita, sest tal on *oma* sisu ja ta ei suuda tellitud, s.o *võõra* sisuga täisvereliselt kirjutada. Tal pole nii suurt edu kui esimesel. Kuid aeg tunnistab tema sisu elavaks ning püsivaks ja ka 100 aasta pärast võtab lugeja raamatu kätte ja leiab, et seal on midagi.

Kirjaniku kooliks ja kirjaniku varasalveks on ikkagi elu, kus ta peab otsima ja leidma omal käel. Treening on tähtis, aga mitte niivõrd treener.

Peet Vallaku puhul näeme, et tal polnud mingit treenerit ega paljude aastate jooksul ka treeningut. Vajaliku kunstimeisterlikkuse kutsus esile elusisu.

Eesti kirjanduses nagu teisteski kirjandustes on esinenud elukavalat tarkust: tee lärmi! tee reklaami! hakka rahvale silma! pane endast kõnelema! See toob kuulsust.

Tõsi on, et mõni on teinud küll lärmi, on kisanud kui kana õuel, kuid pole kuigi kõrgele suutnud lennata. Kuid ka mõned tunnustatud eesti kirjanikud tegid omal ajal sihilikult lärmi. Eriti tol ajal, kui Peet Vallak avaldas oma esimesed raamatud.

August Gailit, Henrik Visnapuu, August Alle tegid näiteks lärmi, eriti oskas seda teha August Gailit. Tee lärmi! sundis inimesi neist kõnelema, see tõi kuulsust, kuulsus tõi teoste minekut ja suurendas tunnustust, see omakorda tõstis kirjaniku eneseusku ja kirjutamistahet, tulemuseks oli tüsedam teos ning veel suurem kuulsus. Need lülid moodustasid aheliku, mis toimis tulemuslikult.

Peet Vallak oli säärasele taktikale järsult vastu, nii põhimõtteliselt kui praktiliselt. Ta ei saanud varjata oma hukkamõistvat ilmet, kui midagi sellist märkas. Ning omade teoste ja oma loomingu tutvustamisel oli ta äärmiselt tagasihoidlik. Tema arvates oli küll tema ülesandeks teose kirjutamine, aga mitte selle laadale viimine, kõigi silme ette tõstmine ja hüüdmine: siin ta on! Lugeja pidi ise märkama nii teost kui väärtusi ja kirjanikku ennast polnudki lugejal tarvis märgata. Küll pärlid üles leitakse; kui mitte täna, siis homme. Ja kas teoses ongi pärleid? See kahtlemine on olnud tal kaua omane. Viimaks 1920. aastail märkas ta, et tema teoste vastu tuntakse huvi, et seal on ka teiste arvates midagi erilist, ja see andis talle palju kindlust ning ka hakkamist juurde.

Oleme lõpuks jõudnud lugejani. Ka lugejal on suur osa kirjaniku loomingus, just kirjaniku loomingu stimuleerimisel. Ei ole vist kirjanikku, kes põhimõtteliselt ning praktiliselt kirjutaks üksnes kirjutamise pärast: ühel päeval kirjutab ja teisel viskab ahju. Nii terve elu jooksul. Kirjanik kirjutab küll seepärast, et tal on tarvidus kirjutada, kuid ikkagi ka selleks, et paljud loeksid, naudiks, omandaksid mõtteid jne. Kui kirjanikul on lugejaid, siis see ergutab teda kirjutama, tõstab tema võimeid, juhib uue sisu ning küsimuste juurde. Lugejad on aktiivne tegur kirjaniku loomisprotsessis.

Peet Vallakul ilmus trükis esimene luuletus, kui ta oli 15- või 16-aastane, ja sealtpeale ilmus üksikuid töökesi ajalehtedes ja nende lisades kuni 27. eluaastani. Siin oli lugeja juba aktiivne tegur, kuid väike, väga väike. Lugejat kui loomingutegurit sai Peet Vallak tunda 1920. a alates ja eriti 1923. a alates, siis kui ta hakkas liginema 30-le. Pikk oli tee sinna jõudmiseni.

Teda tiivustas tol pikal teel tegevusele illusioon, et temast saab maalikunstnik. Ta ei igatsenudki nii väga kirjanikuks saada, kuigi ta vahetevahel kirjutas luuletusi ning jutte. Paljusid kirjanikke toidab kasvuteedel kuulsuseiha, toidab illusioon, et nendest saab kuulus kirjanik. Illusioon on nii mõndagi edasi viinud. Vallakut ei viinud edasi ka illusioon mitte. Niisiis pikk eluteevahe ligi 15 aastat ei olnud kuigi soodus Peet Vallaku kui kirjaniku tekkimisele.

(Järgneb)

ARKADIO LAIGO. Töötav ksülograaf

ÜKSIKASJU JUHAN LIIVI
VAIMSEST SEISUNDIST
TEMA VIIBIMISEL
TARTU ÜLIKOOLI VAIMU- JA
NÄRVIHAIGUSTE KLIINIKUS
1894. AASTAL

Tema 30. surmapäeva puhul
1. detsembril 1943

Hugo Vihvelin

Eesti kirjandusajaloost on üldiselt teada, et Juhan Liiv kahekümne viimase eluaasta vältel põdes vaimuhaigust skisofreenia kujul (Luiga 1934) ja et samast ajajärgust pärineb tema kirjandusliku loomingu praeguhinnatavam osa (Tuglas 1927).

Huvi, mis tohiks põhjustada tähelepanu pööramist Liivi haiguskujude vaatlemisele, pole tekkinud mitte ainult pieteeditundest eesti traagilisima kirjaniku vastu ega ka mitte diagnoosi selgitamise vajadusest, sest pole põhjusi kahtlemiseks Liivi haiguse senises diagnoosis, — vaid peamine huvi peaks peituma just haiguse fenomenoloogilise külje tundmaõppimises, haiguse ilmete ja

“Üksikasju Juhan Liiv’i vaimsest seisundist tema viibimisel Tartu Ülikooli Vaimu- ja Närvihaiguste Kliinikus 1894. aastal. (Tema 30. surmapäeva puhul 1. detsembril 1943.) — *Eesti Arst*, 1943, XXII aastakäik, nr 11, Tartus, 30. novembril, lk 609–626.

kulgemislaadi omapäraste avalduskujude selgitamises, sedavõrd kui see osutub võimalikuks uute andmete varal.

Haigusaastate vältel Liivi elu on võrreldav rahutu hulkuri eluga; rännates kogu aeg siia-sinna, mitte kusagil kauemalt püsesid, mitmelgi korral mõneks ajaks silmapiirilt teadmata kuhu kadudes, on Liivi välist elukäiku võidud tagantjärele vaid lünklikult rekonstrueerida. Veelgi puudulikumad on andmed, mis selles ajajärgus lubaksid pilku heita Liivi vaimse seisundi muutumisile.

Ainult ühe lühema ajajärgu vältel, nimelt ajal, mil Liiv viibis kliinilisel ravil, on võimalik tema vaimse seisundi muutumisi vähe pidevamalt jälgida. Selles ajajärgus annab Liivi vaimse seisundi kohta iseloomustava kujutluse Tartu Ülikooli Vaimu- ja Närvihaiguste Kliiniku arhiivis säilinud haiguslugu, millel juba varem nii Luiga (1934) kui ka Tuglas (1927) on peatunud. Seni veel tundmatud aga on kliiniku päeva-aruanded Liivi ravilviibimise ajast, mis oluliselt täiendavad ja iseloomustavad tema haiguskulgu.

Juhan Liiv (sünd. 30. IV 1864 Riidmal, surm. 1. det. 1913 Kavastu-Koosal) viibis kliinikus ravil 7. III–21. VI 1894, seega pidevalt 107 päeva, ning selle aja kohta on haigusloo kõrval tehtud igapäevaseid sissekandeid ka kliiniku päeva-aruandesse. Haigusloos on märkmed tehtud teatud ajavahemikkude järel, päeva-aruandeis leiduvad sellekohased sissekanded iga päev. Liivi haigusseisundite kohta on tehtud 102 päeva-aruande-lehel üldse 294 üksikmärget.

Liivi **haiguslugu** (vt. joon. 1, lk. 617), mis on peetud võrdlemisi vigases vene keeles, võiks tõlkida nii:¹

Anamnees:² Ivan Liiv, ajalehe "Oleviku" kaastöeline, 29 aastat vana, kogu perekond on täiesti terve, kaks venda surid tiiskusse, kaks venda elavad ja on terved. Käis üks aasta Treffneri gümnaasiumis, lahkus sealt, sest tal polnud raha, oli siis kaastöeline "Sakala" juures Viljandis, 1½ aasta möödudes ta sõitis Tallinna, seal tegeles "Virulase" juures ja hiljem Tartus "Oleviku" juures. Kirjutas pidevalt kõik ise ja oli ainukeseks toimetajaks. Ta oli

¹Et keele vigasus ei võimalda igas kohas täpset tõlkimist, on haigusloos sisu kohati edasi antud vabas tõlkes.

²Anamneesi andmed on nähtavasti saadud patsiendi vennalt Joosep Liivilt (Tuglas 1927).

5 aastat tagasi arstide juures ja veel varem sisehaiguste kliinikus rinnahaiguse tõttu. Üldse käis ta sageli arstide juures, kord tal valutas pea, kord tal oli kõht korrast ära. Tahtis möödunud aasta suvel külastada siinset närvikliinikut, kuid ei tulnud teadmata põhjustel. Haige pole kunagi joonud. Luuest ja mingisuguseid krampe pole olnud. Ühe aasta olnud kurvas meeleolus, lebäs pidevalt voodis ja lakkas tegelemast. Kolm nädalat tagasi põles ära tema korter³ ja ühes kõikide asjadega üks varemalt valminud kirjutis, mille kohta ta oli saanud tsensuurilt õiguse seda trükkida (peale selle 2 raamatut mitmesuguste muinasjuttudega ja üks raamat, mis sisaldas luuletusi). Kui haige seda kahju märkas, hakkas ta määrtsema, purustas kõik ja muutus vägivaldseks. Rääkis, et tahab end surmata, kuid ei teinud mingisuguseid katseid, kahjates et ta midagi ei teinud, mida ta oleks pidanud tegema. Kõneles vahetpidamata, ei tahtnud näha oma vanemaid, ilma põhjendusi avaldamata. Tal puuduvad igasugused ideed ja igasugused kavatsused. Meeleolu kurb ja äge. Vahel ta midagi ei söönud, eriti kui temale anti toitu, mida ta meeleldi ei söönud. Omakseid tundis alati ära. Naistega mingisuguseid ekstsesse ei ole olnud. Haige magab halvasti, jalutab, suitsetab palju, kaebab peavalu, teised on süüdi, et ta on haige. Söömab teisi, süüdistab mitmesuguseid esemeid, nagu näiteks kella, kuid ei saa öelda, miks teda jälitatakse. Seletab igasuguseid jälitamisi, tahab pidevalt teada, mis ta on kurja teinud, tahab, et teda saadetaks Siberi, kui ta on süüdi; kui inimesed omavahel kõnelesid, siis ta oletas, et nad temast kõnelesid; mingisuguseid hallutsinatsioone ei esine.

Decursus morbi: 7. III 94. [Haige on paigutatud rahunute meeshaigete (IV) jaoskonda. Teda hoitakse alatise järelevalve all.]⁴

8. III–9. III. [Haige lamab pidevalt voodis. Kuna ta on enesele ohtlik, hoitakse teda alatise järelevalve all.]

³ Anamneesi andja seletust on ebaõigelt tõlgendatud, Liivi korteris ei olnud tulekahju (Tuglas 1927).

⁴ Nurksulgudesse asetatud vahel-laused on sisulised kokkuvõttelikud väljavõtted päeva-aruannetest, haigusloos neid ei esine. Päeva-aruannete täppis üksikasjalik sisu on antud teisel (joon. 2).

Status praesens: 10. III 94. Haige on pikka kasvu, mitte-hea toitumusega. Omapärase-imeliku näovärvusega, lameda rinnaga, naise vaagnaga, hingamine normaalne, südametoonid selged. Ingvinaalnäärmed suurenenud vasemal ja paremal pool, patellaarrefleksid kõrgeenenud, periostaalrefleks vasemal elavam kui paremal, bitseps-tritseps normaalsed, kremaster-refl. olemas, kõhurefl. alanenud. Silma-avad ühesuurused, reageerivad hästi valgusele ja akommodatsioonile. Sensiibelsus normaalne. Käitumine rahulik ja vaikne, haige esineb arstile korralikus riietuses, vastab küsimustele vaikselt ja lühidalt, vastab näiliselt mittemeeleldi, meeoleu kurb. Kõik reaktsioonid — nii sõnaga kui teoga — on aeglased. Mälu hea. Vestluses tema haiguse praeguse seisundi kohta haige seletab kõik üksikasjalikult, ta tundvat end praegu väga õnnetuna, sest teda jälitatavat, kelle poolt, seda ta ei tea; tema arvab, et oma tegevuse alal — ajalehe toimetuses — kord on ta kirja pannud ühe sõnademängu ja sellepärast tema peale aetavatki laimujuttu. Peale selle ilmus kord lehes, mille juures ta tegeles, kirjutis, milles ta kirjeldas teraviljavargust, kuid tegelikult vargust polnudki, publik aga peab haiget kirjutise autoriks. Paar raamatut on ta ise põletanud, ta on kurvas meeoleus ja ahastuses, et vargusest on palju publitseeritud. Neid inimesi, kes teda jälitavad, tema ei tea, tunneb, et kõik teda laimavad. Kodus, tema vanemate juures olnud 2 inimest, keda peeti kaupmeesteks, kuid tema arvates need ei olnud kaupmehed, peale selle tema kodus märkas, et seinakellas on kõnetoru, milles ta kuulis laimamist ja söimamist. Kõiki tema seletab kuidagiviisi mõistlikult. Peale selle haige seletab veel teised lood, mida ta peab laimuks (kuidas ta näiteks kella pantis). Haige tahab siit meeleldi lahkuda, et kusagil teises linnas tegelda teaduslikul alal, haige teab kõik peensusteni, hallutsinatsioonidest tema ise seletab järgmist: ta tajub häáli, mis ei sarnane inimeste häältega ega muusikainstrumentide omaga, mingisugune vilistamine, mis teda samuti tahab laimata, tänaval inimesed pidevalt kõnelevad vargusest. Küsimusele, kas ta on väljapaistev isik, vastab ta, et tema sageli öelnud, et tema saab kord olema väljapaistev isik, ta on seda ütelnud ainult naljana, tema ise pole kunagi seda mõelnud, tahtnud end nende sõnadega lõbustada inimeste üle. Haige tunneb end haigena, ei suuda enam töötada ja ei ole enam võimeline tegevuseks teaduste vallas. Küsimusele hal-

lutsinatsioonide suhtes ta naerab ja ütleb: "Ma pole kunagi olnud fanaatik." Haige ise väljendab, et käesoleva aasta⁵ augustis ta on tunginud meelesegasuse hoos oma vennatütre kallale, visanud ta voodile, kuid pole teda puutunud.

Decursus morbi (järg): 12. III–16. III. [Haige on enesele ohtlik, alatine järelevalve. Keeldub osaliselt toitu vastu võtmast, Lamab pea kogu aeg voodis. Üle viidud II jaoskonda.]

17. III. Ta lamab liikumatult voodis ja keeldub toitu vastu võtmast.

18. III. Seisund endine.

19. III. Haige on nõrk ja ei taha sugugi süüa; kui sanitarid tahtsid teda viia IV jaoskonda, pani ta sellele kogu jõuga vastu; seejuures lõi ta oma jala ära ja sai vasema jala varbale haava, mille pikkus 1 cm, laius $\frac{1}{2}$ cm. [Haige on enesele ohtlik. Alatine järelevalve. Toidust keeldumine, osaliselt.]

20. III. Ta ei söö midagi ja on pidevalt rahutu ja hirmul, ilma et selle põhjust teaks seletada; ta on väga sünges meeleolus.

21. III. Teda toideti kunstlikult.

22. III. Võtab ise toitu.

23. III. Seisund endine.

24. III. Teda toideti kunstlikult; ta kuuleb häält ega tea isegi, kust need tulevad. Ta lamab rahulikult voodis, tekk üle kõrvade ja silmad kinni. [Haige on kogu aeg olnud enesele ohtlik, mistõttu pidevalt on hoitud järelevalve all. Toidust keeldub osaliselt.]

25. III–30. III. [Haige lamab enamasti voodis. Ta on enesele ohtlik. Toitu võtab osaliselt, mõnikord keeldub täielikult toidu vastuvõtmisest. Ta on alatise järelevalve all. Toidetakse kunstlikult 1–2 korda päevas.]

31. III. [Haige on rahutu päeval ja ööl. Ta on enesele ohtlik, mistõttu on alatise järelevalve all. Toidust keeldumine, osal. Kunstlik toitmine 1 kord päevas.]

1. IV–4. IV. [Haige on vahetevahel päeval rahutu. Keeldub toidust. Kunstlik toitmine 1–2 korda päevas.]

⁵Ekslik tõlgendus anamneesi võtjalt, peaks olema "möödunud aasta".

5. IV. Äkki hüppab voodist ja hakkab jooksuma; ta tahab surnuid üles äratada. [Keeldub täiesti toidust. Kunstlikult toidetud 2 korda päevas.]

6. IV–9. IV. [Haige on enamasti iga päev rahutu. On enesele ohtlik. Toidust keeldub osaliselt, mõnedel päevadel ka täielikult. Kunstlikult toidetud 1–2 korda päevas. Lamab pidevalt voodis.]

10. IV–10. V. Haige lamab enamasti teki all. Kui talle särk selga aetakse, viskab ta selle eemale. Kuid sellest hoolimata nuriseb ta väga, et talle ei anta riideid. Mõnikord õnnestub teda fikseerida ja siis ajab ta võrdlemisi mõistlikku juttu, kuid enamjaolt kannatab ta mutatsismi all. Mõnikord juhtuvad eksploratsioonid, nagu näiteks sel juhul, kui teist haiget kunstlikult toidetakse, siis püüab ta toolil olevat söögitassi kõrvale visata. Mõnikord on ta ka vägivaldne teiste haigete suhtes. Ta hüppab voodist üles. Alguajul keeldus vahel toidust. [Esimese nädala vältel haige keeldub osaliselt toidust ja osutub enesele ohtlikuks, hiljem toidust keeldumise ja eneseohustamise juhud lakkavad pea täielikult. Kogu aeg lamab ta voodis, on alatise valve all. Vahetevahel on ta päeval rahutu, öösel pea alati rahulik.]

10. V–21. VI. Arsti ilmumisel haige sageli palub end kliinikust välja kirjutada. Oma kirjatööde kohta ütleb, et ta ise on neid põletanud, kui oli segane. Kord teatas, et politsei on teda jälginud, kuna ta pole poliitiliselt usaldatav. Patsient tahtis oma mõrsjale kirjutada, kuid ei teadnud, kas see juba on abiellunud või mitte ja kus ta viibib. Nime ei tahtnud avaldada. Mõnikord ta pisut hoopleb sellega, et on kirjanik, ütleb, et on kirjutanud satiire. Söögiisu ja uni on rahuldavad. Ta tahab koju jõudes kirjeldada kogu kliinikut. Mõnikord ta meeleldi naljatab arstiga, vahetevahel ei räägi sõnagi, lamab teki all, siis on ta väga äkiline. Üldiselt jätab ta veel segase inimese mulje, kes unest ärrganud ja kellele pikkamööda selguvad endised mälestused. [Haigel eneseohustamisi enam ei esine. Ühe nädala järel alatine valve tema suhtes pehmendatakse ja alates 4. VI kaotatakse järelevalve. Enamiku ajast veedab ta voodis lamades. Haige on päeviti võrdlemisi sageli rahutu, ööseti harvemini. Päevase rahutuse tõttu isoleeritakse teda üksiktuppa 4 päeval, öösise rahutuse pärast 6 ööl. Rahunahud esinevad keskmiselt 3–4 või enampäevaste rahulikkude vaheaegade järel ja vältavad keskmiselt 3–5 päeva.]

Haige on kliinikust 21. VI 94 välja kirjutatud. Haigusloo lõppu on kliiniku juhataja prof. V. Tšiži poolt kirjutatud märkus "ilma paranemiseta" (vt. joon. 1), haigete žurnalis seisab aga märkus "paranenud".

Liivi vaimsele seisundile, eriti tema mäluvõimele kliinikus viibimise viimastel päevadel heidab iseloomustavat valgust venna Jakobi külaskäigu (18.–20. juuni) kirjeldus:

"Haige tuli võõrastele rõõmsas tujus ja vilistades vastu. Siis jäi ta aga venda ja selle kaaslast nähes õige tõsiseks ja küsis juuresolevalt sanitarilt: "Kes need võõrad mehed on ja mis nad minust tahavad?" Kui vend ennast tutvustas, hakkas Juhan jällegi naerma ja ütles: "Näe, kuidas inimene ka oma venna võib ära unustada!" Selle järel hakkas ta pärima, kas vend veel poissmees on. Kui see tähendas, et ta on ju ammu abielus ja Juhan isegi ta esimese poja ristiisaks oli, siis tuli ka haigele kõik jälle meelde. Kuid Jakob Liivi kaaslast, kellega Juhan varem hea tutvav olnud, ei mäletanud ta ometi. Varsti selle järel pööras haige selja sanitari poole ja palus vennalt nuga. Järelepärimisele, milleks tal seda vaja, näitas Liiv näpuga oma kõri peale: "Tahaksin siin ühe väikese operatsiooni teha. Ma läheksin parema meelega Emajõkke, aga need ei lase siit välja." Kui vend selle ära laitis, küsis Juhan paberossi, ja kui ta selle oli saanud ning süüdanud, pöördus ta sanitari poole: "Saatke need härrad siit minema, mul ei ole nendega midagi rääkida." Ning võõrastel ei jäänudki muud üle kui lahkuda.

Nii segane kui Liiv selle visiidi ajal oligi, ometi mäletas ta ise seda hiljem, nagu mäletas sedagi, et just vennalt kuulis oma "Varju" trükist ilmumisest."⁶

Veel annab Liivi vaimsele seisundile teatud iseloomustavaid jooni tema kliinikust lahkumisel 21. juunil asetleidnud sündmused, millest muuseas nähtub, et ta endiselt veel omas kuulmishalutsinatsioon. Kliinikust vabanemise ja linnas toimunud vahejuhtumite kohta on Liiv ise pikemalt kirjutanud. Kokkuvõtlikult oli sündmustik järgmine:

"Ta lahkus haigemajast heameelega, kuid polnud kuidagi nõus maale sõitma. Ta liikus linna mööda, enesele kaitset ja abi otsides,

⁶Tsiteeritud Tuglase (1927) järgi.

ning talle järelesaadetud mehed kogu aeg hobusega tema kannul, vahel imestavatele möödaminejatele käsiraudu näidates, et oma ülesannet piltlikult selgitada. Ilm oli suviselt soe, Liivil rasked taliriided seljas. Lugu lõppes rüselustega tänaval, politseis käikudega ja viimaks Liivi alistumisega: "Ma tulin viimaks nimetatud kahe mehega Alatskivile, teel oma raamatut "Vari" meelepaha lahutuseks lugedes, mille ma hra Varese raamatupoest võtsin. Endine Bloksbergi öö, kajamasina tegevus, algas jälle..."⁷

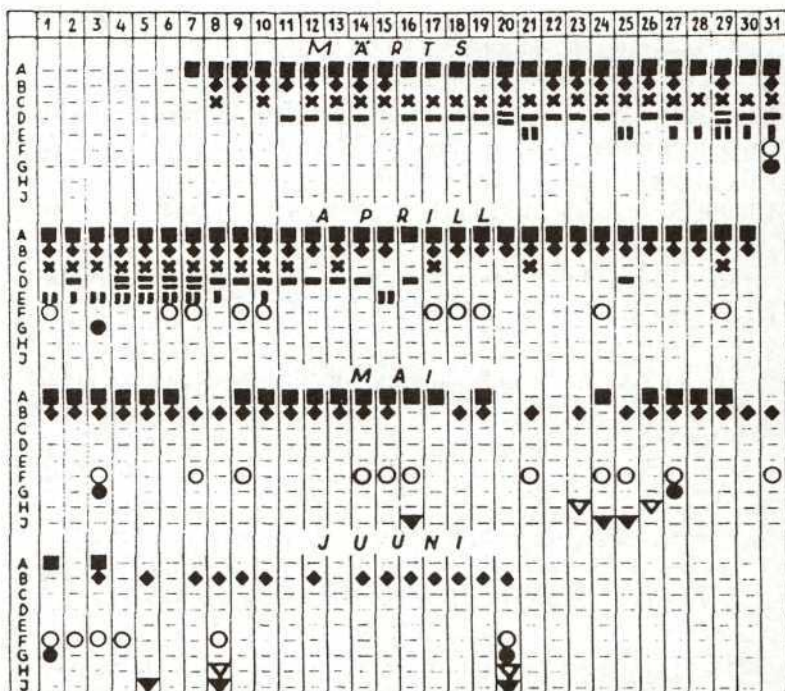
Liivi haigusilmete see osa, mida on võimalik jälgida **kliiniku päeva-aruanettest**, on toodud eraldise ülevaatenäidena joonisel 2.

Päeva-aruanetted on peetud saksa keeles ja sisaldavad Liivi haigusseisundeist märkmeid, nagu juba mainitud, 102 päeva kohta, üldse 294 üksikmärget, mis on jaotatud 9 võimaliku haigusliku seisundi vahel. Joon. 2 kujutatud horisontaal-lahtrid A, B, C, D, E, F, G, H ja J vastavad neile seisunditele: A — *Unter beständiger Aufsicht*, B — *Bettlägerig*, C — *Sich selbst gefährlich*, D — *Nahrungsverweigerung, unvollständige oder vollständige*, E — *Künstliche Fütterung 1–2 mal täglich*, F — *Unruhig bei Tag*, G — *Unruhig bei Nacht*, H — *Isoliert bei Tag*, J — *Isoliert bei Nacht*.

Päeva-aruanete andmeist nähtub, et Liiv 107 kliinikusviibimise päevast on 37 päeva vältel osutunud enesele ohtlikuks, nähtavasti üritades enesevigastusi, peamiselt on seda esinenud kliinikusviibimise esimesel poolel. Pea kogu aeg viibib ta rahutute haigete jaoskonnas, alatine järelevalve tema suhtes on lõpetatud alles 18 päeva enne kliinikust lahkumist. Rahutusseisundeid on esinenud 30 päeval ja 11 ööl, seejuures osutus vajalikuks isoleerimine üksikkambrisse 10 korral. Toidust keeldumist, osaliselt või täielikult, on esinenud 32 päeval, kunstlikku toitmist on ette võetud 17 päeval. Kui mitte arvestada päevi, millal ta on osutunud rahutuks, on ta nähtavasti suurema osa kliinikusviibimise ajast mööda saatnud voodis lamades.

Liivi haigusilmete psühhopaatoloogilise tähenduse selgitamine on sageli seotud raskusiga, sest kliiniku päeva-aruaneteist võetud andmestik oma täpsusele vaatamata on ühekülgne, haigusloost võetud andmestik on aga mitmeski suhtes lünklik, haigusseisun-

⁷Tsiteeritud Tuglase (1927) ja Liivi (1921–1935) järgi.

Joonis 2. Juhan Liivi haiguskulg kliiniku päeva-aruannete järgi: A — alatise järelevalve all; B — lamab voodis; C — osutub enesele ohtlikuks; D — tõrgub söömisest, osaliselt või täielikult; E — kunstlikult toidetud 1–2 korda päevas; F — rahutu päeval; G — rahutu öösel; H — eraldatud päeval; I — eraldatud öösel.

dite kirjeldused on napsõnalised ja osa sissekandeid haigusloosse on nähtavasti tagantjärele tehtud, millest näib põhjustatud olevat ka see asjaolu, et haigusloos ja päeva-aruanDES ei ühtu mitte igakord samaaegselt samad haigusseisundid. Neile puudusile vaatamata leidub Liivi haiguse koguandmestikus küllaltki niisugust materjali, mis omalt psühhopatoloogiliselt tähenduselt ei tekita kahtlust ja mis osutub tüüpiliseks teatud haigusseisundite puhul.

Teatavasti on skisofreense haigusprotsessi põhisümptomeist **assotsiatsioonide häirumine** tähtsamaks tunnuseks. Näib, nagu oleks sel puhul inimese "mina" terviklus, mis varem mõlemis-, tunde- ja tahtekomponentide tegevust ja nende koordineeritud koostööd korraldas, häirunud, näib, nagu oleks inimese isiksuse terviklus lõhustunud. Assotsiatsioonide senise kulgemiskorra väljalangemisele järgnevaist vaimseist häireist on sel puhul silmapaistvamaks nähuks, et normaal-loogiline mõtteseoslikkus lakkab oma senisest korrapärasest tegevusest, mõtted kaotavad omavahealise loogilise seoslikkuse, haigelt väljendatud mõtted osutuvad sel puhul sisuliselt kas fantastilisiks, mõttetuiks, segaseiks või iselaadselt "mitteleogilisiks". Erandjuhtudel need uued mõtteseoslikkused võivad osutada ebatavalist algupärasust ja omapärasust, millist nähtu vaimuhaige Liivi loomingu teatud ajajärkudel võidakse leida. Eelöeldu mõttes on Juhan Luiga (1934) vaimuhaige Liivi olemust tabavalt iseloomustanud:

"Kogu teadvus on koost kistud, peened sidemed, mis inimest ümbrusega köidavad ja ümbruse ilmete ja väärtuste mõõtjaks ning kaalujaks on, on rebenenud. Üksikud hingerattad, mis koostöös loovat iseteadvust hootavad, töötavad nüüd lahus, igaüks ratas omaette õige korralikult, aga mitte enam ühes sihis ja otstarbel vaid lahus ja vastamisi... Üksikud teadvuse osad on korraliku talitusega: mälestus paistab puudutatuna, üksikute endisest ajast päritud huvirohkete mõistete liitmine on üllatavalt kerge. Ta hindab ajuti ümbrust eraldi õieti, niisama on ta tähendused iseene isikust tihtigi väga tabavad, — aga vahekorda enese ja ümbruse vahel seletab ta valesti, isiku üksus, mis enese ja ümbruse õiges vastolus põhjeneb, on rikutud. Ta ei ripu nüüd nii ümbrusest ära kui enne, ta on enam ise: omapärasus ja algupärasus avaldub nüüd vabamalt."

Skisofreense vaimuhaige mõtlemislaad on **autistlik-dereistlik**, s.t. liialdatud-iselik, mitteobjektiivne, mõtlemine toimub mitte enam välisilma tõsioludele vastavalt, vaid oma soovide ja kartuste kohaselt. Autistlikes mõttespekulatsioonides inimene otsib ja leiab täitumise oma elavatele soovidele ja püüetele (Bleuler 1911). Segasus- ja rahutushoogude vaheaegadel saab ka Liivi vaadelda autistliku mõtlejana: ta on kaotanud kontakti tõelisusega, ta elab enese loodud kujutluste ilmas, oma mitmepalgelisis jälita-

mishirmus ja soovidetäitumise mõtteis. Kord ta kannatab ja on rahutu oma luulumõtete ja meeleepetete vangina, mille põhjused ta välisilma projekteerib, kord jälle esineb tal järkusid, millal ta välisilmast ärapöörduvalt elab enese poolt loodud autistlikus mõtte-ilmas; neil haigusjärgudel ei avalda ta mingit huvi välisilma sündmuste vastu. Ilmselt võib märgata, et Liivi assotsiatiivloogilise mõtlemise nõrgenemisel afektid saavad tema mõttekäigu üle suurema võimu kui seni: soovid ja kartused on senise loogilisuse asemel saanud mõttekäigus määravaiks tegureiks — avades teed fantastilisile suhtumis- ja jälitamis-luulumõttele.

Kui vaadelda Liivi tema **tundeelu** ehk afektiviteedi seisukohalt, siis nähtub, et siingi on haigusega kaasunud sügavad muutused. Skisofreense protsessi raskematele järkudele iseloomulikult on Liivilgi võimalik kõnelda tundeelu jõuetusest ehk afektiivsest tõmpusest; ta on nädalateks või kuudeks kaotanud oma tavalise tundekuse, toimugu tema ümber mis tahes. Liiv lamab kuude viisi voodis, ilma et ta erilisi tundeväljendusi avaldaks, pikemat aega osutab ta suurt ükskõiksust ümbruse suhtes ja oma isikliku saatuse suhtes; selles haigusjärgus saab Liivile vaadata kui katatoonsele skisofreenikule, kes on stuporooses negatiivlikus seisundis. Liiv on sel ajal vahetevahel ohtlik enesele, ta nähtavasti on üritanud enesevigastusi, keeldub toidust, ümbruse ebamugavusi ja nälga talub ta eriliste raskusita. Vitaalsed huvid, tulevikuplaanid, vahekord oma armastatuga — kõik jätab Liivi nüüd jahedalt ükskõikseks, nii nagu see on tavaliseks tunnuseks skisofreense haigusprotsessiga paratamatult kaasuvale afektiivsele tõmbinemisele.

Orienteerumishäired. Puuduvad andmed, mis lubaksid Liivil oletada pidevamalt vältavate aja- ja kohaorienteerumishäirete esinemist; võrdlemisi rohkesti aga leidub andmeid, mis tõendavad, et Liiv sageli ei olnud suuteline orienteeruma omaenese olukorras. On tuntud, et mälu- ja orienteerumishäired võivad tekkida ka sekundaarselt ja esineda juhtudel, mil on tegemist haigeiga, kes on kas tugevasti negatiivstlikud või kes intensiivselt tegelevad oma luulumõttele või meeleepetega. Liivi poolt üksvahe avaldatud arvamust, et ta viibib mitte haigena vaid vangina, "rahva pandina" kliinikus, on ilmselt põhjustanud sekundaarne orienteerumishäire. Viimast on esile kutsunud suhtumis- ja jälita-

misluulumõtteist moodustunud süsteem, mida Liiv (1921–1935) ise püüab järgmiselt põhjendada:

“Mina olin Tartu hullumaja vang...⁸ Mind ei peetud mitte, nagu ma inimesi arvan tundvat, nõrgameelseks, sõna kõige õrnemas tähenduses mitte, aga mind ei lastud ka mitte välja — et mitte jälle tülitajate ehk nõunäidete mõju alla saata, enam aga, et minu kahtlustajatest, see on kaebajatest, sel kombel üht ehk teist kätte saada. Ma olin nõnda arvata rahva pant.”

Selgekujulise **haigusteadvuse** esinemist Liivi selles haigusjärgus, samuti ka **haigusoime** tekkimist tema hilisemas haigus-kulus, pole võimalik oletada andmete puudusel. Liivi hilisemais haigusjärgudes saaks vahetevahel esinevast haigusteadvusest (Luiga 1934 arvates) kõnet olla:

“Ajutiselt lõi Juhan Liivis õige enesehindamine, “haiguse tunne” läbi — nähtus, mida meie muidu vaimuhaigete juures harva leiame: ta tundis ja teadis, et ta nõdrameelne oli. Ta on üllata-vaid ja õige tabavaid tähendusi oma meelegaiguse kohta teinud — meelegaigena.”

Aktsessoorseist sümptomitest on skisofreenia puhul tähtsamad **luulumõtted** ja **meelepatted**, mille esinemise kohta Liivil on andmeid mitte ainult kliinikusviibimise ajast, vaid veel varasemast haigusjärgust.

Skisofreensed luulumõtted omavad enamasti ebaloogilisuse pitsatit. Ka luulumõttes eneses võivad vastuokkuslikkused ja mittekokkukuuluvad kujutlused esineda. Seejuures haige, kui ta tegeleb oma luulumõttega, ei suuda neis tunnetada suuremaidki vastuolusid tõelisusega. Üksikud luulumõtted omavahel on vähe või üldse mitte seoslikkuses; kui tekib luulumõtete korraldumine mingisuguseks süsteemiks, siis toimub see isiku afektiivsete vajaduste järgi iseenesest ja enamasti raskusita. Kõik skisofreensed luuluvormid, enne kõike aga jälitamislulul, toituvad suurelt osalt just neist ohjeldamatuist suhtumislululu mõtteist, mis juba on olemas sama isiku mõttemaailmas. Kõigel, mida nähakse toimuvat, võib tekkida suhe haigesse — mitte ainult see, mida ümbruse inimesed teevad, vaid ka välised loodusnähtused ja sündmused võivad anda suhtumismõtete tekkimiseks ainet (Bleuler 1920).

⁸Osa teksti välja jäetud.

Liivil on kliinikusviibimisel sedastatav **suhtumis-** ja **jälitamislulloomõtete** esinemine. Ta on veendunud, et kõik teda laimavad ja et politsei teda jälgib kui poliitiliselt mitteusaldatavat. Kes teda veel võiksid jälitada, ta ütleb mitte teadvat. Ühe osa tagakiusajate suhtes on ta arvamusel, et need on seoses “sõnamängu” looga. Viimase väljenduse all Liiv mõtleb tema poolt “Eesti Postimehes” 1881 avaldatud müstifitseeritud kirja, mis läbi ta usub enesele saanud olevat hulga vaenlasi. “Sõnamängu” papiplastiline mõju luuloomõtete süsteemide tekkimisel näib Liivil püsivat kogu eluaeg.

Suhtumis- ja jälitamislulloomõtete võrdlemisi püsivat esinemist ja enam või vähem kindlailmelisiks süsteemideks moodustumist võib Liivil sedastada juba umbes $1\frac{1}{2}$ aastat enne kliinilisele ravile tulekut, millise haigusjärgu kohta ta ise väljendab:

“Tartus Hetzeli uulitsas proua Escholtzi majas elades oli öösel katuksel paugutusi kuulda. Majarahvas ei teadnud seletusi, mina ka mitte. Hiljem mõistsin, et sinna vist uulitsalt kiva visati, vist et maja rahvast minu pärast hirmutada, mind kahtlustada... Õhtutel oli pimedal ajal liialt koerte haukumisi selle uulitsa ümbruses kuulda, minu arust kahtlasel mõttel seisvaid inimesi ligikonnas olevat, nagu kedagi ootavat.”

Liivi vaimne seisund samas ajajärgus (november 1892) on kaasaegse K. E. Söödi (1923) poolt iseloomustatud järgmiselt:

“...et ta aga viimasel ajal tagakiusamis-hullustuse all kannatas, märkasin nüüd temaga üle Toome mäe Hetzeli uulitsasse minnes **esimest** korda. (Liiviga elasin ma koos “Oleviku” toimetuses 1890. a. algusest saadik.) Tema tähendas, et tal meeldiv korterikene olevat, mida linnupesaga võiks võrrelda, millel aga kahjuks see halb omadus, et seal teda kutsumata külalised varitsevat, nimelt sandarmid. Luuramiseks olevat nendele Toome puistest kõigiti kohane. Ja ta arvas neid juba samal silmapilgul puude ja põõsaste taga hiilivat. Minu seletuskatsed, et ta oma arvamistes ja nägemistes võiks eksida, jäid tagajärjetuks.”

Juhan Luiga (1934) märgib Liivi tagakiusamismõtete tekkimismehhanismi ja väljenduskujude kohta:

“Juba 20. eluaasta ümber ilmusid Liivis “üldise närvlikkusega” ka “überwertige Ideen”, “Zwangsideen”, teaduse tasapinnast

väljakippuvad mõttekesed, mis ennast ülemäära maksma panna püüdsid ja ümbruse objektiivsele hindamisele oma üle jõuga takistuseks said. Kahekümneviienda eluaasta ümber, nagu temale ligidal seisvate mälestustest selgub, avaldusid Liivis — *Beziehungswahnvorstellungen* — haiglased ebasihitud ümbruse ja kaasinimeste vastu. / Liivi härdus lõi mõned mõisted ülitundlikuks, tunnete ülituhin väänas käsitledava teatava mõiste teadvuse kriitika piirist välja: kriitika ei käsitlenud enam seda mõistet, vaid see mõiste sundis teadvuse kriitika enese mõju alla. Nii sündis pikkamisi (alguses veel kaheldud), aga ajaga ikka enam ja enam tervet mõistust, iseteadvat eneskriitikat valdav tagakiusamise mõte: üksikud inimesed said tema umbusklikule meeleolule kahtlaseks. Tema hårda kogutundega ühendatud huvid ei leidnud rahuldust, keegi pidi takistusi ette veeretama ja neid takistajaid otsis Liivi alati valvas meel. / Tagakiusamismõtte tekitaja või saatja on suur enesetunne, ühendatud hingelise härdusega. Tundeline hellus võtab välimisest ilmast enam kui harilik muljeid vastu. Tundeline hellus rohkendab saadud mulje, laseb seda suuremana paista, kui ta tõesti on. Ühes sellega tõuseb ka isiku subjektiivne tähtsus ümbruses. Isik tõuseb üliväärtuslikuks. Ta puutub kõigega kokku, kõik mõjub ta peale iseäranis ägedasti, ta tundub kõigega ühenduses olevat. Ta võtab kõigest osa ja kõik näikse teda tähele panevat. Sünnib haiglane sihtus — *“Beziehungswahnvorstellung”*. Uulitsal vaatab hoopis võõras inimene Liivi kahtlase pilguga. Söödi enese mure saab mureks ja pahan-duseks Liivi pärast. Ratsanik sõidab rutuliselt naabritalusse: juba see tema pärast sündis; kõik see peab midagi tähendama.”

Meelepetteist võib Liivil kliinikusviibimise ajajärgul sedastada kuulmishallutsinatsioone. “Ta kuuleb hääli ega tea isegi, kust need tulevad” on üteldud haigusloos. Varem esinenud kuulmishallutsinatsioonide kohta on Liivilt (1921–1935) eneseväljenduslikke andmeid:

“Umbes kesk heinakuul 1893 hakkas tunnikella tiksumise läbi kõne kuulduma. Alguses tuli üksikuid mõistmatuid sõnu (esimene oli Kolkja Joosep, siis kõiksugu nõuandjaid rahva naljasõnu jne.). See oli mu närvidele, kõrvadele ja pääajule nii raske, et ma esimesel või teisel päeval pool minestanult voodi langesin... Süsteemilisi kirjatööde mõtteid ei ole sest saadik, ehk kaua pärast

seada, enam olnud, sest seinakella paugutused piinasid hirmsa kõvadusega mõtted jälle nende päält ära. Iseäranis kõvaks muutus hää, laulvaks koguni, kui ma üksi toas olin. Nõnda läks aeg kuni sügiseni 1893. Septembrikuu lõpul või oktoobrikuu sees, selgesti ei mäleta, läksin ma Tartusse... Kaja keelas mind kirjatööd algamast, ainult oma enne valmis kogutud luuletused lasksin sellel ajal ära tsenseerida... Täitsa oma tagakiusajate vang, tuln maale tagasi. Nõnda läks aeg märtsi kuuni 1894. Minu olek ei olnud sugugi paranenud. Kuuendal või 7. märtsil sõitsime mina, vend ja naabrusest Kaarel Priks Tartusse... Hullumaja ette seisma jäädes ärritas mind kliiniku kella löömine ja vareste karjumine nii, et mulle siia sisse minek mitte vastumeelt ei olnud... Pääle selle olin ma kaunis must, lootsin siis vähemalt siin kaja-kärina eest tundki rahu... Nad juhatasid mulle saali, viie või kuue haige voodi vahele ühe tühja voodi, mida ma vastu võtsin. Kajakõne kuuldus jälle, üks haigetest hõõrus hambaid. Alles nüüd märkasin ma, mis oli sündinud: ma olin Tartu hullumaja vang... Ma kannatasin vahetevahel hingelikult raskesti, ometi paranes mu mõtlemise võim, mis kodus seinakella kõva hää l rikkus, nii hästi, et ma enamasti kirjanduslikkudes aadetes (*Ideen*) viibisin.”

Liiv reageerib oma hallutsinatsioonidele vahetevahel ka aktiivselt, sest need tekitavad rahutus- ja hirmutundeid, samuti orienteerumishäireid olukorras. Kui Liiv ühel ööl kliinikus muutub rahutuks ja tahab minna “surnuid äratama”, siis tõenäoselt oli seegi põhjustatud hallutsinatsioonidest.

Kuivõrd esines Liivil **katatoonseid haigusilmeid**? Küsimus tekib tahtmatult, kui Liivi haiguslugu jälgida. Diagnoosi rubriigis leidub märge “katatonia”, kuid haigusloost ei nähtu, et katatoonsed sümptomid Liivil just eriti seisaksid esiplaanil. Selle küsimuse selgitamisele aitavad kaasa päeva-aruandeist saadud andmed.

Katatoonseist sümptomeist. Katatoonse haiguspildi puhul erutusseisundeile liituvad haiguse edasises kulus stuporoossed seisundid. Haiged muutuvad vaikseks, arglikuks, sõnaahtraks, vahivad omaette, peidavad end või lamavad tegevusetult voodis. Kõik iseseisvad tahteavaldused vaibuvad; kõne, toidu vastuvõtmine, ümbrusega suhtlemine, igasugune tegevus ja oma kehaliste tarviduste eest hoolitsemine — kõik lakkab enamal või vähemal määral. Katatonia puhul on tavaliselt stuporoossed seisundid

esiplaanil. Need avalduvad jäigas enesesse sulgumises, ärapöör-
dumises välismaailmast. Haiged tõmbuvad tagasi, katavad end
teki alla, pigistavad käed näole, nad ei anna mingit vastust. Korral-
dused täidetakse ainult suure sundimisega või vägivalllaga (Krae-
pelin 1923).

Katatoonseist sümptomeist on Liivil kliinikus olles nähtavas-
ti esinenud stuporooseid seisundeid, samuti ka negativistlikke
nähte — välismaailmast ärapöörumine, toidust keeldumine ja
mutatsism.

Liivi katatoon-stuporooseist seisundeist ja negativistlikust
sättumisest annab ülevaate joonis 2, millest nähtub, et pea kogu
kliinikusviibimisaja on ta mööda saatnud voodis lamades, ilma
et ta lamamist põhjustavaid kehalisi tervisrikked oleks võimalik
sedastada. Nagu haigusloos märgitud, on Liiv liikumatult, tekk
üle pea tõmmatud, samas asendis püsinud. Võrdlemisi sagedasti
on tal esinenud negativistlikke toidust keeldumisi. Perioodiliselt,
kuid mitte täiesti korrapäraselt, on Liivil ilmunud erutusseisundid
vaheldumisi stuporooseste seisundeiga. Üldiselt on tal kliinikus-
viibimisaja esimesel poolel stuporoo-negativistlikud seisundid
ülekaalus, kuna teisel poolel on enam esiplaanil erutuslikud sei-
sundid.

*

On mitmeid andmeid,⁹ mis lubavad väita, et Liiv juba enne klii-
nikusse tulekut — vähemalt 1892. a. sügisest alates — kannat-
as skisofreeniale omaste vaimuhäirete all. Tõenäoselt Liiv juba
siis oli haigestunud nn. hiilivalt algavasse skisofreensesse haigus-
protsessi. 1893. a. algul oli Liiv J. Luiga andmeil juba “täiesti
vaimuhaige”, samal ajal esines tal luulumõtteid, hallutsinatsioonid
ja rahutushoogusid.

1894. a. kliinikus läbipõetud haigusjärku saaks vaadelda
skisofreense haigusprotsessi järjekordse ägedamajakulise nihke-
na, mis kulges katatoonsete sümptomite esiplaanil püsimisega ja
mis näib lõppenud olevat osalise remissiooniga.

⁹K. E. Söödi jt. kaasaegsete märkmed, samuti Liivi eneseväljendus-
likud andmed.

Liiv viibis Ülikooli Vaimu- ja Närvihaiguste Kliinikus veel teistkordselt — 9. VI 1904 kuni 16. IV 1906 — diagnoosiga *dementia secundaria*, millise ajajärgu haiguslugu kliiniku arhiivis aga ei leidu, sest see on tõenäoliselt kaduma läinud.

Kirjandus

- Bleuler 1911. *Dementia praecox. — Handbuch d. Psychiatrie v. Aschaffenburg. 4. Abt., 1*
- Bleuler 1920. *Lehrbuch d. Psychiatrie*
- Kraepelin 1923. *Psychiatrie. III*
- Liiv, Juhan 1921–1935. *Kogutud Teosed. I–VIII*. Tartu: Noor-Eesti
- Luija, Juhan 1934. *Päevamured. II*. Tartu: Noor-Eesti
- Sööt, Karl Eduard 1923. Mälestused Juhan Liivist tema 10. surmaaasta puhul. — *Eesti Kirjandus*, 17
- Tuglas, Friedebert 1927. *Juhan Liiv*. Tartu: Noor-Eesti

KARL ERNST VON BAERIL ESINENUD HALLUTSINATSIOONIDEST

Hugo Vihvelin

Autobiograafilises teoses *Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimrathes Dr. Karl Ernst von Baer, mitgeteilt von ihm selbst* annab Karl Ernst von Baer ülevaate oma elumälestustest, milles ta muu hulgas kirjeldab oma hallutsinatsioone, mis temal esinesid talvel 1816/1817 Berliini Ülikooli juures töötades ja 1856. aasta alul ekspeditsioonil olles Astrahanis, mingi palavikuhaguse põdemisel.

Näib, et hallutsinatsioonid on avaldanud K. E. v. Baerile sügavat muljet, sest aastakümneid hiljem, hakates kirjutama elumälestusi, suudab ta oma meelepetteid kohati veel üsna detailselt reprodutseerida; tuues need andmed looduseuurijale omase objektiivsuse ja täpsusega esile, annab K. E. v. Baer oma hallutsinatsioonidest järgneva kirjelduse:

“Minul tekkisid ööseti visioonid, mis olid palju elavamad kui tavalised unenäod. Osalt peegeldusid neis magusaimad minevikumälestused, kuid südamlikkusega, mis laseb end väljendada ainult tunnetes, mitte sõnades, ja lisanditega, mis tekitasid minus hämmastust. Nii kuulsin korra ühes meeldivas ümbruses flöödipuhujat mängimas üht melodiat, mis tungis sügavaimalt mu südamesse. Ma võisin hommikul seda meelde tuletada, ja leidsin meloodia ka siis väga meeldiva, minu tundekeuse aga palju vähema olevat. Ma nimetan meloodiat, mille kuulmist ma arvan uskuvat, väga hämmastamapanevaks, sest muusikalisi unenägusid pole mul kunagi varem esinenud, ärkvelolekus pole ma iseloomuküllase muusika vastu sugugi tundetu, kuid ta pole minusse kunagi nii sügavat muljet avaldanud, ja lõpuks — kuna see meloodia

minule tundus täiesti uudsenä. Peaks ma seda kunagi kuulnud olema, siis oli vähemalt igasugune mälestus sellest kustunud. Teine kord nägin und, kuidas üks magnetisöör mind magnetiseeris sel teel, et ühe käe sõrme asetask mu rinnale, teise käe sõrme mu selja alumisele osale ja siis läbib üks üsna lai sinine valguskiir minu keha, tungides ühest magnetiseeritud punktist teise suunas. Mõned päevad enne seda oli magnetiseerimisega tegelevas kliinikus üks haige kõnelnud säärasest sinisest valguskiirest, mida ta väitis tundnud olevat. Minule tundus, kui oleks selle valguskiirega minu närvisüsteem ümber häälestatud, see oli tundelisemaks muutunud. Mis varemates visioonides oli esinenud, ilmus järgmistel öödel uuesti, näiteks meloodia, ja see sai uuesti väga teravalt aistitud, mis aga ärgates jättis järele vaid nõrga mälestuse. Igal ööl oli mul aga tunne, kui oleksid kõik eelmiste ööde ilmutused uuesti elustunud, ja kui oleks mul võime tekkinud looduse-olude seesmisi sügavusi tunnetada — või õigemini — neid tunnete abil mõista. Sellest sügavamast tunnetusest ei olnud esmalt võimalik üle kanda ärkveloleku seisundisse mitte midagi muud kui teadmine või arvamine, et säärane tunnetus on olnud olemas. See kurvastas mind ja ma otsustasin enne uinumist kõik mõtted juhtida võrdleva anatoomia teatud küsimustele. Sel teel mul tõepoolest õnnestus neid küsimusi muuta selgeltnägemise objektideks, see tähendab: minul tekkis näiliselt palju sügavamale tungiv tunnetus. Kuna ma aga ärkvelolekus olin tundnud igatsust seda sügavamast tunnetusest mitte kaduda lasta ja järgmisel ööl seda katsuda uuendada, õnnestus mul aeg-ajalt sellele enam ja enam tähelepanu pöörata, selle järele virguda ja saadud tunnetus oma mälus säilitada. Siis ei saanud ma enam kauem kahelda, et see näiliselt sügavam tunnetus polnud muud midagi kui see, mida ärkvelolekus minule ka mõistus oli ütelnud, ainult vähema veenvusega. Tunnetus polnud juurdekasvu võitnud, vähemalt ei olnud selle suurenemine ilmne, kuid tunnetus, mida ma öösiti tajusin, oli näiliselt sügavamale tungiv, kuna ta pärines aistingute sfäärist. Kas ei ole kõik, mida magnetiseeritud seisundites "selgeltnägemiseks" nimetatakse, pigem vaid sügav aistimine? Nende, minu teaduslikust tegutsemisest saadud erutuste kaudu väljakutsutud hallutsinatsioonide kõrval esines mul aga vähe hiljem teistlaadi nähteid, mille esilekutsujaks ma ei teadnud arvata mingit põhjust ja mis küllaltki

eriskummaliselt, paljude järgnevate ööde vältel kordusid ja millest ma ei saanud välja lugeda mitte mingisugust mõtet. Nii ilmus ühel ööl üks gnoom või härjapõlvlane, kes üht püramiidi kandes minust aeglaselt mööda sammus, temale järgnes teine, sellele kolmas ja viimaks neljas. Järgmisel ööl olid nad jälle kohal ja käitusid täiesti samuti. See kordus niiviisi umbes kaks nädalat. Ikka elavamaks muutus seejuures hallutsinatsioonide teadvuslik vaatlemine, viimaks ma vihastusin nende alpide ilmutuste üle ja siis tundus minule, kui oleks nad pelglikumaks muutunud. Lõpuks ma ägestusin sedavõrd, et neljas gnoom üldse enam ei ilmunud, ja seejärel kõik öised ilmutused — soovitud kui ka soovimatud — kadusid. Minu tervises seisund, mis alul kahtlemata oli nõrgenenud olnud, oli uuesti taastunud. Palju aega hiljem, Astrahanis viibides, mil põdesin vahelduva palaviku kriisijärku, oli mul mõnede tundide vältel pidevalt võimalik vaadelda oma hallutsinatsioone ja nende üle otsustada. Nägemuste rida oli liig pikk, et seda siin esile tuua. Ka varem mainitud, täiesti seoslikkuseeta nähted, loen pigemini taastuva tervise tunnuseks, meeletpetete esiletuleku põhjuste suhtes aga kaldun arvamisele, et neis võiks näha üht patoloogilist seisundit, mis on sarnane magnetiseeritule ja mis võis tekkinud olla elavate mõttemõlgutuste järele loomaliku magnetismi üle.”

Kui K. E. v. Baer oma meeletpeteid nimetab “hallutsinatsioonideks” või “visioonideks”, siis ei tohiks unustada seda võtmast teatud reservatsioonidega, sest ajal, mil ta oma mälestusi kirjutas, olid hallutsinatsiooni mõiste piirid laiemad ja mitte igakord küllalt selgelt defineeritud, näiteks võis sel ajal esineda, et uinumisjärgu meeletpeteid — nn. hüpnagoogseid hallutsinatsioone — või isegi unenägusid, mis omasid intensiivse afektiivse värvingu, võidi märkida hallutsinatsiooni või visiooni nimetusega (Brosius, Schilling).

Kuna K. E. v. Baeri ülaltoodud enesevaatluse andmetes on tema teadvuses seisundid ja meeletpeted kirjeldatud küllalt reljeefselt ning iseloomustavalt, siis tohiks pidada vaieldamatuks, et temal 1816./1817. aasta talvel esinenud meeletpeted, mida ta ise nimetab hallutsinatsioonideks, ei vasta nüüdse aja “ehtsa” hallutsinatsiooni mõistele. Kui neid katsuda määrata psühhopatoloogiliselt vaatekohalt, siis kirjeldatud meeletpetete laadis pole võimalik enama

oletamine kui vaid **elavalt afekteeritud unenägede ja nn. hüpnagoogsete hallutsinatsioonide** esinemine.

Unenägudele kaasuvate elamuste kohta on tuntud, et afektiivne sättumus, unenägede tunnetesisaldvus (Hoche) võib sageli erilaadiliselt muutuda. Ükskõikse, loiu sättumuse kõrval esineb ägedaid afekte, rõõmust, lõbust või norutundest küllastatud meeleolusid, mis võivad kaua peale une möödumist püsida ja suurema intensiivsuse omada kui kunagi ärkvelolekus (Hoche). Säärase unenägede afektiivse külje muutmisega võis ka K. E. v. Baeril antud juhul tegemist olnud olla.

Hüpnagoogsetest hallutsinatsioonidest on tuntud, et nad normaalse füsioloogilise nähuna esinevad võrdlemisi sageli — võiks isegi ütelda — kui teatud tingimusi eeldada, siis igal inimesel (Schultz). Nimetus “hüpnagoogne hallutsinatsioon” pärineb Maurylt, temale on selle küsimuse uurimisel järgnenud paljud, enamasti prantsuse — autorid. Viimased ulatuslikumad tööd pärinevad R. Leroy’lt ja G. Schultzilt. Hüpnagoogsed hallutsinatsioonid on meeletud, mis esinevad füsioloogilise nähuna hüpnagoogiumis, s.o. uinumisfaasis, mil teadvuslikud seoslikkused ja loogilised assotsiatsioonide ühendused enam ja enam lõdvenevad. Väsimus katkestab olukordade mõtteseoslikkuse viimise võime, milline võime on omane iga loogilisele normaalsele mõttekäigule. Selles seisundis — kui uinumine mingisugusel põhjusel saab aeglustatud või edasi lükatud — tõusevad katkestatud normaalsete mõtteseoste asemel üksteisesse mittesobivad, heterogeensed sulandid veel säilinud kujutlustest. Need lõdvendatud mõttesisud alaliselt kaovad teadvusest, andes aset uutele omasugustele. Veel avaliolevate tajumisteede kaudu vastuvõetud udused aistingud segunevad üksteisest mitteteravalt piirdunud kujutlustega, või kujutlused ise veel välgatavad teadvuses elavates värvides ja annavad seega aluse lenduvateks meeleteteks — hüpnagoogseteks hallutsinatsioonideks (Jahrreiss). Leroy on hüpnagoogsete hallutsinatsioonide kohta rohke materjali kogunud, mis pea eranditult koosneb optilisest ainestikust. Visioonide järsk ilmumine *laterna magica* piltide laadiliselt, nende rippumatus vaatleja mõttekäigust, nende iteratiivne (korduvuslik) etteastumine ja kaldumus metamorfootilisteks moondumisteks geomeetrilistest mustritest kuni komplekssete sündmustikkudeni on R. Leroy poolt

kirjeldatud ja näidete varal selgitatud. Mõned vaatlejad õpivad end teatud erilisse seisundisse — passiivsesse kontemplatsiooni — asetama, milles neile siis hüpnagoogsed hallutsinatsioonid ilmuvad. Ainult sedavõrd on tahtel nende ilmumisele mõju, muidu on nad, eriti sisuliselt, täiesti mittemõjustatavad. Terav vaatlemine põhjustab nende kadumise. Tõsiasi, et hüpnagoogsed nähted silmaliigutustele järgnevad, on R. Leroy arvates tõendus nende mitteretinaalsele päritolule, ta oletab, et hüpnagoogsete hallutsinatsioonide tekkimisest võtab osa kogu meelte süsteem. Eritlemist unenäovisioonidest on katsutud seletada hüpnagoogsete hallutsinatsioonide olemuse enesega, sest viimaste puhul on tegemist piltidega, mis ei pärine ei tõelisusest, ei fantaasiakujutlustest ega ka mälestuskujutlustest. Vaatamata hüpnagoogsete hallutsinatsioonide suurele eksaktsusele on neil siiski kunstlik ja fantastiline värving, nad kunagi ei sarnane täielikult sellega, keda nad kujutavad. Oluliselt iseloomulik on subjekti hoiak oma nägemuste suhtes, sest need kunagi ei juhi hallutsinanti tegutsemisele, nii nagu see on ehtsate hallutsinatsioonide puhul; nad ei kutsu ka mingit tegutsemiskavatsust esile, nii nagu see on omane teatud kujutlustele. Ka soov tegev olla või pettumused tegutsemisel — nii nagu see esineb unenägudes — puuduvad siin täielikult. Eritlemist unenäovisioonidest saab lühidalt järgmiselt väljendada: “Unenägu on seiklus, milles ollakse osaline; hüpnagoogne hallutsinatsioon on näitemäng, kus ollakse vaid pealtvaataja osas.” Need visioonid on säärased, mida vaadeldakse teatud uudishimu või rahulolu tundega (Mayer-Gross). Hüpnagoogse hallutsinatsiooni sisu võib seoslikkuses olla enne läbielatud või mõeldud asjaoludega ja elamustega, kuid see ei tarvitse avalduda otseselt arusaadaval kujul (Schultz).

Kui enamus K. E. v. Baerilt kirjeldatud meelepetetest näib kuuluvat intensiivse tundelise värvinguga unenägede liiki, siis üks osa tema aastail 1816/1817 esinenud meelepetetest — nimelt korduvalt esinev stseen nelja püramiidi kandva härjapõlvlasega — näib üsna tõenäoliselt kuuluvat hüpnagoogsete hallutsinatsioonide liiki. Selles visioonis võib leida pea kõik hüpnagoogsele hallutsinatsioonile iseloomulikud omadused: visiooni ilmumine poolune seisundis, mil siiski veel ollakse võimeline oma nägemuse teadvuslikuks vaatlemiseks; selle mõjustamatus, s.o. rippumatus vaat-

leja mõttekäigust ja visiooni tegelaskonna iteratiivne etteastumine; vaatleja tunneb, et need nägemused ei pärine tõelisusest, ei fantaasiakujutlustest, unenägudest ega mälestuskujutlustest; vaatleja tunneb, et näeb neid esmakordselt, saab aru nende ebareaalsusest ja jääb vaatlemise juures passiivseks; vaatleja suhtub visioonidesse kui pildinähtustesse, mis on küll nähtavad, kuid millel puudub reaalne alus ja olemasolu. Ja lõpuks — vaatleja, kutsudes eneses tahtlikult esile nende suhtes afektiivselt eitava mõttekäigu — põhjustab nende kadumise.

Teistkordselt esines K. E. v. Baeril hallutsinatsioone 1856. aastal Astrahanis, mil ta ekspeditsioonil olles haigestus "vahelduvasse palavikku" (*Wechselfieber*). Tõenäoliselt võis sel puhul tegemist olla mingi infektsioonihaiiguse ja toksiliste mõjudega, mis eksogeense reaktsiooni sümptomaatilise nähuna kutsus esile mõne tunni vältava hallutsinatoorse seisundi.

Näib küll väljaspool kahtlust olevat, et kõik K. E. v. Baeri poolt enese juures kirjeldatud meelepetted ei oma erilist psühhopatoloogilist tähendust ja et need kuuluvad normaalsete hingeelufenomenide piiridesse. Tohiks lubatud olla oletus, et K. E. v. Baeril oli loomupärane kalduvus, mis, kui oli tekkinud seda väljakutsuv põhjus — nagu aastail 1816/1817 nähtavasti kurnatusseisund ja 1856. aastal infektsioon-haiiguse toksilised mõjud —, reageeris meelepetete ilmnemisega.

Kokkuvõte: Karl Ernst von Baeri enesevaatluse andmetel kirjeldatud ja tema enese poolt hallutsinatsioonideks nimetatud meelepetete arutlusel on katsutud näidata, et need ei ole ühtlase iseloomuga ja et neid saaks jaotada kolme liiki: 1) elavalt afekteeritud unenäod, 2) hüpnagoogsed hallutsinatsioonid ja 3) mingisugusest infektsioonihaiigusest eksogeense reaktsioonina väljakutsutud sümptomaatiline hallutsinatoorne seisund.

ÄÄREMÄRKUSI

HUGO VIHVELINIST

Erki Tammiksaar, Vaino Vahing

Maailmapraktikas on ikka ette tulnud, et esmapilgul poliitikakaugete teadlaste nime kasutamiseks on võimalik asjaolude kokkusattumise korral edukalt poliitilist profiiti lõigata. Eriti tavaline on see nende teadlaste puhul, kelle tööd ei ole võimalik üheselt seostada mõne kindla riigiga. Nii peavad silmapaistvat ja mitmekülgset baltisaksa loodusteadlast Karl Ernst von Baeri (1792–1876) omaks nii sakslased, venelased kui eestlased.

Juhuse tahtel täitus just 28. veebruaril 1942. aastal 150 aastat Virumaal Piibe mõisas ilmavalgust näinud Baeri sünnist. Saksa okupatsioonivõimude poolt ametisse nimetatud Eesti Omavalitsus ja Tartu Ülikool soovisid Tartus Baeri juubelit tähistada suurejooneliselt, sest see oli üks võimalusi sakslastele meeldida: oli ju austatav rahvuselt sakslane, kuid samas kodumaise tagapõhjaga. 1942. aasta algul saadeti veel ametlikult avamata Tartu Ülikooli nimel sada küllakutset Eestis paiknevate Saksa okupatsioonivägede mitmesugustele osakondadele ning Eestimaa Kindralkomissariaadi ja Eesti Omavalitsuse juhtfiguuridele pidulikust aktusest osavõtuks. Kuigi enamik kutsutuist ei saanud pakiliste toimingute tõttu kohal olla, andis juubeli tähistamisele kaalu Eestimaa kindralkomissar Karl-S. Litzmanni isiklik osavõtt aktusest ja hilisemast pärjapanekust Baeri ausamba jalamile Toomemäel (Normann 1942c: 230).

Juubeliks oli kavandatud mitu üritust. Juubeli tähistamine algas Friedrich Puksoo koostatud Baeri mälestusnäituse avamisega Tartu Ülikooli raamatukogus (Normann 1942c: 230) ning kulmineerus 28. veebruaril ülikooli aulas piduliku aktusega. Avakõnega esines Tartu Ülikooli rektori kohusetäitja Edgar Kant, kes

tõstis eriti esile Baeri tööde tähtsust kranioloogia ja antropoloogia valdkonnas.¹ Aktuse kandvaime ettekanne oli tollaselt Tartu Ülikooli dotsendilt ning antropoloogia ja rassiteaduse instituudi juhatajalt Juhan Aulilt “Baers Leben und Wirken” ning Tartu Ülikooli zooloogiaprofessorilt Johannes Piiperilt “Über das Organisatorenproblem in der experimentellen Embryologie”. Kõnesid ja ettekandeid ilmestasid vahepalad koori esituses ja orkestri avamäng Richard Wagneri ooperist “Tannhäuser”, mis kulmineerus Saksa ja Eesti hümnide laulmisega (EAA, f 2100, n 15, s 63, l 28). Aktuse lõppsõnaga esines Eesti Omavalitsuse juht Hjalmar Mäe, kes eriti rõhutas saksa rahvusest teadlaste suurt osa Tartu Ülikooli ajaloos (Normann 1942c: 229).

Poliitilise kära kõrval sai olulise tõuke Baeri tegevuse teaduslik uurimine Eestis. Iseseisvuse aastail oli eesti keeles ilmunud vaid kolm väiksemat populaarset ja üks põhjalikum artikkel Baerist (Kuulsa... 1926; Normann 1927a, 1927b; Sööt 1931), ent 1942. aastal ilmus Eesti teadlaste sulest tervelt neli mahukamat uurimust K. E. v. Baeri tegevusest embrüoloogina ja tema seostest Tartu linna ning Tartu Ülikooliga (Aul 1942; Normann 1942a, 1942b; Piiper 1942). Ülikooli aulas peetud Juhan Auli ja Johannes Piiperi ettekanded ning Herbert Normanni artiklid Baeri lõpueksamist Tartu Ülikoolis ja tema sidemetest arstiteaduskonnaga avaldas 1942. aasta maikuu *Eesti Arsti* Baeri tegevusele pühendatud erinumber.

Sellega Baeri uurimisest innustunud ei piirdunud. 27. juulil 1942 moodustas Kant komisjoni Baeri 150. sünnipäeva tähistamiseks väljaantava koguteose koostamiseks. Toimetuskolleegiumi esimeheks sai Normann ning liikmeteks Piiper ja Aul (EAA, f 2100, n 15, s 63, l 48). Koguteose koostamise kava tõsidusest sõja tingimustes annab tunnistust ka see, et novembris 1942 lähetas Kant Baeri perekonnale kuulunud Piibe mõisa Tartu Ülikooli zooloogia instituudi ja muuseumi ajutise abijõu Salme Auli ning Leo Sepa, “et kohapeal selgusele jõuda, kas ei leidu

¹Kant ei rõhutanud Baeri tegevust antropoloogi ja kranioloogina mitte juhuslikult, sest Baeril oli suuri teeneid Saksamaal 18. sajandi lõpul sündinud teadusliku antropoloogia arendamisel. See omakorda sai pärast Hitleri võimuletulekut Saksamaal aluseks uuele aarialikule rassiteooriale.

seal veel inimesi, kes Baer'i mäletavad või kas pole seal säilinud teisigi huvitavaid andmeid tema kohta" (EAA, f 2100, n 15, s 63, l 52). Kahjuks pole midagi teada Salme Auli ja Leo Sepa kogutud materjalide edasisest saatusest.

Ka Hugo Vihvelini käsikirja "Karl Ernst von Baeril esinenud hallutsinatsioonidest" (1943b) valmimine on seotud kavandatud koguteose, Vihvelini järgi "Baeri albumi" (Vihvelin 1944: 35) väljaandmisega. Millised materjalid Hugo Vihvelini ja Salme Auli ning Leo Sepa töö kõrval koguteoses veel ilmuma pidid, pole teada. Vihvelini käsikirja valmimise aeg (1943) tõestab, et töö koguteosega veel selgi aastal käis. Hilisemad sõjasündmused takistasid aga arvatavasti koguteose koostamise normaalset kulgu ja raamat jäi ilmutama.

Praegu Kanadas elavast Hugo Vihvelinist on seni õigustamatult vähe kirjutatud ja räägitud. Pole temast juttu ei ENEs ega EEs, samuti mitte teatmeteoses *Eesti teadlased väljaspool kodumaad* (Stockholm, 1984).

Hugo Vihvelin sündis 6. novembril 1906. aastal Tartumaal Torma vallas taluomaniku pojana. Aastail 1921–1927 õppis ta Tartu Reaalkoolis ja 1927–1928 teenis sundaega kaitseväes. Aastail 1929–1935 õppis Vihvelin Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas, mille lõpetas *cum laude*. Üliõpilasena kirjutas ta auhinnatöid histoloogia ja hügieeni alal. Aastail 1934–1936 töötas volontäär-assistendina Tartu Ülikooli vaimu- ja närvihaiguste kliinikus, 1936–1938 Ülikooli närvikliinikus, 1938–1940 arstina 2. Lennuväedivisjonis Tartus ja samaaegselt volontäär-assistendina ülikooli närvikliinikus ja füsioloogia instituudis, kus füsioloogiaprofessor Maks Tiitso juhendamisel valmis doktori-väitekirja "Inimese pulsi rütm", mille Hugo Vihvelin 25. mail 1940 edukalt kaitses Tartu Ülikoolis. Aastail 1942–1944 töötas Vihvelin taas vaimu- ja närvihaiguste kliinikus. Seal valmis tal patograafia-alane töö "Üksikasju Juhan Liiv'i vaimsest seisundist tema viibimisel Tartu Ülikooli Vaimu- ja Närvihaiguste Kliinikus 1894. aastal". See on avaldatud 1943. aasta *Eesti Arstis* ning ka käesolevas *Akadeemia* numbris. Siin *Akadeemias* leiab esmakordselt avaldamist artikkel "Karl Ernst von Baer'il esinenud hallutsinatsioonidest", mis Vihvelinil valmis samal 1943. aastal Baeri albumi tarvis. 1944. aastal kirjutas ta mahukama uurimu-

se "Katse uinumisjärgu visionaarseis teadvusesisudes mõningaid tüüpilisi avalduskujusid eraldada ja iseloomustada" — käsikirjas 70 lk ja kaks tabelit. Ulatuslik kirjandusülevaade haarab asjaomaseid töid kõigilt nimekailt Euroopa psühhiaatritelt: V. Kandinsky, Emil Kraepelin, Otto Bumke, Carl Schneider, Robert Leroy, P. Silberer, W. Mayer-Gross, Karl Jaspers, Karl Leonhard jt. See on süvendatud uurimus uinumisjärgu teadvusseisundi hüpnaoogsetest hallutsinatsioonidest ja visioonidest üldse. Korduvalt viitab ta selles ka oma eelmisele tööle Baeri hallutsinatsioonidest ja unenägudest ning isegi Eesti ühiskonnategelase ja kirjamehe Anton Jürgensteini ühele pahaendelsele ja hirmutavale unenäole (vt Jürgenstein 1927). Ka see töö jäi Eestis avaldamata ja ilmus täiendatult alles 1948. aastal ajakirjas *Acta Psychiatrica et Neurologica* (Vihvelin 1948).

1944. aastal siirdus Vihvelin Soome ja sealt Rootsi, kus töötas Lundi Ülikooli psühhiaatrikliinikus, Piteå ja Helsingborgi vaimuhaiglates (1945–1948) ja kohtupsühhiaatrina Hågas (1948–1950). Seejärel siirdus Kanadasse, kus aastast 1950 töötas psühhiaatrina Saint Johnis New Brunswickis. Avaldanud veel kümnekond teaduslikku tööd psühhiaatrias ja selle piirialadel mitmes erialases ajakirjas (*EÜS "Põhjala" ... 1978*).

Ettepaneku Baeri "hallutsinatsioonide" kirjeldamiseks ja analüüsimiseks tegi Hugo Vihvelinile arvatavasti Herbert Normann, kellel oli sügav huvi meditsiini ajaloo ja ühtlasi Baeri tegevuse vastu juba 1920. aastail.² Et artikli Baeri hallutsinatsioonidest kirjutas Vihvelin üle poole sajandi tagasi, seepärast võiks ehk küsida, mis on vahepeal unenägude, visioonide, illusioonide ja hallutsinatsioonide psühholoogias ja psühhopatoloogias uut?

Esmalt aga veidi Hugo Vihvelini psühhiaatria-alasest koolitusest. Tema eelkäijad Tartu Psühhiaatrikliinikus olid sellised maailmanimega psühhiaatrid nagu Hermann Emminghaus (Tartus 1881–1886) ja Emil Kraepelin (Tartus 1886–1891) ning üks vene psühhiaatria korüfeesid Vladimir Tšiž (Tartus 1891–1915).

²Sisehaiguste professori ning meditsiiniajaloolase Herbert Normanni sulest pärinevad esimesed põhjalikumad ja ülevaatlikumad eestikeelised artiklid Baerist Eesti iseseisvuse ajal (Normann 1927a, 1927b). Seepärast võib teda pidada esimeseks eestlasest Baeri-uurijaks.

Vahetut õpetust sai Vihvelin Maximillan Bresovskylt. Tema kaas-
aegne oli pikka aega psühhiaatria kateedrit juhatanud Elmar Ka-
ru (1903–1996). Paar aastat (1942–1944) on Vihveliniga koos
töötanud ka professor Jüri Saarma.

Peab ütleva, et midagi põhimõtteliselt uut — kuigi sellealaseid
uuringuid jätkatakse ja seda teevad nii psühhiaatrid, psühholoogid
kui ka filosoofid — pole meeletete-õpetusse poole sajandi
jooksul lisandunud. Tänapäevani tsiteeritakse J. E. D. Esquiro-
li (1838), J. Baillarger'i (1844), R. Leroy'd (1924), Ey'd (1932),
Röbalskit (1989) jne.

Vihvelini artiklit Baeri hallutsinatsioonidest võiks pidada otse-
kui tema esiketüüdiks tema edaspidises meeletetealases uuri-
mistöös. Seepärast leiame, et sellisel algsel kujul väärib see
igati avaldamist, moodustades samas ka ühe lõigu Vihveli-
ni (psühho)patograafilistes töödes. Teise näitena on siin avaldatud
ka Hugo Vihvelini käsitus Juhan Liivist.

Küll tahaksime avaldada mõned omapoolsed, veidi teistlaad-
sed mõtted Baeril esinenud hallutsinatsioonide taustast ja ta en-
da suhtumisest neisse. Baer on autobiograafias kirjutanud, et
töötades Berliinis talvel 1816/1817 huvitus ta kõige muu kõrval
Karl Christian Wolfarti loengutest (Baer 1866: 211). Baer tah-
tis kujundada oma arvamust tollal nii populaarse, kuid erinevate
tõlgenduste ja seletustega loommagnetismi kohta. Franz Mesmer
oli äsja (1815) kuulsusetult surnud, kuid tema teooriast lähtunud
ravipõhimõtted olid leidnud uusi jätkajaid. Näiteks markii de Puy-
segur lõi somnambulismi³ kunstliku esilekutsumise teooria, mis
sai hilisema hüpnoosiõpetuse nurgakiviks. 1811. aastal avaldas ta
raamatu *Otsingud, katsed ning füsioloogilised vaatlused inimestel
kunstliku somnambulismi seisundis, mis esilekutsumatud magnetismi
abil*.

Wolfarti loengutel kuulis Baer aga palju ka kriitikavaest juttu
Mesmeri “imede” kohta. Ometi käis neil loengutel palju kuula-
jaid ja uudishimulikke, kes istusid magnetiseeritud toobri ümber ja
puudutasid selle raudvitsu ning pooled neist jäidki magama. Baer

³Somnambulset seisundit kui kõige sügavamat hüpnoosiseisundit
iseloomustab uneskõndimine, ning nägemis-, kuulmis-, haistmis- ja teiste
hallutsinatsioonide esilekutsumise võimalus.

oli sellest nii haaratud, ta oma sõnul: "...see viis mu närvisüsteemi seisundisse, mis oli sarnane magnetiseeritule"⁴ (Baer 1866: 212). Ja siis hakkaski ta nägema vastavasisulisi unenägusid, millest oli juttu eespool: magnetisöör jms. Aga Baer koges samuti "nagu oleks mul võime tekkinud loodus-olude seesmisi sügavusi tunnetada — või õigemini — neid tunnete abil mõista". Ja siis otsustas ta "enne uinumist kõik mõtted juhtida võrdleva anatoomia teatud küsimustele" (Baer 1866: 212–213). Sellist võtet, "programmeerida" ärkvel olles oma unenägusid, unetööd (*Traumarbeit*), on kasutatud ka enne ja pärast Baeri, sellest aga edaspidi. Ja mida siis Baeril õnnestus saavutada? "Sel teel mul tõepoolest õnnestus neid küsimusi muuta selgeltnägemise objektideks, see tähendab: minul tekkis näiliselt palju sügavamale tungiv tunnetus. [---] Siis ei saanud ma enam kauem kahelda, et see näiliselt sügavam tunnetus polnud muud midagi kui see, mida ärkvelolekus minule ka mõistus oli ütelnud, ainult vähema veenvusega [---] kuid tunnetus, mida ma öösiti tajusin, oli näiliselt sügavamaletungiv, kuna ta pärines aistingute sfäärist" (Baer 1866: 213). Nii seletas Baer loommagnetismi psühhofüsioloogiat tolle aja kohta meie arvates vägagi täpselt, ta püstitas koguni hüpoteesi: "Kas ei ole kõik, mida magnetiseeritud⁵ seisundites "selgeltnägemiseks" nimetatakse, pigem vaid sügav aistimine?" Jah, tõepoolest nii see on. 40 aastat hiljem Astrahanis taas hallutsinatsioon läbi elanud, jõuab ta lõplikule järeldusele: "Meelepetete esiletuleku põhjuste suhtes aga kaldun arvamisele, et neis võiks näha üht patoloogilist seisundit, mis on sarnane magnetiseeritule ja mis võis tekkinud olla elavate mõttemõlgutuste järele loomaliku magnetismi üle" (Baer 1866: 214). Ja meil jääb lisada veel üks Baeri lause: "Sel viisil ei ole ma absoluutne skeptik selles küsimuses [loommagnetismis] ja teatavas mõttes tunnistan somnambulismi, kuigi kohtasin sellist nähtust väga harva" (Baer 1866: 214).

Ja Baer tunnistab ka, et paljud neist, kes magasid magnetilise toobri juures, ei maganud oma tavalist igapäevast päraslõunauinakut — nagu ta algul irooniliselt arvas —, vaid olid magnetiseeritud. (Nüüd võime öelda, et olid hüpnotiseeritud,

⁴Siin ja edaspidi on kasutatud Hugo Vihvelini tõlget.

⁵S.o hüpnotiseeritud.

unetaolises seisundis). Ka see oli Baeril väga õige järeldus: ei mingit religioos-müstilist seletust loommagnetismile, nagu tollal paljud püüdsid anda.

Veel mõned mõtted seesuguse une-eelse enesesisenduse või unenägede, une+öö sihipärase kasutamise, programmeerimise kohta, nii nagu Baer seda praktiseeris. Nimelt lubavad paljud ajaloolised ja kirjanduslikud faktid, psühholoogilised, psühhoanalüütilised ning kliinilised psühhopaatoloogilised vaatlused (Röbalski 1989) väita, et eesmärgipärane mõtlemisprotsess unes jätkub: ärkvelolekus loomeprotsesse pidurdav tsensor kaob, asotsiatsioonid kulgevad kiiremini ja vabamalt ning kõikvõimalikud loomingulised seosed, kombinatsioonid tekivad kiiremini. Seetõttu leiavad unenägedes lahendust loomingulised ülesanded, mis ärkvelolekus näivad/tunduvad lahendamatud. Loomulikult on vaja anda vastava suunilusega sisendus. Mõned näited: Dmitri Mendelejev, vaevatud pikkadest ja viljatutest otsingutest, nägi kord unes tabelit, mille ärgates üles märkis ja mis osutus õigeks. Või egüptoloog Heinrich Paschot, kellel kaua ei õnnestunud dešifreerida ühte hieroglüüfide rühma ja kellel õnnestus see asi lahendada unenäos; ta tegi öösel pimedas, suletud silmi märkmeid ja leidis hommikul, et just need ongi õiged (Röbalski 1989).

Seesuguseid näiteid võib palju tuua. Me ei ole pädevad ütlema, kas ka Baeril sellise programmeerimisega õnnestus võrdlevas anatoomias midagi uut avastada. Seda tuleks veel uurida.

Kirjandus

- A u l , J. 1942. Karl Ernst von Baeri elust ja tegevusest. — *Eesti Arst*, nr 5, lk 185–191
- B a e r , K. E. v. 1866. *Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimraths Dr. Karl Ernst von Baer, mitgetheilt von ihm selbst*. St. Petersburg: Verlag der kaiserlichen Hofbuchhandlung H. Schmitzdorff
- E Ü S "P õ h j a l a " matrikel 1944–1977. 1978. Stockholm
- J ü r g e n s t e i n , A. 1927. *Minu mälestusi. Teine köide*. Tartu: Noor-Eesti
- K u u l s a loodusuurija-zooloogi Karl Ernst von Baeri 50-aastast surmapäeva... 1926. — *Postimees*, nr 326

- N o r m a n n , H. 1927a. Imetaja muna avastamise 100. a. juubeli puhuks. — *Eesti Arst*, nr 6, lk 325–328
- N [o r m a n] n , [H]. 1927b. Karl Ernst von Baer: Sünnimise saladuse lahendaja. — *Postimees*, nr 194
- N o r m a n n , H. 1942a. Karl Ernst von Baer'i eksameist Tartu Ülikoolis *pro gradu doctoris medicinae*. — *Eesti Arst*, nr 5, lk 192–204
- N o r m a n n , H. 1942b. Tartu Ülikooli Arstiteaduskond 1810–1814 Karl Ernst von Baer'i autobiograafilisid märkmeid. — *Eesti Arst*, nr 5, lk 211–224
- N o r m a n n , H. 1942c. Karl Ernst v. Baer'i mälestusaktus Tartu Ülikooli aulas tema 150. sünnipäeva puhul 28. veebruaril 1942 ja mälestusnäitus Tartu Ülikooli Raamatukogus 28. veebr. kuni 4. märtsini 1942: Kroonika. — *Eesti Arst*, nr 5, lk 227–232
- P i i p e r , J. 1942. Karl Ernst von Baer võrdleva embrüoloogia rajajana. — *Eesti Arst*, nr 5, lk 205–210
- R õ b a l s k i 1989 = Рыбальский, М. М. *Иллюзии, галлюцинации, псевдогаллюцинации*. Москва
- S ö ö t , K. E. 1931. Iseloomustavaid mälestusmärkmeid akadeemik K. E. v. Baerist. — *Olion*, nr 3, lk 109–110
- V i h v e l i n , H. 1943a. Üksikasju Juhan Liiv'i vaimsest seisundist tema viibimisel Tartu Ülikooli Vaimu- ja Närvihaiguste Kliinikus 1894. aastal. — *Eesti Arst*, nr 11, lk 609–626
- V i h v e l i n , H. 1943b. Karl Ernst von Baer'il esinenud hallutsinatsioonidest. Tartu. (Käsikiri)
- V i h v e l i n , H. 1944. Katse uinumisjärgu visionaarseis teadvusesisudes mõningaid tüüpilisi avalduskujusid eraldada ja iseloomustada. Tartu. (Käsikiri)
- V i h v e l i n , H. 1948. Differentiation of some typical forms of hypnagogic hallucinations. — *Acta Psychiatrica et Neurologica*, vol. 23, fasc. 3–4, pp. 359–389

ERKI TAMMIKSAAR (sünd. 1969) lõpetas Tartu Ülikooli geograafia erialal 1993, geograafiamaister 1995, TÜ doktorant loodusgeograafia alal alates 1996. aastast; EPMÜ ZBI Baeri muuseumi teadur. Kirjutanud Eesti loodusteaduste ajaloost, TÜ geograafia katedri ajaloost ning eriti Karl Ernst von Baeri geograafiaalasest tegevusest. *Akadeemias* seni avaldanud arvustuse Jaanus Paali *Kamtšatka vallutamise loost* kohta (1993, nr 12).

VAINO VAHING (sünd. 1940) psühhiaater ja kirjanik. Lõpetanud 1963 Tartu Ülikooli arstiteaduskonna raviosakonna, meditsiinikandidaat farmakoloogia alal 1971. Töötanud aastail 1963–1965 Jämejala Psühhoneuroloogiahaiglas, 1965–1967 Tartus kliinilises ordinatuuris psühhiaatria alal, aastast 1967 Tartu Kliinilise Psühhoneuroloogiahaigla kohtupsühhiaatria ekspert, 1975–1990 ka Tartu Ülikooli psühhiaatriaõppejõud. *Akadeemias* varem avaldanud artiklid “Vaimuhaiguse müüt” (koos Alo Jürilooaga; 1990, nr 5–6, lk 966–987, 1158–1184), “Võlgu elu: Dokumentaaldraama” (1993, nr 8, lk 1641–1652), “Keel, poet ja skisofreenia” (1997, nr 6, lk 1203–1211) ja “Arktiline hüsteeria” (1998, nr 8, 1732–1739) ning arvustanud Lembit Auväärti õigusseksuoloogia õpikut (1998, nr 2).

Повеліге (Архидіо Лаіго)

ARKADIO LAIGO

ARKADIO LAIGO. Maskeraad

KOHA VAIM

David Herbert Lawrence

Tõlkinud Meelis Leesik

Meile meeldib mõelda vanamoodsast Ameerika kirjanduse klassikast kui lasteraamatutest. Just see on meie poolt lapsik. Vanas Ameerika kunstikeeles leidub midagi meile võõrast, mis on omane ainult Ameerikale ja ei ühelegi teisele kontinendile. Kuid loomulikult, seni kui me tahame neid raamatuid lastejuttudena lugeda, jääme kõigest sellest ilma.

Oleks huvitav teada, mida tõelised kolmanda, neljanda või hilisemate sajandite Rooma patriitsid Lucretiuse, Apuleiuse, Tertulianuse, Augustinuse ja Athanasiuse kentsakatest ütlemistest välja lugesid. Pürenee poolsaare Hispaania kõhedusttekitav hääl, vana Kartaago veidrused, Liibüa ning Aafrika põhjaosa kirglikkus — võite kihla vedada, et tõelised vanad roomlased neist iial midagi ei kuulnud. Neile paistsid kõige selle tagant vanad ladinamõtted, nii nagu meie näeme Poe's või Hawthorne'is vanu Euroopa mõtteid.

Raske on kuulda uut häält, sama raske nagu jälgida tundmatut keeltki. Me lihtsalt ei taju seda. Vanas Ameerika klassikas on uus hääl. Maailm keeldub seda kuulamast, pomisedes omaette midagi lugudest nooremale koolieale.

Mispärast? — Ta kardab. Maailm kardab uut kogemust rohkem kui midagi muud. Sest et uus kogemus tõrjub välja nii palju vanu kogemusi. Ja see on seesama, kui proovitaks pingutada lihaseid, mida võib-olla iial varem pingutatud pole või mis aastakümnete jooksul on kangestunud. See teeb meeletult haiget.

Originaali esmatrükk 1923. aastal.

Maailm ei karda mitte uut mõtet. Ta võib suvalise mõtte ära lahterdada. Kuid ta ei suuda lahterdada tegelikku, uut kogemust. Ta võib vaid kõrvale põigata. Maailm on suurepärase põikleja, ning ameeriklased omakorda parimad. Sest nad põiklevad omaenese tegeliku olemuse eest.

Vanades Ameerika raamatutes on uut tunnet — kaugelt enam kui kaasaegsetes Ameerika raamatutes, mis on üsna tühjad igasugustest tunnetest ja uhkeldavad sellega. Vanas Ameerika klassikas on "teistsugust" tunnet. See on nihe vanalt hingelaadilt millelegi uuele — vana väljatõrjumine. Ja see nihestus on valus. See teeb haiget. Ning nii me siis proovime valutava koha sidemesse mässida — nagu tehakse siis, kui sõrme on lõigatud. Mähitakse narts sõrme ümber.

Tegelik lõikehaav on aga väga valus. Lõigatakse ära vanad tunded ja meelelaad. Ärge küsige, mis siis alles jääb.

Kunstikeel on ainus tõde. Kunstnik on tavaliselt üks neetud valevorst, kuid tema kunst — kui see on kunst — ütleb teile tõtt tema kaasaja kohta. Ning see on ainus asi, mis loeb. Maha igavene tõde. Tõde elab ühest päevast teise, ja eilse päeva imetletud Platon on tänapäeval suuremalt jaolt jama.

Endisaegsed Ameerika kunstnikud olid lootusetud valetajad. Kuid nad olid kunstnikud, iseendi kiuste. Seda on rohkem, kui on võimalik öelda kaasaegsete harrastajate enamuse kohta.

Nii võite "Tulipunast kirjatähte" nautida — ükskõik, kas te usute, mida tollel väikesel armsal suhkrusel sinisilmal Hawthorne'il enda poolt on öelda — võltsid nagu kõik need armsakesed —, või siis loete tema kunstikeeles sisalduvat vääramatut tõde.

Üks huvitav asi kunstikeele juures on see, kui kohutavalt ta tõde väänab. Ma mõtlen sellega, et ta nii kohutavalt valetab. Ma arvan, et nii on sellepärast, et me iseendale alati, kogu aeg valetame. Ja valede lõngast koob kunst tõe. Just nagu Dostojevski, kes mingil moel Jeesusena esinedes end ühtaegu ülimalt veenvalt ka demonlikuna ilmutas.

Tõesti, kunst on teatud liiki petunõks. Kuid, Jumal tänatud, me võime selle nõksu läbi näha, kui me tahame. Kunstil on kaks suurt ülesannet. Esiteks, ta annab meile tundekogemuse. Ning siis, juhul kui meil on julgust oma tunneteks, muutub ta praktilise

tõe maardlaks. Tundeid on meil olnud küllastumiseni. Iial pole me aga sõandanud neist tegelikku tõe välja kaevata, seda tõe, mis meisse puutub — kas see siis meie lastelastesse puutub või mitte.

Tavaliselt hakkab kunstnik pihta — ehk siis hakkas — õpetussõna osutamise ning selle looga kaunistamisega.¹ Lugu aga osutab enamasti teise suunda. Kaks risti vastupidist moraali — kunstniku ja loo oma. Ärge iial usaldage kunstnikku. Usaldage lugu. Kriitiku tõeline ülesanne on päästa lugu selle loonud kunstniku käest.

Nüüd on meile selge meie eesmärk käesolevas uurimistöös — päästa Ameerika lugu ameerika kunstniku käest.

Vaatleme kõigepealt seda ameerika kunstnikku. Alustuseks — kuidas ta õieti Ameerikasse sattus? Miks pole ta enam eurooplane, nagu tema isa enne teda oli?

Kuulake nüüd mind, ärge kuulake teda. Ta vestaks teile vale, mida ootate. Milles on osalt ka teie süü, sest et te seda ootate.

Ta ei tulnud otsima usuvabadust. Inglismaal oli 1700. aastal rohkem usuvabadust kui Ameerikas. Kätte võidetud inglaste poolt, kes vabadust ihkasid, ja nõnda koju jäid ja selle eest võitlusse astusid. Ja selle välja võitlesid. Usuvabadus? Lugege Uus-Inglismaa² ajalugu tema olemasolu esimesel sajandil.

Ikkagi vabadus? Vaba maa? See — ja vaba maa? Kas nii, et kui ma midagi vabale rahvamassile mitte-meelepärast ütlen, lintšitakse mind ja see ongi minu vabadus? Vaba? Kuidas pole ma iial juhtunud maale, kus üksikisik oma kaasmaalaste ees sellist orjahirmu tunneks? Sellepärast, et nagu ma ütlesin, nood on vabad teda lintšima samal hetkel, mil ta välja näitab, et ei kuulu nende hulka.

Ei, ei — kui teile nii väga meeldib tõe kuninganna Victoriast, vaadake natuke iseendasse.

¹Ta jättis nime, mille ees kahvatas maailm./ kuulutama õpetussõna või kaunistama lugu. — Samuel Johnson "Inimtahtmise tühisus". *Tlk.*

²Esimesi asunike kantse Uues Maailmas, hõlmab tänapäeval Massachusettsi, New Haveni, Vermonti, Connecticuti, Rhode Islandi ja Maine'i osariiki. *Tlk.*

Nood Rändurid-Esiisad³ ja nende järglased ei tulnud siia mitte usuvabaduse pärast. Mis korra nad siia jõudes püsti panid? Vabadus, ütleksite teie!?

Nad ei tulnud vabaduse pärast. Või kui tulid, siis õnnetuseks hülgasid oma püüdlused ning jõudsid tagasi vana juurde.

Hüva küll, kuid milleks nad siis tulid? Paljudel põhjustel. Ehk küll vähimaks neist püüe mistahes liiki vabaduse poole, see tähendab, tegeliku vabaduse mõttes.

Nad tulid enamjaolt selleks, et ära pääseda — see labaseim ajend. Ära pääseda. Ära mille eest? Kaugemas plaanis, ära iseenese eest. Ära kõige eest. Sellepärast ongi enamik ameeriklasi Ameerikasse tulnud, ja tuleb veelgi. Et pääseda ära kõige eest, mis nad on ja olid.

“Siitpeale olge peremehetud.”

Kõik see on väga tore, kuid ei ole vabadus. Pigem vastupidi — lootusetut sorti kammitsad. Iial pole vabadust, kuni ei leita seda, milleks tõesti *veendunult olla tahetakse*. Ja inimesed Ameerikas on ikka käranud asjadest, mis nad *ei* ole. Kui nad just miljonärid pole — kas juba, või siis teel sinna.

Ning tagatipuks on sellel rändel ka oma positiivne külge. Kogu see tohutu uputus inimelusid, mis laevadel Euroopast Ameerikasse voolas, pole Euroopast ja euroopaliku elulaadi piirangutest välja murdnud mitte lihtsalt jälestuselaine harjal. Jälestus oli ja on, usun ma, kodumaalt väljarändamise esmane ajend. Kuid selleks pidi olema mingi põhjus, isegi jälestusel.

Tundub, justkui hakkaksid inimesed teatud hetkil paaniliselt otsima pääsu igasuguse, ükskõik mis liiki kontrolli eest. Euroopas oli tegelikult peremeheks vana hea ristiusk. Kirikul ja tõelisel aristokraatial lasus vastutus kristliku moraali toimimise eest: ehk küll natuke ebavõrdselt, kuid sellegipoolest vastutustundega.

Peremeheks olemine, kuningavõim, isadus — nende võim sai renessansiajal kukutatud.

Ja Suur Ränne üle Atlandi algas täpselt samal ajahetkel. Mille eest inimesed ära rändasid? Euroopa vana võimu eest? Kas lõhkusid nad ülemvõimuahelaid, püüdes pääseda uude, veelgi

³Inglise keeles *Pilgrim Fathers*

kõiksemasse piiramatusesse? Võib-olla. Kuid see polnud veel kõik.

Vabadus on küll väga tore, kuid inimesed ei saa elada peremeesteta. Alati on kuskil peremees. Ja inimesed kas elavad rõõmsas kuulekuses peremehele, kellesse nad usuvad, või elavad nad hõõrumises ja vastasseisus peremehega, kelle võimu nad õõnestada ihkavad. Ameerikas on see hõõruv vastasseis olnud eluliselt oluline tegur. See on jänkile tema särtsu andnud. Vaid pidev enam orjalike eurooplaste sissevool on Ameerikat varustanud kuuleka tööliklassiga. Kusjuures tõeline kuulekus pole iial vastu pidanud üle esimese põlvkonna.

Kuid teisel pool — Euroopas — istub vana peremees. Nagu lapsevanem. Kusagil sügaval iga ameeriklase südames pesitseb mäss Euroopa ajaloolise vanemsuse vastu. Sellest hoolimata ei tunne ükski ameeriklane, et ta oleks Euroopa ülemvõimust täiesti vabanenud. Siit ka Ameerika vastupanu visa, pikalt miilav kannatus. Pikaldane, miilav, roostena näriv kuulekus vanale peremehele Euroopale, vastumeelsele alluvale, järeleandmatule vastasele.

Ükskõik mida muud sa ka poleks, ole peremehetu.

Ca Ca Caliban

Otsi uus peremees, ole uus mees.⁴

Põgenenud orjad, võiksime öelda, asustavad Libeeria ja Haiiti vabariiki. On vast Libeeria⁵! Peame me Ameerikat samamoodi vaatlema — tohutu põgenenud orjade riigina? Kui arvestada horde Ida-Euroopast, võiks seda vabalt öelda: tohutu põgenenud orjade riik. Kuid seda ei tohiks ju ometi öelda Rändurite-Esiisade ja suure vanade idealistlike ameeriklaste kogukonna kohta, mõtpepiinas kaasaja ameeriklaste kohta. Tohutu põgenenud orjade riik. Vaata ette, Ameerika! Ning — vähemus tõsimeelseid, lõhes-
tunud inimesi.

Peremehetuid.

⁴W. Shakespeare "Torm", II, 2. Caliban — oma peremehesse Prosperosse kiindunud ori. *Tlk.*

⁵Vihje etümoloogiale: *liber* 'vaba' — lad. k. *Tlk.*

Ca Ca Caliban

Otsi uus peremees, ole uus mees.

Milleks siis Rändurid-Esiisad tulid, nii suure vaevaga musti meresid ületasid? Ah, oli nende meel vast tulles must. Must jällestusest Euroopa, Euroopa vana ülemvõimu, kuningate, piiskoppide ja paavstide vastu. Ning veel. Kui asja lähemalt uurida, veel. Nad olid tumedad, võimuahned kujud ja tahtsid midagi muud. Võib-olla mitte kuningaid ja piiskoppe. Isegi mitte Issand Jumalat. Samuti aga ka ei piiskagi rohkem tollest uuest "inimkesksusest"⁶, mis renessansile järgnes. Ei piiskagi sellest vabadusest, mis Euroopas pidi nii ilusaks saama. Midagi koledamat, ei mingil moel kergeladusat.

Ameerikas pole kunagi kerge olnud ega ole tänapäevalgi. Ameeriklased on kogu aeg mingis pinges olnud. Nende vabadus on palja tahte, palja pingutuse küsimus: SINA EI PEA MITTE-vabadus. Ja see on nii olnud algusest peale. SINA EI PEA MITTE-maa. Kusjuures esimene käsk on: SINA EI PEA MITTE ENNAST PEREMEHEKS PIDAMA. Siit ka demokraatia.

"Meie oleme peremehetud." Nii kisendab Ameerika Kotkas. See on emane kotkas.

Hispaanlased keeldusid Euroopa renessansijärgsest vabadusest. Ja hispaanlased täitsidki suurema jao Ameerikast. Jänkid, samuti, keeldusid Euroopa renessansijärgsest inimkesksusest. Kõigepealt — nad vihkasid peremehi. Kuid selle varjus vihkasid nad Euroopa naljasoont tema mängleva kergusega. Ameerika hinge põhjas on alati olnud pime ängistus, nagu hispaania-ameerika hingegi põhjas. Ja see pime äng vihkas ja vihkab vana Euroopa iseeneslikku kergust ning jälgib selle kokkuvarisemist rahuldusega.

Igal mandril on oma suur koha vaim. Iga rahvas saab oma elujõu mingis teatud paigas — kodus, kodumaal. Maa eri paigus on isemoodi eluhõngus, omad võnked, isesugune õhukoostis, erinev pingestus ja omad tähed pea kohal — nimetage seda, kuidas tahate. Aga koha vaim on suur tegelikkus. Niiluse org ei kasvanud mitte ainult maisi, vaid ka kohutavaid egiptuse usundeid.

⁶Inglise keeles *humanity*. *Tlk.*

Hiina toodab hiinlasi, ja saab seda tegema ka edaspidi. San Franciscos elavad hiinlased lakkavad ajapikku olemast hiinlased, sest Ameerika on suur sulatusahi.

Itaalias, Rooma linnas, oli kunagi tohutu potentsiaal. Ning see tundub olevat hajunud. Sest isegi kohad kaotavad jõu. Suurbritannia saarel oli oma imeline maapõuevägi ehk potentsiaal, mis tekitas briti rahvuse. Praegusel hetkel tundub see potentsiaal olevat hajumas. Kas Inglismaa võib kaduda? Ja mis siis, kui Inglismaa kaob?

Inimesed on vähem vabad, kui nad seda arvavad; ah, kui palju vähem vabad. Kõige vabamad on võib-olla kõige vähem vabad.

Inimesed on vabad, kui nad elavad kodumaal, ja mitte siis, kui nad ekslevad ja võõrsile kipuvad. Inimesed on vabad, kui nad kuuletuvad teatud sügavale, sisemisele, religioossele häälele — sellele, mis tuleb enda seest. Inimesed on vabad, kui nad kuuluvad elavasse, terviklikku, *uskuvasse* kogukonda, mis toimib, teostamaks mingit teostamata, võib-olla veel mõistmatagi eesmärki. Mitte siis, kui nad mõnda metsikusse läände põgeneda püüavad. Kõige vähem vabad hinged lahkuvad ja hõiskavad vabadusest. Kõige vabam on inimene siis, kui ta oma vabadust kõige vähem teadvustab. Karje on ahelate raputus — see on ikka nii.

Inimesed pole vabad, kui nad teevad pelgalt seda, mida tahavad. Hetkel, mil te võite teha, mida tahate, pole järsku midagi, mida teha ihkaksite. Inimesed on vabad vaid siis, kui nad teevad seda, mis nende sügavaimale minale meeldib.

Ja sügavaima minani annab alles jõuda! See nõuab vast sukeldumist. Kuna sügavaim mina on kaugel all ja teadvuslik mina on põikpäine ahvipärdik. Kuid ühes asjas võime kindlad olla. Kui inimene tahab vaba olla, peab ta lahti ütleva pettekujutlusest, et võib teha kõike, mis pähe tuleb, ning otsima seda, mida TEMA teha tahab.

Kuid enne, kui saate teha, mida TEMA tahab, peate kõigepealt maha raputama vana peremeheks-olemise lummuse, vana TEMA lummuse.

On võimalik, et renessansiajal, kui kuningavõim ja isadus langesid, triivis Euroopa ühte äärmiselt ohtlikku pooltõesse: vaba-

duse ja võrdsuse omasse. Võib-olla inimesed, kes Ameerikasse läksid, tundsid seda, ja loobusid nii Vanast Maailmast tervikuna. Astusid Euroopast sammu ette. Vabadus on Ameerikas siiani tähistanud lahtimurdmist kõigist käskijaist. Tõeline vabadus algab alles siis, kui ameeriklased avastavad TEMA, ja võimalik, et ka hakkavad TEDA täide viima. TEMA on siin inimese sügavaim tervikmina, mina oma terviklikkuses, mitte idealiseeritud poolikuses.

Seepärast tulidki Rändurid-Esiisad tookord Ameerikasse; seepärast tuleme ka meie. Ajendatuna TEMAST: me ei või näha, et meid kannavad nähtamatud tuuled, nagu need kannavad molluskiparvi, et meid ajendab nähtamatu külgetõmme, nagu see juhib ka rändlinde nende etteteadmata sihi suunas. Kuid see on nii. Me pole need imepärase valijad ja otsustajad, kelleks me end peame. TEMA valib meie eest ja otsustab meie eest. Muidugi kui me pole lihtsalt põgenenud orjad, labaste nolkidena kindlad oma valmisnikerdatud saatuses. Kui me aga oleme elavad inimesed, ühenduses oma lättega, juhib TEMA meid ja otsustab meis. Me oleme vabad ainult senikaua, kuni me kuuletume. Kui me kõrvale tormame, mõeldes, et teeme just nii, nagu tahame, põgeneme vaid nagu Orestes, jälitatud erinõuste poolt.

Ja siiski, kui see suur päev saabub, kui ameeriklased lõpuks Ameerika ja oma terviklikkuse avastavad, saab ikkagi veel olema tohutu hulk põgenenud orje, keda silmas pidada tuleb — neid, kel pole enesekindlalt valmisnikerdatud saatust.

Kes neist siis Ameerikas võidavad — kas põgenenud orjad või uued terviklikud inimesed?

Ameerika tõeline päev pole veel saabunud. Või vähemalt pole veel koitnud. Siiani on koidik olnud võlts. See tähendab, tulevikku pürgivas Ameerika teadvuses on olnud vaid üks ülekaalukas ihalus: vanale ots peale teha. Peremeestele ots peale teha, rahva tahtet ülistada. Et rahva tahe on pelgalt kujutluspilt, ei mängi ülistamine suuremat rolli. Niisiis, rahva tahte nimel, maha peremehed. Kui peremehi enam pole, jäävad vaid paljad sõnad: rahva tahe. Siis saabub vaheaeg, mõeldakse järele, kuidas taastada omaenda terviklikkus.

Niipalju siis ameeriklaste teadvustatud ajenditest ning siin valitsevast demokraatiast. Demokraatia Ameerikas on lihtsalt tööriist, millega Euroopa vana peremehe, Euroopa vaimu aluseid õõnestatakse. Kui Euroopa hävitatud, siis on võimalik, et ameerika demokraatia haihtub. Siis algab Ameerika.

Siiani on ameerika teadvus olnud valekoidik. Demokraatia ideaal miinusmärgiga. Kuid selle all on esimesed välisele ideaalile vastanduvad märgid ja ilmingud. TEMA, Ameerika tervikhinge.

Teil tuleb rebida Ameerika sõnadelt demokraatlikud ja idealistlikud riidehiilbud ning kogeda mida võimalik TEMA hämarast kehast nende all.

“Siitpeale olge peremehetud.”

Siitpeale leidke oma peremees.

DAVID HERBERT LAWRENCE'i (1885–1930) siin avaldatud esseistlik arvamusavaldus Ameerika vaimuilmale päritolust ja suundumustest on tema *Klassikalise Ameerika kirjanduse uuringute* eessõnaks. See raamat käsitleb Uue Maailma kirjanduse põhiteoseid ja nende autoreid ning on kirjutatud prohvetlik-apokalüptilises toonis. Võib öelda, et autor surub uuringuobjekti mõtte- ja tundeilma lahkava skalpelli sügavale geograafilise ja kultuurilise üksuse eristavatesse kihistustesse. Selline tunne tekib ka tema teisi teoseid lugedes ning see on tekitanud eri aegadel üsna mitmetist reaktsiooni. Alustanud oma esimest pikemat romaani *Pojad ja armastajad*, põgenes kirjanik kodumaalt 1912. aastal koos ühe inglise professori sakslannast naisega Saksamaale ja Itaaliasse. Romaan ilmus 1913. aastal ja tõi talle tunnustuse. Lawrence naasis 1914. aastal; järgmine tema romaan *Vikerkaar* (1915) keelati kui ebasünnis. Sama saatus tabas ka tema viimast pikemat teost *Leedi Chatterley armuke* (1928). Arvamused Lawrence'i kohta jagunesid selgesti kahte leeri, üsna ilmselt olid ülekaalus tema hukkamõistjad, tuli see siis kirjaniku teostes ilmnevast väljakutsest kodanliku ühiskonna moraalnormidele või teatavast varafašistlikust suunitlusest tema esseedes ja arvamusavaldustes. 1919. aastal lahkus kirjanik Inglismaalt lõplikult ja suundus pikale rännuteele, mis kulges läbi Itaalia ja Austraalia Uude Maailma. Kibestunud ja masendatud I maailmasõjast ja teravalt tajutud konfliktist inimvaimu püüdluste ja ahistava tegelikkuse vahel, jäi Lawrence tegelikult elu lõpuni kodumaalt eemale. Ta külastas seda vaid pöngusalt aastail 1923–

1926. Tema tervis halvenes üha ning kirjaniku elutee jõudis õhtusse Prantsusmaal 2. märtsil 1930.

Ka Lawrence'i puhul peab paika tõdemus "ükski prohvet pole kuulus omal maal" — vähemalt oma ajas polnud ta seda kindlasti. Üldisemalt tunnustama hakati teda alles 1950. aastatel, kui ajaline distants võimaldas Lawrence'it vaadelda oma aja probleemide ausa ja sügava käsitlejana. Autori mahukas elutöö hinnati ümber, tema teravust ja provokatiivsust hakati tõlgendama aususena, tema isikliku elu keerdkäike püüdena valguse poole.

Milles siis õieti seisneb Lawrence'i mõtte tunnetuslik haardeulatus ja see sügavus, mida adume teda lugedes? On selleks "Koha väimu" puhul ehk tõdemus, et kunagi saabub Ameerika lõpp ja millegi uue algus? Või et aja saabudes langeb ka Euroopa? Iseenesest on need tõdemused ju üsnagi triviaalsed.

Nagu sageli, on kriitikud siingi selguse otsimiseks pöördunud autori eluloo poole. Ehkki seesugune suundumus on minu arvates võrdlemisi kõrvaline, on sel mõistmisvälja avardajana siiski oma koht.

D. H. Lawrence sündis söekaevuri perekonnas Eastwoodi linnakeses Nottinghami krahvkonnas. Eastwood, 4000 elanikuga väike linn ühel lainetava maastiku harjal, oli tollal kaevanduste laienemise mõjul paisumas. Masinad ja makromajanduslikud muutused tärkaval maailmaturul olid linnakese seniseid traditsioonilisi tegevusalasid, käsitsi- ja telgkudumist ning maaharimist välja suretamas; varatööstuslik, masinavõimust vaimustunud inimvaim oli siingi asunud ümbritsevat keskkonda aktiivselt ümber kujundama. Üheks Lawrence'i loomingu tõukejõuks ongi peetud maalilise looduse riismete ja sellest mustade paisetena esile tungivate kaevanduste kontrasti. Väga oluliseks peetakse ka autorit lapsepõlvest peale saatnud kopsuhaigust, mille hood teda valusalt maise aja piiratusest teavitasid, tiivustades ühtaegu intensiivsemalt elama ja täielikumat eneseväljendust otsima. Kolmanda äärmiselt olulise tegurina mainitakse Lawrence'ite pere olukorda, kus õhkkonda pingestasid uhkest, kuid vaesunud puritaanide perekonnast pärit ema Lydia Beardsalli ning majanduslikult heal järjel oskustöölise ja poepidaja perekonnast pärit isa Arthur Lawrence'i lahkhelid. Mõistagi olid need lastele piinariikad. Pereema, kelle keskklassipüüdlused oma abikaasa hangitavat elatist perekonna sotsiaalse positsiooni kindlustamisel ja lastele hariduse andmisel ebapiisavaks pidama panid, hakkas vähehaaval abikaasat põlgama. Arvatakse, et tema kibestumus koos mehe vastureaktsioonina süveneva joomise ja vihapuhangutega tekitasid noore Lawrence'i hinges kuristiku, mida mõtestada püüdes tekkiski arusaam, nagu oleks just naiselik alalhoiupüüd ja kindlustundetaotlus peamised kammitsevad

jõud meeste eneseteostuse ja -väljenduse teel. Lawrence jõudis seisukohale, et naiste roll, olgugi nad meestele inspiratsiooniallikaks, peab ühiskonnas olema teisejärguline; ühtlasi arvas ta, et lisaks mehe ja naise suhetele on meestel veel vaja ka peaaegu "verevendluslikke" sõprus-suhteid omasoolistega. Ühiskonnas pidas Lawrence vajalikuks tugeva juhi olemasolu, kes oleks võimeline kogu rahvast ühendama ja suunama selle püüdlusi sihtidele, mis on kõrgemad kui lihtsalt väikekodanlik edasijõudmine.

Mõistagi on sellest kõigest saanud ainet sajad leheküljed psühhoanalüütilisi hingeelu-lahanguid, kus on juttu allasurutud homoseksuaalsusest ning maskeeritud misogüüniast ja günofobiast, ning mõneti nationaalsotsialistlikku ühiskonnakäsitust on seostatud meesšovinistliku algega.

Siinkohal võiks mainida ka Lawrence'i enese esseed "Psühhoanalüüs ja alateadvus", kus ta arvab end psühhoanalüütikute võidukäiku kummutavat. "Kunstikeele" ja "teose moraali" ehk õppetunni vastuolust on juttu ka "Koha vaimus".

Tõepoolest peidab ju inimese sisemus üht-teist, mis tuleb ilmsiks lahkamisel, ent selliste asjade avastamise rõõmust on üle saamas isegi tänapäeva psühholoogia. Seetõttu tuleks meil pigem lähtuda printsüübi, mida võiks nimetada "tervikaustaliseks tõlgendamiseeliseks" ning mille kohaselt kõik eelkirjeldatu tuleks hoolikalt arvesse võtta ning seejärel kõrvale heita, süüvides teksti enesesse, nii et vaadeldav teos muutuks pigem lugeja eneseanalüüsi vahendiks. Igal juhul on Lawrence püüdnud meile hulga teoseid, mis kirjandushuvilisi tänaseni paeluvad ning ülima tõenäosusega edasi elavad küllap ka siis, kui kõik kriitikute märkused ammu unustusehõlma on vajunud.

Meelis Leesik

ARKADIO LAIGO. Kalurid rannal

ALLIKMATERJALE 1949. AASTA MÄRTSI- KÜÜDITAMISEST

Valdur Ohmann, Tõnu Tannberg

(1) 1917. aasta oktoobris loodud nõukogude impeeriumi poliitilise ellu oli algusest peale kodeeritud vägivald. Repressioonid ei olnud mitte ajutine nähtus, vaid permanentseks toimiv riiklik poliitika — Jossif Stalini arvates pidi ühiskond seeläbi puhastuma. Riiklik repressioonipoliitika oli mitmepalgeline ja -suunaline, võimaldades võimuladvikul tasalülitada tekkivat poliitilist opositsiooni, likvideerida isiklikke vaenlasi ning hoida ühiskonda tervikuna enda kontrolli all. Ka rakendatav vägivallaarsenal oli eripalgeline, ulatudes hirmutamisele massimõrvadeni ja tervete rahvaste küüditamiseni.

1940. aastal impeeriumi inkorporeeritud Eesti ei jäänud mõisatagi puutumatuks saareks selles vägivaldameres. Samas ei tuleks meil unustada, et eestlased ei olnud ainuke rahvus, kes langes massirepressioonide (sh massiküüditamiste) ohvriks. Aastatel 1940–1952 teostati Baltikumis ja tollase Nõukogude Liidu läänepiirkondades mitu ulatuslikku küüditamisaktsiooni, mille käigus deporteeriti julgeolekuorganite ametlikel andmetel Siberisse üle 618 000 inimese (sh arreteeritud üle 49 000). Nimetatud aastatel punaimpeeriumi äärealadel läbiviidud üksikute massiküüditamiste ulatust iseloomustavad tabelites 1–2 toodud andmed.¹

¹*Istočnik*, 1996, nr 1, lk 138. Need on 1988. aasta septembris NLKP Keskkomitee Poliitbüroo komisjonile esitatud andmed. Küüditatute üldarvud on eri aruannetes ja dokumentides erinevad. Siinkohal ei ole eesmärgiks nende analüüsimine ja võrdlemine. Toodud arvud aga peaksid näitama noil aastatel toimunud küüditamiste ulatust Baltikumis, Ukrainas ja Valgevenes.

Tabel 1

**BALTIKUMIST KÜÜDITATUTE ÜLDARVUD
AASTATEL 1940–1952**

Piirkond	Välja- saadetuid	Sh arre- teeritud	1941	1948	1949	1950– 1952
Läti	57 546	7682	17 171		42 322	53
Leedu	108 034	11 308	15 851	39 766	29 180	22 804
Eesti	30 127	4116	9156		20 702	269
Kokku	195 707	23 106	42 178	39 766	92 204	23 126

Tabel 2

**NSVL LÄÄNEPIIRKONDADEST KÜÜDITATUTE ARV
AASTATEL 1940–1952**

Piirkond	Välja- saadetuid	Sh arre- teeritud	1940	1941	1947	1949	1951
Ukraina	250 376	11 121	121 996	41 645	77 751	–	8984
Valgevene	105 275	9401	73 521	31 754	–	–	–
Moldaavia	66 726	5479	–	–	–	34 270	2617
Kokku	422 377	26 001	85 717	73 399	77 751	34 270	11 601

Sõja ajal langesid massideporteerimiste ja väljasaatmiste ohvriks saajaprotsendiliselt järgmised rahvused: sakslased (küüditati 815 000), kalmõkid (93 139), krimmitatarlased (190 000), tšetšeenid (387 229), ingušid (91 250), balkaarid (37 103), karatšaid (70 095), türklased (üle 90 000). Nii saame aastatel 1940–1952 deporteeritud muulaste üldarvuks 2,3 miljonit inimest. Peale nende deporteeriti veel rohkesti venelasi, ukrainlasi, valgevenelasi jt.

(2) Akadeemia selles ja järgmistes numbrites avaldatakse valik dokumente Eestit tabanud kõige ulatuslikumast küüditamisaktisioonist — 1949. aasta märtsiküüditamisest, mis kandis Baltikumi jaoks ühist koondnimetust *Priboi* (Murdlainetus). Dokumendid pärinevad valdavalt Eesti Riigiarhiivi filiaalis (Parteiarhiiv) asuvate Eesti NSV siseministeeriumi (SM) dokumentide hulgast.

1994. aasta märtsis jõudis Eesti Vabariigi siseministeeriumile alluvast ametkondlikust Politseiameti arhiivist riiklikku

arhiivisüsteemi fond "Eesti NSV Siseministeeriumi Keskaparaat" (f 17/1), mis sisaldab toimikuid ajavahemikust 1944–1990 (kokku 996 säilikut). Just selle fondi materjalide hulgas on ka kaks seni uurijate poolt peaaegu kasutamata jäänud toimit, mis sisaldavad arvukalt dokumente tollase Eesti NSV siseministeeriumi tegevusest 1949. aasta märtsiküüditamise läbiviimisel Eestis (Eesti Riigiarhiivi Filiaal, SM, f 17/1, n 1, s 139 ja 140).² Nimetatud fondi materjalide kasutamist on kindlasti takistanud asjaolu, et üsna ilmselt ei ava fondi teatmeaparaat (siseministeeriumis koostatud venekeelne ja väheinformatiivne nimistu) selle sisu piisavalt.³

(3) Siseministeeriumi dokumentidest kumab läbi selgepiiriline "tööjaotus" ENSV julgeolekuametkonna ja siseministeeriumi vahel. 1949. aasta märtsiküüditamise peamiseks sisuliseks ettevalmistajaks (nimekirjade ja kartoteegi koostamine jms)⁴ oli tollane Eesti NSV riikliku julgeoleku ministeerium (RJM)⁵ ning aktsiooni otseseks "tehniliseks teostajaks" Eesti NSV siseministeerium. Mõlema institutsiooni tegevust koordineerisid Moskva vastavad keskametkonnad ning osalt ka kohalik parteiaparaat.

²Edaspidi on tekstis viidatud üksnes säiliku- ja leheküljenumbri-le.

³Vt küüditamise senist historiograafiat ja parimat teaduslikku käsitlust: A. Rahi, 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu, 1998, lk 7–12. Viidatud toimikute materjale on tõenäoliselt siiski ametkondlikult varem kasutatud ja nendes sisalduvat informatsiooni osaliselt teaduslikku käibesse toodud. Näiteks 1992. aastal kirjutas A. Ruusmann: "Mõni aeg tagasi sai "Memento" teabe- ja ajalootoimikond siseministeeriumilt koopiaid küüditamisnimekirjadest ning muidki dokumente. Viimastest on eriti väärtuslik Eesti Politseiameti arhivaari Heino Urvaste poolt üle antud statistika ešelonide kohta, mille käesolevas ülevaates täielikult esitame" (A. Ruusmann, "Kuhu 20 000 eestlast küüditati". — *Rahva Hää*, 25. III 1992). Siinkohal on ilmselt tegemist antud toimikutest pärinevate andmetega. RJM dokumentide alusel on märtsiküüditamisest ülevaate andnud Vladimir Pool ("Operatsioon "Priboi": Hilinenud reportaaž märtsiküüditamisest." — *Õhtuleht*, 22. III 1992, jj).

⁴Vähemalt osa kartoteeke on säilinud (vt ERAF, SM, f 3-N; f 4-K).

⁵ENSV RJM dokumentatsiooni 1949. aastast (ja teistest aastatest) ei ole Eesti riikliku arhiivisüsteemi valduses.

Mida kujutas endast 1949. aasta küüditamisaktsiooni eelõhtul ENSV siseministeerium, mida 1944. aastast juhtis Aleksander Resev?⁶ 1949. aasta veebruari alguses koosnes siseministeerium järgmistest struktuuriüksustest:⁷

- 1) keskaparaat koos operatiivjalitusrühmaga;
- 2) liiduvabariigi miilitsavalitsus koos üksikmiilitsadivisjoni-
ga;
- 3) Tallinna miilitsavalitsus koos allüksustega;
- 4) maakondade ja linnade siseasjade osakonnad;
- 5) õhutõrjevalitsus ja sõjaväestatud komandod;
- 6) sõjavangilaagrid ja erihospital nr 1011;
- 7) vanglad;
- 8) alaealiste kolooniad;
- 9) kohalikud tsiviilkaitse staabid.

Lisaks loetletud struktuuriüksustele kuulusid siseministeeriumi koosseisu veel parandusliku töö kolooniad ja teedehitusvalit-
suse allasutused — kokku 5322 töötajaga (normkoosseis 5566).⁸

Ministeeriumi kaader (arvestamata kolooniaid ja teedehi-
tusvalitsust) jagunes koosseisuliselt kolmeks: ohvitserideks,
seersant- ja lihtkoosseisuks ning vabatahtlikuks koosseisuks. Si-
seministeeriumi koosseisuliseks suuruseks oli 5176 inimest: oh-
vitserkoosseis — 2429, seersant- ja lihtkoosseis — 2192 ja vaba-
tahtlik koosseis — 555. Tegelikult oli aga ministeeriumi kaader
komplekteeritud 89,5% (4632), kusjuures enim probleeme oli just
seersant- ja lihtkoosseisu kohtade täitmisega. Seersant- ja liht-
koosseisu ettenähtud 2192 kohast oli täidetud 1870, vaegkomp-
lekteeritus ulatus seega 14,7%-ni. Ministeeriumi keskaparaadi ja
allüksuste ohvitserkoosseisust oli täidetud 93,4%: 406 kohast olid
31 vakantsed. Kõige nõrgemini olid komplekteeritud maakonda-
de ja linnade siseasjade osakonnad ning Tallinna miilitsaüksused,
kus oli puudu ligi 13% normkoosseisust (vt tabel 3).

⁶Vt ENSV RJM ja ENSV SM tegevuse aruandeid aastate 1940–1948
kohta: ERAF, f 1, n 47, s 38, l 136–162, 164–174.

⁷ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 138, l 48; s 139, l 6.

⁸Samas, s 138, l 7.

Tabel 3

**EESTI NSV SISEMINISTEERIUMI KOMPLEKTEERITUS
1949. AASTA VEEBRUARIS**

Koosseis	Ettenähtud normkoosseis	Täidetud kohad	Täitmata kohad	Komplekteerituse aste (%)
Ohvitserkoosseis	2429	2268	161	93,4
Seersant- ja lihtkoosseis	2192	1870	322	85,3
Vabatahtlik koosseis	555	494	61	89,0
Kokku	5176	4632	544	89,5

Tabel koostatud: ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 138, 148.

(4) ENSV siseministeeriumi tegevus 1949. aasta massiküditamise ajal oli ametkonna enda dokumentide alusel lühidalt järgmine.

Ametliku terminoloogia alusel kuulusid 1949. aasta märtsis Eestist väljasaatmisele eelkõige kolm elanike kategooriat: “kulakud” koos peredega ning “bandiitide” ja “natsionalistide” perekonnad. ENSV siseministeeriumi liinis käivitusid otsesed ettevalmistused selle “kontingendi” väljasaatmiseks pärast NSVL siseministri 12. märtsi vastavasisulise käskkirjalise telegrammi kättesaamist. Lisakorraldused operatsiooni läbiviimiseks edastati Moskvast NSVL siseministri asetäitja kindralpolkovnik Serovi poolt veel 16. märtsi telefonogrammiga. 20. märtsiks toimetati Tallinna NSVL siseministeeriumi konvoiväeosad (400 ohvitseri ja sõdurit) ning 10 ešelonitülemat Leningradi siseministeeriumivalitsusest ning 47 isikut meditsiinipersonali Moskvast. Tallinnasse saabumise järel paigutati see personal salaja üle Eesti laiali.

Moskva direktiivide alusel koostati ENSV siseministeeriumis konkreetne plaan operatsiooni läbiviimiseks ning avaliku korra tagamiseks vabariigis. Siseministeeriumi ülesandeks oli “praktilise abi” osutamine kohalikule julgeolekuministeeriumile. Vastavalt ENSV RJM pöördumisele 17. märtsist ja NSVL siseminister Kruglovi 16. märtsi telegrammi teel antud korraldusele eraldas kohalik siseministeerium oma keskaparaadist, Tallinna ohvitse-

ridekoolist ja maakondlikest siseministeeriumi osakondadest julgeolekuorganite abistamiseks 1275 töötajat (637 inimest operatiivkoosseisust ja 638 relvastatud jõududest). See abikoosseis komandeeriti 24. märtsi õhtuks kohaliku RJM operatiivgruppide kogunemispunktidesse. Siseministeeriumi liinis seati samaks ajaks valmis ka ohvitseridest ja seersantidest koosnevad reservgrupid, mida tõepoolest ka hiljem küüditamisel kasutati (150–200 inimest).

Konvoiväed (392. konvoipolk), raudteeüksused (61. siseministeeriumi raudteepolk) ja piirivalve (11., 99. ja 106. piirivalvesalgad) pidid tagama nende alluvuses olevate objektide ning riigipiiri kaitse. Maakondadesse saadeti 11 ENSV siseministeeriumi keskparaadi töötajat koordineerimaks siseministeeriumi asutuste tööd. Üldjuhtimiseks ja operatiivgruppide tegevuse koordineerimiseks loodi siseministeeriumi juures eraldi staap, koosseisus siseminister Resev, üleliidulise ministeeriumi esindaja kindralmajor Rogatin, konvoivägede 48. diviisi ülem kindralmajor Kemerov, Resevi asetäitjad Smirnov ja alampolkovnik Santšuk, mobilisatsiooniosakonna ülem alampolkovnik Avik, üleliidulise siseministeeriumi konvoivägede osakonnaülema vanemabi alampolkovnik Katukov, 48. diviisi sideülem alampolkovnik Matvijevski ja NSVL siseministeeriumi Looderingkonna erivedude osakonna ülema asetäitja major Rešetov.

NSVL RJM operatiivplaan nägi ette Eesti territooriumil 16 laadimispunkti ja 19 ešeloni koosseisu moodustamise. Esialgsete arvestuste järgi kuulus ENSV RJM plaani alusel väljasaatmisele 7540 peret 22 328 inimesega. 21. märtsiks pandi paika ešelonide koosseis (76 ohvitseri, 456 sõdurit ja 57 inimest meditsiini-personali — kokku 589 inimest) ja 19 ENSV siseministeeriumi poolt ametisse nimetatud 19 laadimispunkti ülemat, kelle juurde komandeeriti lisaks ka üks konvoivägede ohvitser. Tallinnas instrueerisid neid kindralmajor Rogatin ja 48. diviisi ülem kindralmajor Kemerov. Operatsiooni juhtkoosseisule anti üle üleliidulise siseministeeriumi instruktsioonid, vastav normdokumentatsioon, taskulambid, kastid pitsatite ja dokumentide hoidmiseks ning raha (kokku 2 818 000 rbl). Instruktaazi järel — 22.–23. märtsil — veeti 40 autoga ešelonide koosseisud ja laadimispunktide ülemad ettenähtud tähtaegu arvestades üle Eesti neile määratud siht-

kohtadesse. 25. märtsi öösel kella 21.00-st kuni 5.00-ni saabusid ešelonide rongikoosseisud laadimispunktide asukohtadesse, kus julgeolekuorganite esindajad andsid need üle siseministeeriumi käsutusse.

Küüditamine algas ENSV RJM operatiivsektorite juhtimisel, osavõtjaiks siseministeeriumi operatiivkoosseis (ja miilits), 25. märtsi varahommikul kell 4.00 Tallinnas ja kell 6.00 teistes piirkondades. Julgeoleku- ja siseministeeriumi ühised operatiivgrupid koosnesid 1–2 operatiivtöötajast, 2–3 sõdurist (valve) ja kahest parteitöötajast ning pidid tsiviil- või sõjaväetransporti kasutades jõudma kahe-kolme või enama ettenähtud adressaadini (perekonnani). Operatiivkoosseis koos valvega andis väljasaadetavad koos pagasiga laadimispunktides üle RJM töötajast komandantidele. Viimased pidasid juba varem koostatud nimekirjade ja kartoteekide alusel täpset arvestust väljasaadetute kohta. Parteiaktiiv aga pidi samal ajal "kohtadel" (korterites, majades, küldes) üles kirjutama väljasaadetavate vara. Kaugematest piirkondadest toodi inimesed kohale laevadega (Hiiumaalt, Saaremaalt) ja rongidega.

Ešelonide komplekteerimisel ei suutnud siseministeerium kinni pidada ettenähtud tähtaegadest — inimeste pealelaadimine venis kuni 29. märtsini. Esimesed ešelonid lahkusid 26. märtsi teisel poolel, viimane 29. märtsi õhtul kell 21.10. Ešelonide lahkumiseks andsid loa RJM töötajad. Muudatusi tuli ette ešelonide koosseisus ning osa inimesi saadeti ka tagasi. Kõige kiiremini laaditi inimesed vagunitesse Tallinnas ning suurimad probleemid olid Paldiskis ja Keilas. Paldiskisse toodi Saaremaalt väljasaadetud, kelle pagasit tuli mitu korda ümber laadida. Keilas oli pealelaadimispunkt raudteejaama lähedal ning sinna kogunes palju väljasaadetute sugulasi. Ka mujal laadimispunktides koguneti väljasaadetuid ära saatma. Küüditamisele järgnevatel kuudel pidas ENSV siseministeerium üksikasjalist arvestust ešelonide ja küüditatute liikumise kohta.

(5) Tutvustatavate arhivaalide autentsuses pole kahtlust. Juba dokumentide omaaegne salajasuse märged viitab asjaolule, et need olid üksnes ametkonnasiseseks kasutamiseks ning pidid andma ENSV ja NSVL siseministeeriumidele objektiivse pildi 1949. aasta küüditamisoperatsiooni käigust. ENSV siseministeeriumi as-

jaajajad on toimikud varustanud üksikasjaliste sisenimekirjadega ning köidetud lehed on toimiku lõpus kinnitatud ENSV siseministeeriumi pitsatiga. Arhivaali lõpus on kirje selles sisalduva lehtede arvu kohta. Mõlemal säilikul on dokumentide sisunimekiri ning see on adekvaatne neis sisalduva teabega. Kahte arhivaali koondatud dokumendid valgustavad 1949. aasta märtsisündmusi mitmest küljest.

Küllalt olulisel kohal on nendes toimikutes **küüditamisoperatsiooni ettevalmistust kajastav dokumentatsioon**. See algab ENSV siseministri asetäitja alampolkovnik Smirnovi informatiivse kirjaga (13. II 1949) polkovnik Barannikovile ENSV siseministeeriumi isikkoosseisu kohta seisuga 10. veebruar 1949 (s 139, l 6–7). NSVL siseministeeriumi piirivalvevägede Leningradi ringkonna ülema kindralleitnant Stepanovi kiri A. Resevile 25. veebruarist 1949. aastal juhib tähelepanu ohtudele, mis võivad kerkida eelseisva operatsiooni käigus. Kirjas märgiti, et ilmselt osutab nõukogudevastane element vastupanu ning püütakse tungida Soome lahe äärde Soome või Rootsi põgenemiseks. Niisiis peetakse vajalikuks tugevdada piirivalvet (s 139, l 161).

Ajavahemikul 13.–16. märts saabusid ENSV siseministeeriumi valitsusside kaudu teated täiendavate jõudude saatmisest Venemaalt (s 139, l 139–143). 16. märtsil 1949. aastal kell 16.00 jõudis ENSV siseministeeriumi julgeolekuminister Boris Kummi allkirjastamata teade nn laadimispunktide kohta. Erinevalt Resevist torkab B. Kummi puhul silma (temale alluva institutsiooni) kirjaoskamatus dokumentide vormistamisel. Kui B. Kummi teatel puudub täpne dateering, siis dokumentide vormistuslikule küljele rõhku panev ENSV siseministeerium on fikseerinud dokumendi täpse saabumisaja. Tähelepanuväärne on seegi, et dokumendi tagaküljele on kritseldatud punase värvipliitsiga operatiivkoosseisu ja miilitsajõudude vajadused Tallinnas, Valgas, Narvas ning maakondades. Selgub, et operatiivkoosseisude üldvajaduseks arvatakse piisavat 585 isikust ning miilitsa abivägi peaks ulatuma 640-ni, seega kokku 1225 inimest (s 139, l 8). 16. märtsiga on dateeritud ENSV siseministeeriumi mobilisatsiooniosakonna ülema alampolkovnik Aviku allkirjastatud Eesti Raudtee kaart, kus on punase pliitsiga allajoonitult esile toodud koondamis- ehk laadimispunktid. Kaardile järgneb küüditatute perekonnatoimikutes

esinev roosakas ankeetlehe blanketi vorm perekonna koosseisu kohta (s 139, l 9–10).

17. märtsiks valmis ENSV siseministeeriumi koostatud operatsiooni "Priboi" läbiviimise üksikasjalik plaan vastavalt NSVL siseministri käskkirjale nr 00225 12. III 1949. a ja NSVL siseministeeriumi telegrammile nr 1606 16. III 1949. a. Mainitud plaan pidi tagama Moskvast saabunud direktiivide täitmise (s 139, l 1–5). Plaani koostajaiks on dokumendi andmeil alampolkovnikud Smirnov ja Avik. Üldplaani juures on fikseeritud konkreetsete ülesannete täitmise eest vastutajad. 18. märtsil kinnitas ENSV siseminister nimekirja ENSV siseministeeriumi volinike täiendavaks saatmiseks siseministeeriumi linna- ja maakonnaülemate käsutusse. See pidi tagama NSVL siseministeeriumi 12. märtsi käskkirja nr 00225 täitmise (s 139, l 11). Järgmisel päeval kinnitas siseminister Resev laadimispunktide ülemad (s 139, l 164). Alampolkovnik Matvijeovski on allkirjastanud üksikasjalise küüditatute numereeritud ešelonidesse pealelaadimise kava. See sisaldab informatsiooni laadimispunktide, ešelonide formeerimise, vastutavate isikute ja küüditatute sihtkohtade kohta, millele järgnevad pealelaadimisplaani tabelid ja skeemid. Vahetult küüdituseelseil päevadel nägi plaan ette küüditada 7503 peret kokku 21 270 liikmega (s 139, l 13–15).

Operatsiooni ette valmistades koostati ka tingkoodi projekt käskluste edastamiseks koos kodeerimisnäidisega. Töötati välja ešeloni nimekirja koostamise blankett ning nn 10 käsku ešeloni ülema asetäitjale, mis fikseerisid nende peamised kohustused ja ülesanded operatiivvaldkonnas. Eelkõige antakse neis juhtnõore põgenemiskatsete puhuks. ENSV siseministeerium oli valmis ulatama oma abistava käe — 1225 isikut — ka operatsiooni põhiorganisaatorile ENSV julgeolekuministeeriumile (s 139, l 47). Üksikasjalist informatsiooni on võimalik saada kohtadele saadetud ENSV siseministeeriumi koosseisude kohta, samuti siseministeeriumi struktuuriüksuste isikkoosseisu kohta, keda katseti kaasata või kes kaasati operatsiooni läbiviimise kindlustamiseks (s 139, l 48–98). Lõpuks pole unustatud ka raudtee valvet. ENSV siseministeeriumi 51. polgu komandöri polkovnik Skatškovi ja ENSV RJM Eesti Raudteevalitsuse ülema polkovnik Grigorjevi ühisplaan 22. märtsist pidi kindlustama raudteetranspordi

valve. Kokku eraldati selleks otstarbeks 265 inimest (s 139, l 144–148).

Neis kahes säilikus talletatud **küüditamisoperatsiooni ka-
jastav dokumentatsioon** peaks uurijatele samuti huvi pakku-
ma. Üsna detailse ülevaate operatsioonist annavad Eesti Raud-
tee skeemid kogumispunktide kohta, kus on fikseeritud ešelonide
koosseisu kuuluvate vagunite arv, perede arv, ešelonide numbrid,
ešeloniülemate, konvoiülemate, laadimispunktide ülemate nimed
ning sihtkoht. Samuti saab toimikutest detailset teavet ešelonide
liikumise kohta. Ešelonide liikumise kellaajaline graafik on
antud ajavahemiku 25. märtsist kella 10.00-st kuni 29. märtsini
kell 21.00 (s 139, l 99–102). 29. märtsi kella 21.00 seisuga esi-
tatakse A. Resevile laadimistulemuste kokkuvõtted: ešelonidesse
on pandud 7488 peret 20 535 isikuga, neist mehi 4579 (22,3%),
naisi 9890 (48,2%) ning lapsi 6066 (29,5%) (s 139, l 103–104).
Operatsiooni läbiviimiseks eraldati 1169 vagunit, millest teele
saadeti 1057 (s 139, l. 105).

Arvukalt on erinevaid informatiivsed teateid ja operatiivtele-
gramme ešelonide liikumise kohta (s 139, l 106–130). Põhjalikult
on vastavate raportite alusel dokumenteeritud ka siseministeeriu-
mi tegevus kohtadel. Ajaliselt varaseim on kapten Aleksini raport
Elvast 28. märtsil (s 139, l 185–186). Üldiselt on raportid esitatud
kõikidest Eestimaa piirkondadest. Mainitud raportid on kirjel-
datava toimiku ligi sajal leheküljel ning annavad üsna detailse
ülevaate kohtadel toimunud (s 139, l 185–278).

Arhiivmaterjalidest väärivad esiletõstmist ka mitmed **doku-
menteeritud üksikseigid**. Ilmneb, et teadmata põhjustel otsusta-
takse Resevi/Kummi ühiskorralduse alusel Narvas maha tõsta neli
isikut (s 139, l 131; s 140, l 6). Operatiivsisuga telegrammid anna-
vad edasi informatsiooni kohtadel toimunud. Nii on Valgamaal
"kulak" Jaan Mihkelson 25. märtsil kell 17.30 põlema pannud
oma talu ning lubanud ka kolhoosile tule otsa panna. Tema kin-
nipidamiseks on välja saadetud sise- ja julgeolekuministeeriumi
operatiivgrupp (s 139, l 132). Dokumenteeritud on mitmed mür-
givõtmised, avariid veoautodega ning õnnetusjuhtumid (s 139,
l 132, 137, 157). Fikseeritud on ka küüditajate isikkoosseisu kao-
tused operatsiooni käigus. Lepistu vallas lasi 27-aastane jaoko-
mandör Elmar Lees enda maha (s 139, l 132). Mäetagusel, Tõnn

Tõnuristi talus lasi RJM vägede jefreitor 25. märtsil kell 7.30 kogemata maha operatsioonist osavõtja, 1917. aastal sündinud Vladimir Burjani (s 139, l 133).

Mõistagi on ettekannetes andmeid ka **otsestest vastuhakkudest** küüditamisele. 27. märtsi öösel kella 2–3 paiku avastatakse, et Püssi—Kohtla vahelisel lõigul on ära võetud neli paari rööpmeid. Diversiooniakti sooritajate kinnipüüdmiseks kasutatakse jälituskoeri. RJM valveteenistuse ülema asetäitjal alampolkovnik Tšurbanovil õnnestus kahtlusalustena kinni võtta Varja kandis 5 meest ja 20 naist. Virumaal Illukal leiab aset relvastatud vastuhakk (s 139, l 134–135, 149). Kadrina kandis kostis 26. märtsil kell 22.30 laskmist. Sama täheldati pool tundi hiljem Husari-Otsa jaamas. 28. märtsil tulistati kell 2 öösel Vaivara—Auvere kandis (s 139, l 150, 157–158).

Arhiivimaterjalid kajastavad eri aspektidest ka **küüditatute olukorda vagunites ja põgenemiskatseid**. Ešelonide ülemad fikseerisid üsna täpselt teel asetleidnud haigestumisi, surmasid ja sünde. Nende aktide koopiad saadeti ENSV siseministeeriumi. Ilmneb, et väga levinud olid külmetushaigused. Paljudel vanematel inimestel ütles üles süda. Vagunitest üritati jätta teateid kodumaale, kuid enamik neist sattus valvsate küüditajate kätte. Kokku õnnestus ENSV siseministeeriumi andmetel eri teelõikudelt ära korjata 94 kirja (s 139, l 155). 26. märtsil kell 23.30 peeti Keila kandis kinni 25-aastane mees, kes oli ešelonist põgenenud (s 139, l 154.). Samal päeval palus Tapa jaamas üks küüditamisele määratud isik operatiivõitajaid sõita talusse mahajäänud asjade järele. Tallu jõudes ta põgenes (s 139, l 154). Põgenike kohta edastati detailne informatsioon, mis sisaldas ka isikukirjelduse ja elukoha.

Väärtuslikku teavet pakuvad **koondettekanded Moskvasse ja Tallinna** operatsiooni "Priboi" läbiviimisest Eestis. 31. märtsil 1949. aastal saatis NSVL siseministeeriumi volinik kindralmajor Rogatin NSVL siseministri asetäitjale kindralleitnant Rjasnoile pika ettekande operatsiooni kohta vastavalt NSVL siseministri käskkirjale nr 00225 (s 139, l 261–267). Veelgi põhjalikuma ettekande lähetas Moskvasse NSVL siseministrile kindralpolkovnik Krugloville 12. aprillil 1949. aastal siseminister A. Resev. Ettekandele on lisatud skeemid ja tabelid (s 139, l 279–286).

Moskvasse edastatud andmete aluseks olid ešloniülemate raportid ENSV siseministeeriumile. Selline informatsioon on domineerivaks operatsiooni "Priboi" puudutava arhivaali teises köites (s 140). Kõigi 19 ešloni ülemad olid kohustatud pärast sihtpunkti jõudmist edastama NSVL siseministeeriumi eriasumise osakonda detailse informatsiooni eriasumisele toimetatud ning seal akti alusel üle antud küüditatute kohta. Need andmed tuli ešlonide ülematel saata ka ENSV siseministeeriumi.

Tagaplaanile ei jäänud ka **küüditusoperatsioonis silmapaistnute esiletoomine**. Juba Rogatini Moskvasse esitatud ettekande lõppu oli lisatud 51 nime, keda tema arvates tuleks NSVL siseministri Kruglovi käskkirjaga ära märkida kui operatsiooni läbi viimisel eriliselt silmapaistnud isikuid (s 139, l 265–267). Aprillis (täpsem kuupäev fikseerimata) on A. Resevil valminud eriülesannete täitmisel silma paistnud ENSV siseministeeriumi juhtiv- ja ohvitserkoosseisu nimekiri. Kokku on seal kirjas 74 nime (sealhulgas ENSV siseministeeriumi kohalikud esindajad) (s 139, l 309–313).

Teel olles täpsustasid ešlonide ülemad ka **küüditamisnimekirju**. Kõige suurem möödalaskmine oli olnud ešloni nr 97303 pealelaadimisel. Vastavalt ešloni ülema informatsioonile pandi 27. märtsil vagunitesse 27 isikut, keda üldse ei leidunud perekondlikes nimekirjades (s 140, l 28). Väiksemaid vigu tuli ette teistegi ešlonide puhul. 27. märtsil on koostatud akt selle kohta, et Dno jaamas tabati ešlonist nr 97319 maha jäänud Maria Jaani t Kirk (sünd. 1860) ning et RJM valveposti operatiivvolinik major Bogdanov on vastava isiku andnud üle ešloni nr 97312 ülemale major Tolmatšovile, kes omakorda on eriasumisele määratu üle andnud NSVL siseministeeriumi Novosibirski oblasti Kuibõševi rajooni osakonna töötajatele (s 140, l 55–56). Vastavalt NSVL siseministeeriumist tulnud korraldusele on 8. aprillil koostatud akt selle kohta, et ešloni nr 97313 ülema asetäitja vanemleitnant Udilov andis ja siseministeeriumi Novosibirski oblasti valitsuse volinik major G. Tsepljajev ja Ust-Tarski rajooniosa-konna ülem leitnant S. Starikov võtsid ešlonist vastu 479 küüditatud, lisaks 30. märtsil 1949. aastal sündinud lapse, kes ei olnud üleandmise-vastuvõtmise päeval veel kantud ešloni üldnimekirja (s 140, l 101).

Nimetatud kahes toimikus on toodud ka **koondandmed** operatsiooni "Priboi" tulemustest. 9. mail saabus ENSV siseminister Resevile valitsusside kaudu telefonogramm, milles NSVL siseministeeriumi eriasumise osakonna juhataja polkovnik Ljutõi tundis huvi, kui palju saadeti Eestist eriasumisele perekondi ja inimesi. Nõutud aruandes tuli ära märkida eraldi mehed, naised ja lapsed (s 140, l 314). Juba samal päeval kell 23.55 saadeti valitsusside kaudu vastustelefonogramm, milles A. Resev raporteeris ešelonide kaupa täpselt, kui palju ENSV-st saadeti eriasumisele mehi, naisi ja lapsi (s 140, l 312–313). Nendel andmetel **saadeti operatsiooni "Priboi" käigus Eestist välja eriasumisele 20 723 tsiviilelanikku. Eestist teele läinud ešelonidega jõudis 20 601 (või teistel andmetel 20 600) inimest asumispaika.** Nii-sugune oli operatsiooni "Priboi" otsene tulemus. Ka ešelonidest mahatõstetud haiged saadeti pärast paranemist neile ettenähtud asumispaika. ENSV siseministeerium koondas andmed ka **küüditatute vara** saatuse kohta (s 140, l 332jj).

*

Lisaks seni avaldamata dokumentidele on järgnevas valikus publitseeritud ka mõned dokumendid Hilda Sabbo koostatud kogumikust *Võimatu vaikida I–II* (Tallinn, 1996). See võimaldab asjatuvaliselt saada parema ülevaate 1949. aasta märtsiküüditamise seni teadaolevatest alusdokumentidest.

DOKUMENTE 1949. AASTA MÄRTSIKÜÜDITAMISEST

1.

VÄLJAVÕTTEID NIKOLAI KAROTAMME MÄRKMIKUST

Võib juhtuda, et tekib mõningane paanika. Vaja on rahustada. Eriti nationalistide vastu, kes räägivad, et kõik eestlased saadetakse Siberisse. On kuulujutte, et tuleb sõda [. . .]*

Kulakute seemnematerjal hoida alles külvide jaoks.

Ajakiri ja raadio ei või ei mingid avaldust. Ei mingid otsust ei või olla ei mingid dokumenti.

Telefoni teel ei või olla ei mingeid telefoni kõnet.

Anda poliitinformatsiooni, milline grupp, kuidas reageeris. Eriti salajane.

*

Ministrite Nõukogu
sm. Beria

Teie poolt küsitud arvud on kindlaks määratud 7500 perekonna ja 22 500 inimese peale. Kuid nendes arvudes võivad üksikud kategooriad korduda, seetõttu tehakse täpsustused 15. veebruariks k.a.

Karotamm Veimer

Tõlkinud Jaan Isotamm.

*Loetamatu sõna tekstis.

Ilmest. sügiseks, mis uudeks
 ei rekonstrueeritud. Kõik need
 nõud. Ootame uudeks rekon-
 strueerimiseks, mis uudeks
 rekonstrueeritud, mis uudeks
 rekonstrueeritud, mis uudeks
 rekonstrueeritud, mis uudeks

Rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud

Rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud

Rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud

Rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud
 rekonstrueeritud rekonstrueeritud

LEHEKÜLG NIKOLAI KAROTAMME MÄRKMIKUST

2.

Täiesti salajane

**NSVL SISEMINISTRILE
KINDRALPOLKOVNIK SM. S. N. KRUGLOVILE**

Seoses NSV Liidu Ministrite Nõukogu otsusega 29. jaanuarist 1949. aastal* Leedu, Läti ja Eesti territooriumilt kulakute ning natsionalistide perekondade väljasaatmise kohta saadeti 5. veebruaril k.a. telegraafi teel laiali Teie korraldus: Jakuudi ANSV siseministrile, Habarovski ja Krasnojarski krai SMV ülematele ning Tomski, Novosibirski, Omski, Irkutski ja Amuuri oblasti SMV ülematele, milles neile tehti kohustuseks kontrollida väljasaadetavate asustamise ja põllumajandusliku tööhõive võimalusi.

1. märtsil k.a. on saadud teated ülalloeletud SM ja SMV-de poolt, välja arvatud Amuuri oblasti SMV.

Jakuudi ANSV siseminister polkovnik Samoilov teatas, et Jakuudi ANSV-sse on võimalik paigutada 1650 perekonda, kusjuures on ette nähtud nende kasutamine kala- ja söetööstuses, samuti Jakutski ehitustrustis ning tööstuskooperatsioonis. Põllumajanduses peetakse väljasaadetavate kasutamist võimatuks.

Väljasaadetavate vedu Jakuudi ANSV-sse peab ta võimalikuks teostada alles pärast suvise navigatsioonihooaja avamist, s.t. maikuus.

Hбаровski krai SMV ülema asetäitja polkovnik Sokolov teatas, et Habarovski kraisse on võimalik paigutada 6000 perekonda, kasutades neid ainult kala- ja metsatööstuses.

Väljasaadetavate vedu peab ta võimalikuks teostada alles juunis, kui avatakse navigatsioonihooaeg Amuuri alamjooksul.

Omski oblasti SMV ülem polkovnik Petrov kandis ette, et Omski oblastisse on võimalik paigutada 6000 perekonda, kasutades neist 4075 perekonda kolhoosides ja 1925 perekonda sovhoosides.

Väljasaadetavate vedu väljasaatmiskohtadesse on ette nähtud raudteelt autode ja vooridega.

Tomski oblasti SMV ülem polkovnik Brovtšenko kandis ette, et Tomski oblastisse on täiesti võimalik paigutada ja kolhoosidesse tööle panna 7000 perekonda.

*Viidatud otsust ei ole seni õnnestunud Eesti arhiividest leida.

Väljasaadetavate vedamine raudteejaamadest väljasaatmiskohtadesse toimub autode ja vooridega.

Novosibirski oblasti SMV ülem kindralmajor Petrovski teatas, et Novosibirski oblastisse on võimalik paigutada ja panna tööle kolhoosidesse ning sovhoosidesse 3000 väljasaadetavate perekonda.

Väljasaadetavate vedamine raudteejaamadest väljasaatmiskohtadesse kindlustatakse autode ja vooride abil.

Krasnojarski krai SMV ülem polkovnik Kozlov kandis ette võimalusest paigutada Krasnojarski krai kolhoosidesse ja sovhoosidesse tööle 4000 väljasaadetavate perekonda.

Väljasaadetavate vedu raudteejaamadest väljasaatmiskohtadesse toimub autode ja vooridega.

Irkutski oblasti SMV ülem polkovnik Došlov kandis ette, et oblastisse on võimalik paigutada ja panna tööle kolhoosidesse ning sovhoosidesse 6967 väljasaadetavate perekonda.

Väljasaadetavate vedamine raudteejaamadest väljasaatmiskohtadesse kindlustatakse autode ja vooride abil.

Lähtudes Jakuudi ANSV siseministri sm. Samoilovi ja Habarovski krai SMV ülema asetäitja sm. Sokolovi teadetest, pole võimalik teostada väljasaadetavate ümberasustamist Jakuudi ANSV-sse ja Habarovski kraisse sellel põhjusel, et navigatsioonihooaeg jõgedel algab seal mais ja juunis, kuna väljasaatmine toimub 20.–25. märtsil k.a.

Seoses sellega on võimalik paigutada väljasaadetavaid:

Krasnojarski kraisse — 4000 perekonda

Omski oblastisse — 6000 perekonda

Tomski oblastisse — 7000 perekonda

Novosibirski oblastisse — 3000 perekonda

Irkutski oblastisse — 6967 perekonda

Kokku: 25 967 perekonda.

Peale selle Te olete andnud nõusoleku asustada 2500 perekonda Mari ANSV-sse nende kasutamiseks metsatööstuses.

Sel moel on võimalik asustada ülalmainitud kraisdesse ja oblastitesse 29 467 perekonda, ent NSVL Ministrite Nõukogu otsus näeb ette 29 000 perekonna väljasaatmise.

Altai krai SMV ülem polkovnik Antonov teatas, et ÜK(b)P kraikomitee ja krai täitevkomitee paluvad tuua Altai kraisse 3000 väljasaadetute perekonda nende kasutamiseks kolhoosides ja sovhoosides.

Pean võimalikuks pidada Altai kraid paigutamisesreserviks.

Palun kinnitada ülaltoodud väljasaadetavate jaotuskava nende paigutamiseks loetletud kraidesse ja oblastitesse.

/allkiri/ (V. Rjasnoi)

4. märtsil 1949. a.

Allikas: *Võimatu vaikida II*. Autor-koostaja H. Sabbo. Tallinn, 1996, lk 842–844.

3.

Täiesti salajane
Eriti tähtis

**NSV LIIDU SISEMINISTRI KÄSKKIRI
1949. AASTAST**

Sisu:

00225 Leedu, Läti ja Eesti territooriumilt kulakute koos perekondadega, bandiitide ja natsionalistide perekondade väljasaatmisest.

00225 12. märtsil 1949. aastal Moskva linn

NSV Liidu Ministrite Nõukogu otsusega nr. 390-138ss 29. jaanuarist 1949. aastal on NSVL RJM-le tehtud ülesandeks saata välja Leedu, Läti ja Eesti NSV territooriumilt kulakud koos perekondadega, bandiitide, natsionalistide, illegaalses olukorras olevate, relvastatud kokkupõrgetes tapetud ning süüdimõistetud bandiitide perekonnad ja legaliseeritud bandiidid, kes jätkavad vaenulikku tegevust, ning nende perekonnad, samuti bandiitide represseeritud abistajate perekonnad.

NSVL Ministrite Nõukogu määras, et osutatud isikud tuleb paigutada asumispaikadesse igaveseks. Väljasaadetuil on lubatud võtta kaasa neile isiklikult kuuluvad väärisasjad, koduse majapidamise esemed (riided, lauanõud, põllumajanduslik, käsitööstuslik ja kodune väikeinventar) ja toidutagavara iga perekonna kohta kokku kaaluga kuni 1500 kilogrammi.

NSVL Ministrite Nõukogu kohustas NSVL Siseministeeriumi tagama Leedust, Lätist ja Eestist väljasaadetavate konvoeerimise ning veo raudteel ja veeteid mööda asumiskohta, väljasaadetavate hoolika valvamise teel, administratiivjärelevalve asumispaikades ning asumiseleasaadetute ettenähtud arvelevõtmise, kehtestades režiimi, mis välistab igasuguse põgenemisvõimaluse, samuti väljasaadetavate tööhõive põllumajanduses (kolhoosides ja sovhoosides) ning *tööstuses**.

Ülaltoodud NSVL Ministrite Nõukogu otsuse täitmiseks

KÄSIN:

1. Saata Leedu, Läti ja Eesti territooriumilt väljasaadetavad kulakute, natsionalistide, bandiitide ning nende käsilaste perekonnad eriasumisele:

Krasnojarski kraisse	— 4000 perekonda
Novosibirski oblastisse	— 3000 perekonda
Tomski oblastisse	— 7000 perekonda
Omski oblastisse	— 6000 perekonda
Irkutski oblastisse	— 6967 perekonda
[...]**	

2. Krasnojarski krai SMV ülemal polkovnik Kozlovil, Novosibirski oblasti SMV ülemal kindralmajor Petrovskil, Tomski oblasti SMV ülemal polkovnik Brovtšenkoil, Omski oblasti SMV ülemal polkovnik Petrovil, Irkutski oblasti SMV ülemal polkovnik Došlovil***:

a) koostada koos kohalike partei- ja nõukogude organitega konkreetne plaan saabuvate väljasaadetute vastuvõtmiseks ja paigutamiseks. Plaanis näha ette väljasaadetute kindlustamine elamispiinaga ja nende tööle paigutamine, samuti transpordivahendite eraldamine väljasaadetute vedamiseks raudteejaamadest asumispaikadesse;

[...]****

b) korraldada plaanis ettenähtud asumispaikade ülevaatus, saates sinna SMV töötajad koos nõukogude organite ja vastavate majandusorganite

*Maha tõmmatud: *metsatööstus- ja kullakaevandusettevõtetes.*

**Maha tõmmatud: *Mari ANSV-sse — 2500 perekonda.*

***Maha tõmmatud: *ja Mari ANSV siseministril kindralmajor Markejevil.*

****Maha tõmmatud: *b) pidada väljasaadetute asumispaikade määrämisel otstarbekaks nende asumist kompaktselt, mitte lubada asumist väikeste gruppidena.*

töötajatega ning võtta kasutusele abinõud nende täielikuks ettevalmistamiseks väljasaadetute vastuvõtmisel;

c) organiseerida väljasaadetute ešelonide saabumisel mahalaadimisaamadesse väljasaadetute vastuvõtmine ešloniülematelt ešloninimekirjade järgi koos akti koostamisega. Panna väljasaadetute vastuvõtmine SM rajooniosakondade ülematele, kelle territooriumile paigutatakse väljasaadetud, vastavate erikomandantuuride komandantidele ning spetsiaalselt määratud SM—SMV volinikele;

d) organiseerida väljasaadetute asumispaikades SM erikomandantuurid. 1. aprilliks 1949* valida välja ja määrata organiseeritavate erikomandantuuride töötajad ning väljasaadetute saabumise ajaks instrueerida neid hoolikalt vastavalt NSVL SM käskkirjadele ja direktiividele töö kohta väljasaadetute keskel.

Samaks ajaks esitada NSVL SM-le organiseeritavate erikomandantuuride dislokatsioon ja koosseisud;

f) võtta asumispaikadesse saabuvad väljasaadetud arvele, teha neile teatavaks väljasaadetute õiguslik seisund ja NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus kriminaalvastutuse kohta sundasumispaikadest põgenemise eest, organiseerida range režiim ning seada sisse administratiivjärelevalve vastavalt NSVL SM käskkirjale nr. 001445 7. detsembrist 1948. a.

Erilist tähelepanu pöörata põgenemisevõimalust välistavate tingimuste loomisele.

3. Komandeerida NSVL SM volinikena abi osutamiseks kohalikele SM organitele väljasaadetute vastuvõtmisel, paigutamisel ja tööle suunamisel, samuti range arvestuse, režiimi ja administratiivjärelevalve organiseerimisel väljasaadetutele: Novosibirski oblastisse kindralmajor Stefanov, Krasnojarski kraisse polkovnik Maslennikov, Tomski oblastisse polkovnik Pjadõšev, Omski oblastisse polkovnik [. . .]**, Irkutski oblastisse polkovnik Poljakov***.

4. Leedu NSV siseministril kindralmajor Bartašunasel, Läti NSV siseministril kindralmajor Eglitil, Eesti NSV siseministril kindralmajor Reševil:

a) tagada vajalik avalik kord linnades ja asustatud punktides maal, kust teostatakse väljasaatmist;

*Esmalt: *k.a.*

**Maha tõmmatud: *Filimenko*, käsitsi lisatud loetamatu nimi.

***Maha tõmmatud: *ja Mari ANSV-sse alampolkovnik Kondratenko.*

b) organiseerida väljasaadetute õigeaegne vastuvõtmine ja ärasaatmine asumispaikadesse;

c) määrata SM operatiivtöötajate hulgast ešloniülemad ja nende asetäitjad, neid hoolikalt instrueerides. (Ešloni- ja konvoiülemate instruksioon lisatakse.)

5. Komandeerida NSVL SM volinikena: Leedu NSV-sse kindralmajor Matevossov, Läti NSV-sse kindralmajor Ratušnõi ja Eesti NSV-sse kindralleitnant Petrov.

Kohustada Leedu NSV siseministrit kindralmajor Bartašunast, Läti NSV siseministrit kindralmajor Eglitit, Eesti NSV siseministrit kindralmajor Resevit ja NSVL SM volinikke kindralmajor Matevossovit, kindralmajor Ratušnõid ning kindralleitnant Petrovi töötama välja konkreetset abinõud väljasaadetavate väljasaatmise ja eriasumisele saatmisega seotud ülesannete tagamiseks.

6. NSVL SM Raudtee- ja Veetranspordi Osakonna ülemal kindralmajor Arkadjevil tagada NSVL SM Eriasumisosakonna saatekirja põhjal vajalik hulk vaguneid väljasaadetavate veoks asumispaikadesse.

Sealjuures võtta arvesse, et NSVL Ministrite Nõukogu kohustas NSVL Teedeministeeriumi eraldama NSVL SM tellimuse põhjal vajaliku hulga inimveoks sisustatud raudteevaguneid ning tagama väljasaadetavate ešlonide liikumise kuni asumispaikadeni sõjaväeešlonide õigustes.

7. NSVL SM Konvoivägede Valitsuse ülemal kindralleitnant Botškovil eraldada vajalik konvoi ja organiseerida väljasaadetavate konvoeerimine kuni asumispaikadeni, võttes tarvitusele kõik abinõud, mis välistavad väljasaadetavate põgenemise teel.

8. NSVL SM Sõjalise Varustamise Peavalitsuse ülemal intendantiteenistuse kindralmajoril Gornostajevil organiseerida väljasaadetavate toitlustamine teel kuni asumispaikadeni.

9. NSVL SM Eriasumisosakonna ülemal polkovnik Šijanil tagada:

a) ešloniülemate ja nende asetäitjate õigeaegne väljaalimine vabariikide SM-te ja oblastite SMV-te operatiivtöötajate hulgast;

b) NSVL Tervishoiuministeeriumi poolt õigeaegne ühe arsti ja kahe meditsiiniõe eraldamine iga väljasaadetavate ešloni kohta koos vajaliku hulga meditsiini- ja sidumisvahenditega väljasaadetavatele meditsiinilise abi osutamiseks teel.

10. Väljasaadetavate ešelonide vastuvõtu, konvoeerimise ja õigeaegse ärasaatmise organiseerimisega seotud küsimuste operatiivseks lahendamiseks komandeerida Leedu, Läti ja Eesti NSV-sse *konvoivägede ülema asetäitja kindralmajor Spassenkol** ning NSVL SM Raudtee- ja Veetranspordi Osakonna ülema asetäitja alampolkovnik Iškov koos operatiivtöötajate grupiga. (Abinõude plaan väljasaadetavate konvoeerimise tagamiseks asumispaikadesse lisatakse.)

11. NSVL SM Keskfinantsosakonna ülemal intendanditeenistuse polkovnikul [. . .]** Karmanovil rahastada õigeaegselt väljasaatmise ja organiseeritavate erikomandantuuridega seotud SM kulutused.

Käesoleva käskkirja täitmise jälgimine panna NSVL siseministri asetäitjale kindralleitnant V. S. Rjasnoile.

NSVL siseminister kindralpolkovnik /allkiri/ (S. Kruglov)

Allikas: *Võimatu vaikida II*, lk 845–850.

4.

Täiesti salajane

**EESTI NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKU VABARIIGI
MINISTRITE NÕUKOGU MÄÄRUS NR. 014
KULAKUTE JA NENDE PEREKONDADE
VÄLJASAATMISE KOHTA EESTI NSV
PIIRIDEST**

14. märts 1949. a.

1. Saata Eesti Nõukogude Sotsialistlikust Vabariigist välja Nõukogude Liidu kaugetesse paikadesse igavesele asumisele kulakute perekonnad, mis on kinnitatud Eesti NSV Töörahva Saadikute Maakonna- ja Linnanõukogude Täitevkomiteede poolt vastavalt Maakonna Täitevkomiteede esitatud nimekirjadele:

- a) Valga maakonnast 243 perekonda (vt. lisa nr. 1);
- b) Viljandi maakonnast 750 perekonda (vt. lisa nr. 2);
- c) Viru maakonnast 357 perekonda (vt. lisa nr. 3);

*Nimi maha tõmmatud, asemele käsitsi kirjutatud loetamatu nimi.

**Käsitsi kirjutatud loetamatu sõna.

- d) Võru maakonnast 460 perekonda (vt. lisa nr. 4);
- e) Lääne maakonnast 239 perekonda (vt. lisa nr. 5);
- f) Pärnu maakonnast 476 perekonda (vt. lisa nr. 6);
- g) Saare maakonnast 67 perekonda (vt. lisa nr. 7);
- h) Tartu maakonnast 680 perekonda (vt. lisa nr. 8);
- i) Harju maakonnast 318 perekonda (vt. lisa nr. 9);
- j) Hiiu maakonnast 18 perekonda (vt. lisa nr. 10);
- k) Järva maakonnast 212 perekonda (vt. lisa nr. 11);
- l) Tallinna linnast 4 perekonda (vt. lisa nr. 12);

2. Lubada väljasaadetavatel võtta endaga kaasa neile isiklikult kuuluvad väärisasjad, koduse majapidamise esemeid (rõivad, toidunõud, põllumajanduslik, käsitööstuslik ja kodune väikeinventar) ning toiduvarusid iga perekonna kohta kokku kaaluga kuni 1500 kilogrammi.

Ülejäänud varandus ja kariloomad konfiskeerida.

3. Kõigi kulakute perekondade väljasaatmisega seotud aktsioonide läbiviimine teha ülesandeks Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumile (sm. Kummile).

4. Konfiskeerimise läbiviimise ja väljasaadetud kulakute ülejäänud varanduse kasutamise kord, samuti teised kulakute väljasaatmisega seotud aktsioonid reguleerida täiendavate määrustega.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja (allkiri) /N. Puusepp/
Eesti NSV Ministrite Nõukogu asjadevalitseja (allkiri) /A. Veiderpass/

Trükitud 2 eksemplaris

1 — toimikusse

2 — ENSV RJM sm. Kummile

Lisad ainult sm. Kummi eksemplari juurde. A. Veiderpass

Allikas: *Võimatu vaikida II*, lk 851–852.

(Järgneb)

ARKADIO LAIGO. Akt

ARVUSTUS

ESINDUSLIK VALIK

Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koostanud Sulev Vahre. Tallinn, 1997. 237 lk.

1990. a laulupeol võis Tallinnas Viru hotelli ees näha ja kuulda niisugust nalja, kuidas tuntud Stockholmi kakofoon Jaak M. pidi kodurahvale häälitsema ette Juhan Aaviku "Hoiu Jumal Eestit" viisi. Ja Toronto "Estonia" segakoori bassid selgitasid laululava taga sabas seistes vana klassikalise laulu "Pea õitsvad rooside" käikusid vist Saaremaa kolleegidele. Oli niisugune mõnus vennastumine, üle maade ja merede. Samas käisid teatavasti juba ammu nn Kodu-Eesti haritlased ja kunstnikud Läänes ja täiendasid sealsete suguvendade teadmisi Eesti kultuurielust. Äkilise taasiseseisvumise puhul sai nii siin kui seal enam kui selgeks, et meie rahva ühise kultuuriloo ja ajaloo hädavajalikuks teadvustamiseks läheb vaja teadjaid, energiat, raha ja aega. Küsimus oli — ja on ikka veel — rahvusliku identisuse kasvatamises, muud midagi. Sest kui meil seda ühistunnetust pole, ei vaja me eriti ka iseseisvat vabariiki. Ühine aade põhineb ühisel kultuuril ja tema näitajatel, nagu näiteks avalike tegelaste elulugude teadmisel. Nii lihtsad, kuid samas keerulised need maailma asjad ongi.

Küllap on nüüd vahepeal, tähendab viimase seitsme-kaheksa aasta jooksul üht-teist ühisrahvuslikku ka saavutatud, selles ei maksa kahelda. Vaevalt seda aga üleliia palju on. Ikka veel pole meie ajaloo õppimine ja uurimine kaugeltki parimas korras.

Üks ilus ja igati asjalik väljaanne puhtaks meelelahutuseks, teadmiste hankimiseks või kasvõi mainitud ühendavaks rahvuslikuks otstarbeks on siin retsenseeritav raamat. Osavalt valitud-illustreeritud elulood alates muinasajast kuni umbes aastani 1944 on kirjutanud üheksa teadlast, kellest enamik on professor Vahre kolleegid ja õpilased. Sisu ja stiil professionaalselt napp ja samas informatsioonitihe. Tervikuna pakub maitsekalt kujundatud teos, lisaks kõigile põnevatele isiklikele elusaa-

tustele, mitmekülgset populaarset ja loetavat ülevaadet eesti aja- ning kultuuriloost. See ongi koostaja ja tema autorite kollektiivi siht. Kahtlemata lisab *Eesti ajalugu elulugude* mõndagi olulist vanadele ja üldiselt raskesti kättesaadavatele teatmeteostele (*Eesti biograafiline leksikon*, 1926–29, 1940) ning uuematele ja napivõitu (nagu mõlemad ENEd) või koguni moonutatud andmestikuga väljaannetele (nagu näiteks EKBL).

Hõlbustamaks lugeja süvenemist on kõik 101 elulugu paigutatud ühtemoodi kahele vastasleheküljele ja on mahult ühepikkused. Sellega on silmas peetud, et kõik asjaosalised, olgu nad siis riigijuhid või põlluharijad, parem- või vasakpoolsed poliitikud, teadlased või sõjaväelased, kaunite kunstide viljelejad või kained ärimehed jne, on andnud ühtviisi oma panuse meie ajaloo üldpilti. Igale eluloole on lisatud lühibiograafia, ja raamat lõpeb isiku- ning kohanimede registriga nii nagu korralike akadeemiliste väljaannete puhul ikka.

Loomulikult oskaks iga haritud eestlane natuke nuriseda nende 101 "tähtsa" ehk pigem "olulise" eestlase valiku puhul. Tähelepandavalt esineb 95 meesterahva kõrval vaid kuus naist, kelle nimed väärivad ka siinsetel veergudel kordamist: Lilli Suburg, Lydia Koidula, Miina Härma, Elfriede Lender, Marie Under ja Liina Reiman. Kindlasti ütleb see proportsioon midagi eesti ühiskonna kohta 1880. aastatest 1940. aastateni, aga ka — meie oma ajastu kohta. Samasugune disproportsioon valitseb muide autorite kollektiivis. Nii on näiteks "Arbujad" üldse, s.t oma äärmiselt tugevate esindajate Betti Alveri ja Kersti Merilaasiga (ülivõimsas konkurents?) valikust välja langenud — maitse asi. Üldiselt tuleb valikut pidada õnnestunuks.

Nüüd, kui suur ENE/EE ning käesoleva tagasihoidlikuma "101 eestlase eluloo" projekt on XX sajandi lõpuks õnnelikult lõpule viidud ja seega eeltööd nagu tehtud, tahaks väga loota, et meie peamised kirjastused hakkaksid koostama ja välja andma põhjapanevat teatmeteost, mis igal kultuurimaal enesestmõistetav, nimelt uut Eesti biograafilist leksikoni. Säärane suurteos tutvustaks lausa hiilgavalt terve maailma ülikooli- ja arhiiviraamatukogude riivulitel meie rahva esindajate elutööd ja saavutusi läbi aastasadade.

Samas võiks kaaluda "101 eestlase eluloo" tõlkimist saksa keelde. Las loevad ja tõdevad balti- ja riigisaksad, et lisaks nende suurepärases *Deutsch-Baltisches Biographisches Lexikon*'is äratoodud tegelaste kõrval on ka eesti rahva tütreid ja pojad siinmail ja mujalgi saavutanud üht-teist tähelepanavat ja ühtlasi mäletamisväärset!

Hain Rebas

EDITORIAL NOTE

The article by jurist Ando Leps aims to treat two wide topics connected with changing the Constitution of the Republic of Estonia: how could the procedure of amending the Constitution be changed, and how could the objectives of the Constitution be followed in the case of Estonia's possible accession to the European Union.

This article is linked with an essay on sovereignty from 1957 by Nikolai Maim (1884 Tartu – 1976 New York), Dean of the Law Faculty at the University of Tartu (1919–1924, 1931–1933, 1937–1940). Although the author begins his discussion on sovereignty with medieval principalities, he still concentrates on the peculiarities of the 20th century, emphasising the crucial difference between democracies and dictatorships. Dictatorships stress the irrefutability of sovereignty in any case; the official view of democracies, however, takes into consideration that even the most powerful state has to impose restrictions on its sovereignty. In the era of world organisations and international alliances sovereignty has lost the developing force it had in the late Middle Ages or during absolutism. Now sovereignty is stressed when it is necessary to conceal the negative phenomena associated with state power as in present-day dictatorships, not when it is necessary to advance the modern needs for new, broader forms of life and to raise people's living standards or improve the forms of their coexistence. Maim concludes that under the changed circumstances (1) sovereignty of states is an obsolete phenomenon; (2) sovereignty has practically no importance in cooperation between states; (3) the broader, universal needs of humankind cannot remain unnoticed and unsatisfied beside the narrower goals of separate states, and it is unreasonable to justify them with sovereignty.

Thereafter we continue Fabrice Pataut's interview with the British analytical philosopher Michael Dummett, which began in our previous issue.

Michael Dummett's own article, his valedictory lecture delivered at Oxford University during the Trinity term of 1992, was induced by his intent to launch a "research programme" in the form of a comparative study of disputes on realism. Attempting to provide a common framework for various disputes, the author calls one side "realist"; for the other side he has intentionally chosen the colourless term "anti-realist". Being an anti-realist himself, Dummett explains that the justificationist theory of meaning does not stand as a rival against the truth-conditional theory of meaning that the realists solely prefer. Neither of the theories has been developed to its end: the justificationist principle is an inevitable starting-point; the truth-conditional principle is nothing but an expected goal. Dummett claims that we cannot expect any enlightenment if we take the concept of truth as given: we have to win through to the notion of truth if we can, and in such a form as we can. Thus, we have to start with interpreting the statements of our language as declarations and study where and to what extent this interpretation is not adequate any more. Just in this sense the justificationist theory of meaning is an inevitable starting-point.

On the occasion of the centenary of the Estonian literary scholar Daniel Palgi (1899–1988) we publish the first part of his monograph on the Estonian prose writer Peet Vallak (1893–1988). The monograph has not been published before.

The article by Hugo Vihvelin, an Estonian psychiatrist living in Canada, which we reprint in this issue, was originally published in 1943. It studies the mental disease of Juhan Liiv (1864–1913), perhaps the most tragic-fated Estonian poet. Vihvelin is first and foremost interested in the phenomenological aspect of the disease. He tries to clarify the peculiarities of the symptoms and course of the disease. Another paper by Vihvelin, which had remained in manuscript until now, was meant to be published in an album dedicated to the Baltic German embryologist Karl Ernst von Baer (1792–1876). In his autobiographical treatise *Nachrichten Über Leben und Schriften des Herrn Geheimrathes Dr. Karl Ernst von Baer, mitgetheilt von ihm selbst* Baer reminisces about

his life. Among everything else, he describes his "hallucinations" which occurred in the winter of 1816/17 when Baer was working at Berlin University and early in 1856 on an expedition to Astrakhan when he was ill with fever. Vihvelin concludes that the illusions that Baer observed and called "hallucinations" are not uniform and can be divided into three classes: (1) lively emotive dreams, (2) hypnagogic hallucinations, and (3) a symptomatic hallucinatory state caused by an exogenous reaction to an infectious disease. The articles are accompanied by an essay about Hugo Vihvelin's life and work by Erki Tammiksaar, researcher at K. E. v. Baer Museum, and writer and psychiatrist Vaino Vahing. Their opinion about the background of Baer's hallucinations and his own attitude to them is somewhat different from Vihvelin's.

We present an essay by D. H. Lawrence, "The Spirit of Place", which he wrote as a preface to his *Studies in Classic American Literature*. It studies the directions and origin of the American spiritual world, which seems rather intriguing against the backdrop of the present-day relations between America and Europe.

Between 1940 and 1952 several extensive deportation campaigns were carried out in the Baltics and the western regions of the then Soviet Union. According to the data of security authorities more than 618,000 people were deported to Siberia (49,000 among them were arrested). In the present and the following issues of *Akadeemia* we publish a selection of documents on the largest deportation operation that hit Estonia in March 1949. The action's code-name for all the Baltic republics was "Priboi" (Breakers). The newly-found source materials are preceded by an introductory article by Valdur Ohmann and Tõnu Tannberg.

In the section of book reviews, Hain Rebas browses a book which includes the biographies of 101 well-known Estonians from remote antiquity until approximately 1944.

The issue ends with Part IV of the commented stenograph of the 8th Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevist) Party of Estonia.

On changing the Constitution of Estonia

Ando Leps

The article attempts to discuss some aspects connected with the need to change the Constitution of the Republic of Estonia — how the objectives of the Constitution can be safeguarded and implemented in case Estonia joins the European Union — and to analyse the correspondence of the norms of the Constitution with the constitutional norms obligatory for the member states of the European Union.

On 21 November 1995 the Parliamentary Board for Constitution advised the Government of the Republic to establish a competent team who would analyse the present Constitution and make proposals for amendments.

The Government of the Republic nominated highly qualified experts in public law as members of the team of experts, attempting to grant that all the major institutions participating in the creation of public law would be represented, except Members of Parliament and judges. In addition to them, experts and well-known counsellors both from Estonia and abroad participated in the work of the team.

The deadline set by the Government for submitting the opinions of experts and their propositions for changes was 1 December 1997. Regrettably, the team of

experts presented its report to the Parliamentary Board for Constitution as late as on 4 June 1998, thus essentially slowing down further action for changing the Constitution. On 9 November 1998 a joint session of the Parliamentary Board for Constitution and the team of experts took place at the Ministry of Justice. The meeting decided that it was too late for the 8th convocation of the Parliament to initiate changes in the Constitution.

*The Republic of Estonia will join the European unification process by a treaty according to which Estonia will become a participant in the revised and supplemented version of the foundation treaties of the Union. The treaties do not include the right of secession from the European Union or the possibility of excluding one of the existent member states. While joining the European Union, a state has to accept the *acquis communautaire* of the European Union, which has already been accepted by the institutions of the European Union. All these legal principles of the European Union have to be applied when domestic law is being created on the basis of the *acquis communautaire*.*

The legal impact of European integration is also expressed in the principle of superiority of the law of the European Union, which means that the binding power of the law of the European Union cannot be in-

validated by any domestic norms, even on the constitutional level.

The European Court also has a number of essential differences as compared to ordinary international jurisdiction. The loss of independence of member states in administration of justice is expressly characterised by the fact that the right to apply to the court has been given directly to private persons as well. The rulings of the court are obligatory for the member states not on the international level only, but they also have executive power on the territory of the member state and even in relation to private persons.

In its report the team of experts reached the conclusion that the current Constitution does not enable Estonia to join the European Union and to meet the requirements set by the legal order of the Union. The board stated that the essence of proposals for changes should be

a direct authorisation, written in the Constitution, for the state organs of Estonia to conclude an accession treaty with the European Union and, on its basis, to delegate some constitutional power to the European Union in order to guarantee the application of the laws of the European Union in Estonia.

At that, it should be granted that with the accession to the European Union the independence of Estonia and its underlying constitutional principles are infringed as little as possible. The board of experts concluded that the only possible way for approving the propositions for changes is a referendum. This should immediately precede the conclusion of the accession treaty with the European Union in order to grant the adequacy of people's will with the legal and political nature of the European Union in the form it has taken by that time.

EK(b)P KESKKOMITEE
VIII PLEENUMI
STENOGRAMM

Tõlkinud Mart Arold ja Jaan Isotamm

IV

Nõukogude võimu taastamisel võtsid mõned neist selle suhtes vaenuliku hoiaku, nad mürgitasid pikka aega üliõpilaste teadvust kodanliku ideoloogiaga, lubades endale õpetamise juures objektivismi, apoliitilisust ning Lääne mädaneva kodanliku kultuuri ees lõimitamist. Pärast Saksa okupantide minemakihutamist algas loominguiline töö ülikooli taastamiseks ja selle edasiseks arendamiseks vastavalt nõukogude kõrgkooli põhimõtetele.

Peab ütleva, et selles töös on saavutatud teatud positiivseid tulemusi. Ent need tulemused oleksid veelgi paremad, kui juhtivatele kohtadele ronninud kodanlik-natsionalistlikud elemendid ei pidurdaks ENSV teaduse ja kõrghariduse arengut. Mõistes nende juhtpositsioonide tähtsust, tegid kodanlik-natsionalistlikud elemendid (Kruus, Andresen) kohe pärast Eesti vabastamist kõik selleks, et panna ülikoolis juhtivatele kohtadele oma mõttekaaslased (Prink, Valdes, Kleis, Moora jt). Olles haaranud ülikoolis juhtivad kohad enda kätte, asusid nad teostama oma parteivastast poliitikat. Nad risustasid õppejõudude kaadrit ja üliõpilaskonda kodanlik-natsionalistlike ja klassivõõraste elementidega. Hulk aastaid olid ukسد selliste üliõpilaste jaoks avatud, mistõttu ülikooli imbus sadu isikuid, kes olid teeninud Saksa armees, kes olid kulakute ja ettevõtjate lapsed jne.

Mõned neist, olles pääsenud ülikooli, ronisid üliõpilasorganisatsioonide juhtkondadesse, trügisid isegi komsomoli ja tegid seal oma õõnestustööd, näiteks nn "noorte poeetide rühm". Selle kõige tulemusena on praeguste ülikooli lõpetajate hulgas isikuid, kes poliitiliselt usaldust ei ärata; on raskusi nende töölesuunamisega. Kodanlikud natsionalistid kandsid kuni kõige viimase ajani ideed, et Tartu Riiklik Ülikool on ainult eesti rahvusest üliõpilaste jaoks, ning püüdsid seega igati takistada teistest rahvustest üliõpilaste astumist ülikooli. Samuti püüdsid nad mitte lasta Tartusse õppejõude meie maa teistest teaduskustest. Juba 1949. aastal oli partei linnakomitees tõstatatud küsimus vene õppekeelegruppide loomisest arsti- ja õigusteaduskonnas. Kuid praktikas jäi see küsimus lahendamata, sest EK(b)P KK sm Karotamme isikus avaldas arvamust (nagu võib näha sm Karotamme resolutsioonist), et sellega ei maksa kiirustada, sest aeg pole selleks veel küps. Meie arvates on aeg selleks juba ammugi täiesti küps ning ülikoolis tuleb luua vene õppekeelegrupid, et oleks võimalik tõmmata Tartusse teistest rahvustest üliõpilasi — sellest oleks ainult kasu.

Kodanliku Eesti päevil käis teadusliku kaadri ettevalmistamine ja valik korporatsioonide kanaleid pidi, kusjuures peamist osa etendas selle juures Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS). Nii ei edutatud teaduslikule tööle

inimesi mitte nende tööalaste omaduste järgi, vaid korporatsioonidesse kuuluvuse ja perekondlikkuse põhjal.

Alates 1946. aastast seati teadlaste kaadri ettevalmistamiseks sisse aspirantuuriüsteem. See asjaolu häiris kodanlik-natsionalistlikke elemente ja nad asusid seda kaadri ettevalmistamise süsteemi läbi kukutama. Nende õonestustöö seisnes esiteks selles, et ei täidetud aastast aastasse plaani. Teiseks püüdsid nad võtta aspirantuuri edasiseks teaduslikuks tööks sobimatuid inimesi ning kolmandaks takistasid nad kunstlikult aspirantide lõpetamist. Plaani kohaselt pidi ülikool 1946. aastast alates vastu võtma 89 aspiranti, kuid tegelikult võeti vastu 37. Ning 17 aspirandist, kes pidid 1949. a aspirantuuri lõpetama, kaitses vaid 3 kandidaadikraadi.

Tartu linna parteiorganisatsiooni eksitus seisneb selles, et ta ei pidanud hulga aastate vältel, kuni 1949. a-ni, otsustavat võitlust kodanlik-natsionalistlike elementidega, ei püstitanud seda küsimust printsiipsaalselt vajalikul tasemel ega paljastanud kodanliku ideoloogia konkreetseid kandjaid. EK(b)P KK omakorda pole kuni viimase ajani andnud selget ja täpset orientatsiooni võitluseks kodanliku natsionalismiga. Veelgi enam, kui meie partei linnaorganisatsioon hakkas 1949. a neid küsimusi teravalt tõstatama ja senisest otsustavamalt peale tungima kodanlik-natsionalistlikele ja klassivõrastele elementidele, siis ei saanud ta selleks EK(b)P KKst igakülget abi ja toetust. Eile ütles sm Karotamm, et 1949. a jooksul võeti vastu üks otsus Tartu ülikooli kohta. Asi pole mitte selles, kas võeti vastu üks või kaks otsust, vaid hoopis selles, kuidas neid otsuseid täidetakse. Peab ütleva, et KK ei tundnud selle vastu huvi. KK otsuses oli punkt üliõpilaskonna sotsiaalse koosseisu parandamiseks või nagu seal oli öeldud, "üliõpilaskonna puhastamisest klassivõrastest elementidest".

Partei linnakomitee hakkas seda KK otsust täitma. Me tegime ühe kuu jooksul kindlaks, kes on need klassivõrad elemendid konkreetsetelt. 1949. a oktoobris võtsime vastu täiesti konkreetse otsuse, kus olid ära toodud konkreetsed isikud, keda on vaja ülikoolist saata teistesse kohtadesse. Partei linnakomitee saatis selle otsuse sm Karotammele, kuid sm Karotamm ei andnud meie otsusele mingit vastust, vaid piirdus vastamise asemel vaikimisega. See küsimus ripub tänaseni õhus ja me ei tea, mida teha selle elemendiga ülikoolis. Räägitakse, et tuleb leida formaalne põhjus ülikoolist väljaviskamiseks: kes rikub õppedistsipliini, kes käib halvasti loengutel, ei jõua edasi jne. Kuid tavaliselt õpivad need tüübid hästi ja väga hästi ning rikuvad harva õppedistsipliini; nii viisi jääb see küsimus lahendamata. Sel moel saame neist vaid tühise osa kõrvaldada, kuid enamik neist elementidest jääb ülikooli.

Veel üks näide. Sm Karotamm oleks pidanud I sekretärina huvituma kõrgemate õppeasutuste tööst. Kuidas ta meid siis aitas? Kui ülikooli rektor tõstatas oktoobris sm Karotamme ees küsimuse, kas kasutada edasi neid õppejõude, kes on teeninud Saksa armees, s.o neid, kes sõdisid relvaga käes nõukogude võimu vastu, siis sai ta juhise, et teenistus Saksa armeele ei ole tingimata õppejõu vallandamise põhjuseks, et igäuhele tuleb läheneda individuaalselt.

Selle ebamäärase otsuse tõttu ei tehtud ülikoolis midagi nende isikute vallandamiseks ning kehakultuuriteaduskonnas töötasid nad kuni viimase ajani, kuid samal ajal keelduti tööle võtmast Nõukogude Armeest demobiliseeritud, nemad ei pääsenud ülikooli. Linnakomitee büroo võttis hiljuti vastu otsuse kehakultuuriteaduskonna kohta. Peaaegu kõik teaduskonna õppejõud tuli vallandada ning osa neist on tänaseks juba arreteeritud nõukogude võimu vaenlastena.

See mõne EK(b)P KK vastutava töötaja, aga eelkõige sm Karotamme enda ebamäärane otsus on üle kandunud ka mõne ministeeriumi ja ametkonna vastutavatele töötajatele. Nii on nood tihtipeale võtnud oma kaitse alla töölt vallandatud klassivõõraid elemente. Nii juhtus fašistide käsilase Kureniiduga, kes okupatsiooni ajal oli fašistliku noorsooorganisatsiooni juhiks, kuid hiljem õpetas õigusteaduskonnas riigiõiguse teooriat. Suurte raskustega õnnestus ta ülikoolist vallandada. Nüüd asus teda kaitsma vabariigi prokurör Paas, kes tuli linnakomiteesse ja päris, mispärast ei lubata sm Kureniidul kaitsta kandidaadiväitekirja. Me suutsime sm Paasile teha selgeks, mille alusel. Sm Paas nõudis, et partei linnakomitee aitaks tal tööd leida. Partei linnakomitee ei aidanud, kuid aitas Justiitsministeerium, mis määras ta tööle Tartu linna vanemnotariks. Sellest kuulsime alles hiljuti. Nüüd veel üks näide. Ülikooli juhtkond vabastas kateedrijuhataja kohalt kellegi Siberi*, kes aastail 1918–1919 võitles aktiivselt nõukogude võimu vastu ning töötas Saksa okupatsiooni ajal tööliste Saksamaale saatmise komisjonis. Teda asus kaitsma tervishoiuminister sm Hion, kes määras ta kliinilise haigla peaarstiks. Miks siis? Nähtavasti seetõttu, et tervishoiuminister Hion ja Siber sõdisid aastatel 1918–1920 kodusõjas nõukogude võimu vastu; nähtavasti seetõttu, et niihästi Siber kui ka minister Hion said kontrrevolutsioonilise kodanluse käest nn “vabadusristid”.

*Ilmselt on kõnealune isik dr. Hans Söber (1890–1962), kes oli aastail 1945–1950 TRÜ teaduskonna sisehaiguste kateedri juhataja ja II Sisekliiniku peaarst. 1950. a-st Paide rajoonihaigla osakonnajuhataja. *Toim.*

Veel üks näide. Partei linnakomitee saatis augustis KKsse kirja advokaat Rebase vallandamiseks niihästi ülikoolist kui ka advokatuurist. Sealt vastati, et see küsimus on uurimisjärgus. Rebane oli Pätsi profašistliku valitsuse juures õiguskantsleri nõunik ja fašistliku "tööliskoja" peasekretär, Pätsi valitsuse alaline esindaja Genfi "töübüroo" juures. Seega on meil tegemist kodanluse ereda agendiga, kuid EK(b)P KK ei suuda 7 kuuga lahendada küsimust tema vallandamisest. Millise järelduse võime sellest kõigest teha sm Karotamme kohta? Järeltus saab olla vaid üks: vabariikliku parteiorganisatsiooni juht, KK I sekretär sm Karotamm pole võidelnud kodanlik-natsionalistlike elementide vastu, ta on neid hoopis aidanud ja nende tegevust soodustanud. Siit siis ka organisatsiooniline järeltus: sm Karotamm ei tohi oma praegusele kohale edasi jääda.

Juhataja sm MÜÜRISEPP:

Sõna saab sm TORF²⁰ — EK(b)P KK liikmekandidaat, Kõrgema Parteikooli kuulaja.

Sm TORF:

Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsus on meie organisatsioonile erakordselt oluline, sest viimaks ometi annab ta kodanlikele natsionalistidele lõpliku ja halastamatu hoobi, see otsus annab meie kätte vaheda relva selleks, et edendada võitlust kodanlike natsionalistide vastu, me oleme saanud

²⁰TORF, Andrei (1907–?). Pärit Siberist, KP liige 1925. Oli komsomoli- ja parteitööl 1928–1935, õppis Novosibirski Kõrgemas Kommunistlikus Põllumajanduskoolis 1935–1936, taas parteitööl 1936–1937. 1937. a heideti KPst välja, süüdistatuna sidemete pidamises oma rahvavaenlasest onuga ja selle varjamises, et ta isa kuulus esseeride parteisse, toetas rahvavaenlasi ja kuulus trotskistlikku organisatsiooni. 1939. a ennistati KPsse. 1937–1941 töötas Novosibirski trammidepoos tehnikuna, hiljem ülemana. 1942–1944 oli politruk Eesti laskurkorpuses, 1944–1946 122. eesti laskurdiviisi Smerši operatiivvolinik, 1946 EK(b)P Järvamaa komitee org.-instr.-osakonna juhataja asetäitja, hiljem EK(b)P Pärnumaa komitee I sekretär, 1948–1949 EK(b)P Harjuma komitee I sekretär. Aastail 1949–1952 õppis NLKP KK Kõrgemas Parteikoolis, 1952–1953 oli Pärnu oblasti TSN TK esimehe asetäitja, 1953–1955 Kiviõli rajooni TK esimees, 1955–1957 põllumajandusministri asetäitja kaadrite alal, 1957–1960 Tallinna TK esimehe asetäitja. Jaanuaris 1960 vallandati ennast kompromiteerinuna, sest tema naine vedas oma autoga inimesi, võttes selle eest raha. Torf teadis sellest, kuid ei takistanud naise "kommunistile ja nõukogude töötajale häbistavat tegevust". (ERA R-3, n 12, s 120; ERAF f 1, n 6, s 9401.)

relva oma puuduste tõeliselt bolševistliku kriitika arendamiseks, relva võitluseks bürokratismi ja upsakusega.

Tuleb tunnistada, et EK(b)P KK büroo ning isiklikult sm Karotamm ja sm Veimer on süüdi selles, et seni ei peetud tõelist võitlust kodanliku natsionalismi väljajuurimiseks tema positsioonidelt. Selle asemel et kodanlike natsionalistidega tegelikku võitlust pidada, piirdus asi tihti vaid üksikute faktide registreerimisega. Ma tahan peatuda maal töötamise küsimusel ja neil vigadel, mida selles suhtes on tehtud. Kõiki vigu pole võimalik üles lugeda, kuid ma tahaksin märkida, et ei sm-d Karotamm ja Veimer ega KK büroo pole juhtinud seda poliitilist tegevust õiges suunas. Seda kinnitab kasvõi see asjaolu, et kehvikutega ei tehtud sisuliselt mingit tööd. Deklareeriti vaid loosungit kehvikutele toetumisest, liidust keskmikega ning võitlusest kulakutega. Ma ise võtsin osa tööst 1927. a Siberi külades kuni lõpliku kollektiviseerimiseni ning võin oma kogemuste põhjal kinnitada, et ei piisa ainult sellest, kui me vaid deklareerime kehvikutele toetumist. See kehvikutele toetumine peab saama mingi organisatsioonilise vormi, mingid töömeetodid ja -taktika. Mida-gi niisugust meil ei tehtud, polnud mingit organisatsioonilist tegevust, mis oleks kehvikud kokku liitnud ning aidanud neil end poliitilise jõuna tunda ja siis õiget teed minna — seda ei tehtud. Ja kui me oma maakonnas Pärnumaal — ma olen põhiliselt seal töötanud — selle probleemiga tegelesime ning maakonnakomitee II sekretär Verjajev isiklikult viis läbi hulga koosolekuid kehvikutega, et neile vastavaid kogemusi jagada ning neid selles töös aidata, siis kas te teate, mis juhtus? Sm Karotamm tegi mulle isiklikult märkuse, et Eesti tingimustes olevat kehvikute koosolekud organisatsioonilise töö vormina täiesti kõlbmatud. Sm Verjajev sai selles asjas veelgi teravamalt märkuse. Mis siis välja tuleb? Kui kõne all on tegeliku võitluse organiseerimine kulakute vastu, tegelik toetumine kehvikutele kui läbiproovitud meetod, siis olevat meie bolševike partei omandatud kogemused Eesti tingimustes sobimatud. Eestis olevat omad iseärasused, kuid kas need iseärasused seisnevad siis selles? Rääkigem neist iseärasustest.

Ma olen esmakordselt nii tähtsal parteitööl — maakonna parteikomitee I sekretäriks. Meile korraldati seminar, kus räägiti igasuguseid asju, kuid ei räägitud sõnakestki neist iseärasustest, sellest minevikust, kus Eesti bolševikud pidasid võitlust kodanliku natsionalismiga, sellest, kuidas nad võitlesid esseeride, menševike ja sotsiaaldemokraatidega ning teiste vaenlastega — just kõigest sellest ei rääkinud mitte keegi meile vähimatki, ilmselt selleks, et meil ei tuleks tahtmist anda lööki nendele meie vabariigis senini veel allesjäänud vaenlastele. Teisiti ei oska ma seda asjaolu hinnata.

Vaadeldgem nüüd põllumajanduslikke kooperatiive.

Siinseks iseärasuseks on asjaolu, et kuni 1948. aastani valitsesid ja juhtisid neid ühistuid sisuliselt kulakud. Keegi ei tohtinud neid kooperatiive kulakutest puhastada. Sisuliselt säilitati kogu põllumajandusliku kooperasiiooni süsteem niisugusena, nagu ta oli olnud kodanlikus Eestis, s.o koos kogu oma kodanliku suunitlusega. Ja alles massilise kollektiviseerimise laine pühkis ta minema koos kõigi oma vormide ja kogu kodanliku sisuga.

Järgmine moment sm Karotamme kõne hindamisel. Oma esinemises kirjeldas ta asja umbes nii, et suhtumine minevikus vaenulikesse inimestesse, kes astusid parteisse, oli tal puhtmehaaniline: löödi Kruusile ja teistele kommunistidele tempel peale ning sellega asi lõppeski.

Sm Karotamm rääkis, et ta paljastab oma vigade juured. Ent nende vigade juured kuuluvad vaieldamatult Eesti klassivõitluse valdkonda. Just sealt oleks tulnud neid otsida. Sm Karotamm läks mehaaniliselt mööda ka kõigist teistest temale esitatud süüdistustest.

Mul tuleb öelda mõni sõna ka enese vigade kohta, millest üks seltsimees tribüünilt juba rääkis. Ma olen tõepoolest vigu teinud ning nende kohta on ka vastu võetud KK otsus. Juhul, kui see on minu suhtes liiga leebe, siis tuleb ta uuesti läbi vaadata.

Hiljem arutati maakonna parteikonverentsil EK(b)P KK otsust minule vigade pärast noomituse avaldamise kohta. Pärast seda aga valiti mind uuesti pleenumi koosseisu. Seepärast on täiesti vale sm Matussevitši süüdistus, justkui oleks mind saadetud õppima sellepärast, et olin omadega läbi kukkunud. Parteitööl ma läbi kukkunud ei ole. Veel rääkis ta mingisugusest avaldusest, millest ma ei tea midagi. Praegu kuulsin ma esmakordselt sellest avaldusest, kus mind või minu naist süüdistatakse altkäemaksu võtmises. Ilmselt on see avaldus olnud kaks aastat hoiul Matussevitši või mõne teise KK töötaja käes, kuid KK töötaja Matussevitš pole minult selle kohta kunagi küsinud. Kõik KK töötajad, alates kõige suuremast ja lõpetades kõige väiksemaga, võivad kinnitada, et ma ei ole kunagi nende korraldusi ignoreerinud, kui need korraldused olid õiged, ma pole neist korraldustest kunagi kõrvale kaldunud ega ole kunagi hiilinud kõrvale väljakutsetest jutuajamisele KKs ükskõik millise KK töötajaga. Miks Matussevitš siis kaks aastat sellest vaikus? Olgugi et Matussevitš siin kinnitas ennast olevat hea parteitöötaja, arvan ma, et ta on ka ise nakatunud tallalakkumise ja pugemise tõppe. Miks ta muidu ootas seda "helget päeva", et pleenumil selle asjaga lagedale tulla? Tä ise ju tunnistas, et "ootas helge päeva ära". Säärased asjad pole siin kohased, sest kriitikat ei tehta nii, et esinetakse täna ja homme ning siis valitseb vaikus kuni ÜK(b)P KK järgmise otsuseni. Nii need

asjad ei käi. Kriitikat tuleb teha iga päev. Nii on öeldud ka ÜK(b)P KK otsuses ning ainult sel moel on meil võimalik edu saavutada. Minul on kahtlemata olnud ka palju muid vigu ja puudusi, mida aga KK pole kahjuks mitte kunagi tõeliselt ja tõsiselt mulle kätte näidanud, kuid see toob kahju meie tööle ega too kasu töötajate kasvatamisele.

Sm MÜÜRISSEPP:

Jätkame pleenumi tööd, seltsimehed.

Presiidiumi on saabunud kiri mitmelt delegaadilt järgmise sisuga: "Millega seletada KK liikmete sm-te Pälli ja Veimeri vaikumist? Las nad esinevad."

Teatan, et nad saavad sõna selles järjekorras, nagu on kirja pandud. Näiteks sm Päll on nimekirjas 22. ja esineb homme hommikul, samuti ka sm Veimer.

Praegu saab sõna sm ANISSIMOV²¹ — EK(b)P KK Administratiivosakonna juhataja.

Sm ANISSIMOV:

Seltsimehed! ÜK(b)P KK määrus osutab erakordse selgusega töistele vigadele niihästi EK(b)P KK, MN kui ka EK(b)P KK sekretäri sm Karotamme ja MN esimehe sm Veimeri töös. Kõik pleenumil osalejad kuulavad sügava rahuldus- ja tänutundega ÜK(b)P KK sekretäri sm Ponomarenko ettekannet mureavaldusena Eesti KK töö kohta.

ÜK(b)P KK otsuses on täiesti õigesti toodud esile see, et sm Karotamm on kaitsnud kodanlikke natsionaliste, ignoreerinud töötajate ettepanekuid, karjunud nende peale jne.

Selle ÜK(b)P KK otsuse kinnituseks toon omalt poolt ühe näite paljude niisuguste seast.

²¹ANISSIMOV, Pavel (1904–1981). Pärit Vologda kuberman-gust, KP liige 1929. Aastail 1931–1932 õppis Leningradi Krupskajanimelises Poliithariduse Instituudis, 1933–1945 parteitööl mitmel pool NSV Liidus, 1945–1946 õppis NLKP KK Kõrgemas Parteikoolis. 1946–1947 oli EK(b)P KK büroo vastutav töötaja, 1947–1948 samas kaadriosakonna juhataja asetäitja, 1948–1952 EK(b)P Tallinna linnakomitee administratiivosakonna juhataja, 1952–1953 Tartu oblastikomitee II sekretär, 1953–1954 ja 1957–1961 EK(b)P KK tööstuse ja transpor-di osakonna juhataja asetäitja, 1954–1957 ENSV kalatööstuse minister, 1961–1962 siseministri asetäitja, 1962–1967 ühiskondliku korra kaitse ministri I asetäitja, 1967–1968 personaalpensionär. 1968. a-st EK(b)P KK asjadevalitsuse juhataja. EK(b)P KK liige 1948. a-st.

1948. aastal, kui oli veel kaadrite osakond, avastati tõsised puudused Toiduainetetööstuse Ministeeriumi töös. Eelkõige avastati bolševistliku kaadrialiku põhimõtete jäme rikkumine.

Tuli ilmsiks, et toiduainetetööstuse minister Lüüs pole nii mõnelgi korral valinud töötajaid mitte nende objektiivsete poliitiliste ja tööalaste omaduste järgi, vaid on lähtunud isiklikust tutvusest, kodanlike traditsioonide kohaselt, kus kõige vastutavamad kohad anti igat liiki "kaitseliitlastele", korporantidele ning teistele kodanlik-natsionalistlikele elementidele. Toodi ka konkreetseid näiteid.

Nii töötas vaneminspektorina ning ministeeriumi kolleegiumi sekretärina keegi Müristaja, kes oli olnud kodanlikul ajal pikemat aega rahva-kohtunik*. Saksa okupatsiooni ajal aga oli ta olnud Tallinna linna ja Harju maakonna maksuinspektor. Töökohal iseloomustati teda joodiku ja altkäemaksuvõtjana. Tulles ükskõik millisesse Toiduainetetööstuse Ministeeriumi ettevõttesse, võttis ta oma suva järgi veini, šokolaadi ning teisi toiduaineid, kusjuures mitte keegi ei saanud teda takistada. Töölised kaebasid ministri asetäitjatele Väärsile ja Gustavsonile, et on olemas sihuke ametnik, kes tuleb ja võtab ettevõttest justkui oma sahvrist toiduaineid. Mitte keegi ei suutnud Müristajat korrale kutsuda, sest ta oli Lüüsi isiklik sõber.

Piirituse- ja õlletööstuse valitsuse tootmis-tehnilise osakonna ülem, keegi Luigo [Tegelikult Luiga. *Toim.*], oli aastail 1929–1930 olnud Kaitseliidus. Saksa okupatsiooni ajal edutasid sakslased ta tehase direktoriks, pealegi on ta kodanliku ajalehe omaniku poeg. Toiduainetetööstuse Ministeeriumis töötas terve hulk temataolisi.

Sama lugu oli ka paljudes ministeeriumi ettevõtetes. Veel tehti kindlaks, et Toiduainetetööstuse Ministeerium muudab kulaklikke majapidamisi oma abimajanditeks. Konkreetse näitena nimetan Viljandimaa kulaku Kõlli majapidamist: maad 30 ha, veski kahe kivipaariga, villaveski. Kõll ise ei teinud kunagi tööd. Tal oli 8 alalist palgalist. Saksa okupatsiooni ajal oli ta Saksa välikohtu sekretäriks. Ja sihukese kulakuga sõlmis ministeerium lepingu, et ta müüb oma majapidamise Toiduainetetööstuse Ministeeriumile ning ministeerium organiseerib selle baasil endale abimajandi. Kulak Kõllile maksti selle eest 73 668 rbl, ta ise võeti tööle insenerina ning tema käsutusse jäeti kivist elumaja, samal ajal

*Nii on tekstis. Tegelikult alustas Augustin Müristaja (1895–1964) oma karjääri kohtu-uurijana, oli siis mitme rahukogu ja ringkonnakohtu liige ning lõpetas Kohtukoja liikmena. Vangistati 1950. a 24. juulil ja mõisteti erinõupidamise poolt 25 a-ks koonduslaagrisse, kust vabanes 1956. a. *Toim.*

kui töölised pidid elama karjaköögis. Dokumentidega fikseeriti ulatuslik materiaalsete väärtuste riisumine ning tooraine ülekulu, kehtestatud normide eiramine. See kõik toimus paljude ministeeriumi töötajate, kuid eelkõige siiski juhtkonna süü läbi. Rukki ülekulu oli 694 tonni ning odra ülekulu 584 tonni jne. Selle kõige tulemusel tehti ettepanek vallandada ministri asetäitja kaadri alal ning avaldada noomitus ministrile endale. Ent kuidas see asi siis arutelu käigus lahenes? Kui kaadriosakonna instruktoriga, noor parteitöötajaga sm Lokk, sellest ette kandis, siis kutsuti ta korrale, sest ta tahtis rääkida toiduainetetööstuse ministri sulitempudest. Lokkile tehti selgeks, et ta pole veel küps ministrit kritiseerima jne. Sm Karotamm isiklikult tõmbas maha punkti, milles avaldati minister Lüüsile noomitus. Sinna kirjutati peale: "See on viga! Praak!" Siit nähtub, kui vähe mõistis sm Karotamm poliitilist olukorda, kui võrd nõrmeelselt ta hindas klassivõitluse ilminguid ja kui kergesti käis ta kodanlike natsionalistide lõa otsas. Nagu me nüüd teame, tegi toiduainetetööstuse minister ka hulga muid vigu, näiteks rikkus seadusi piiritusemonopoli kohta, mille eest ta MN visal pealekäimisel vallandati ministri ametikohalt, kuid veidi hiljem kinnitati ta uuesti samasse ministeeriumi ametisse, seekord ministri asetäitjaks.

Edasi. Eilsel EK(b)P KK büroo istungil seadis MN esimees sm Veimer kahtluse alla mitu ÜK(b)P KK otsuse seisukohta ning eriti just selle seisukoha, kus on öeldud, et ENSV Sotsiaalkindlustuse Ministerium on MN vaikival nõusolekul pikka aega ning ebaseaduslikult maksnud pensioni endistele kapitalistidele, majaomanikele, spekulantidele jne. Ma pean sm Veimeri suhtumist ÜK(b)P KK otsusesse põhimõtteliselt valeks. Pealegi ei teinud sm Veimer enda jaoks nähtavasti mitte mingeid poliitilisi järeldusi ÜK(b)P KK otsusest. Ometi tunneb meist siin igaüks pärast ÜK(b)P KK otsuse kuulamist, millise tõepärasuse ja objektiivsusega, kuid samas ka, millise lihtsusega see otsus on koostatud. Ma lisan omalt poolt mõned asjaolud ÜK(b)P KK otsuse selle punkti õigsuse kinnituseks. 1949. a mais ja juunis kontrollis ENSV Riigikontrolli Ministerium pisteliselt sotsiaalkindlustuse organite poolt pensionide maksmise õigsust Kalinini rajoonis ning kahes Harju maakonna vallas. Selle tulemusena selgus, et ainuüksi Kalinini rajoonis on ebaseaduslikult välja makstud 183 000 rubla ning kahes Harju maakonna vallas 31 675 rbl. Riigikontrolli aruandes polnud küll fakte selle kohta, et pensione oleks välja makstud endistele kapitalistidele, majaomanikele või siis spekulantidele. Asja arutati MNs ning see juhtis Margna tähelepanu nende vigadele. Selleks ajaks oli EK(b)P KK Administratiivosakond saanud oma käsutusse mõne fakti selle kohta, et peale Riigikontrolli Ministeriumi avastatud seaduserikkumiste oli makstud pensioni endis-

tele kapitalistidele, nende hulgas ka siin juba mainitud Aisenstadtile. Viimane oli kogunud mitu tunnistajat, esitas sotsiaalkindlustuse organitele fiktiivsed dokumendid ning saigi pensioni. Kuidas sai niisugune asi juhtuda, kui kõik Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumi ning Tallinna mis tahes sotsiaalkindlustuse organi töötajad ja ka muud ametiisikud teavad, et see Aisenstadt on endine suurkapalist? Aga ometi määrati talle pension!

Me teame, et pensioni maksti ka endisele suurmajaomanikule Hendrikule. Kirjutasime ettekande. Selle Administratiivosakonna ettekande saatis sm Karotamm sm Veimerile, sm Veimer omakorda ühele oma töötajale koos pealdisega "Tehke järeldused". Viimane jõudis järeldusele, et lisaks nendele vigadele, mis Riigikontrolli Ministeerium oli juba kindlaks teinud, oli veel kahel juhul makstud pensioni endistele kapitalistidele. Mida arvas sellest sm Veimer? Raske öelda, sest tema isiklikku seisukohta me ei tea ning dokumendist seda ei leia. Sm Veimer tegi Asjadevalitsuse juhataja asetäitjale ülesandeks saata see ettekanne sm Karotammele. Ja nii saadabki KK sekretärile ettekande kaitseliitlase ning kodanliku natsionalisti kohta teine samasugune 15-aastase staažiga kodanlik natsionalist ja kaitseliitlane Maranik. Tundub, et juba ainuüksi see asjaolu oleks pidanud sm Karotamme nõrdima panema. Kui me tõstatame küsimuse ühe kodanliku natsionalisti vallandamisest, siis toob selle dokumendi tagasi teine ja mitte vähem populaarne kodanlik natsionalist.

Kuid sm Karotamm kirjutab hoopis, et Margna suhtes ei tohi teha organisatsioonilisi järeldusi.

Nüüd järgmine küsimus tuletõrjajate kohta. Näib, et eelkõige just sm-d Veimer ja Karotamm peaksid teadma, mida kujutab endast see organisatsioon, need tuletõrjajad. Need mehed ei ole kunagi oma poliitilisi vaateid varjanud ning on esitanud neid ajalehtede ja ajakirjade veergudel jne. Nad on kinnitanud, et peale Kaitseliidu on just tuletõrjeorganisatsioon see, mis vajaduse korral on valmis patriootidega arveid õiendama.

Nii näiteks kirjutas 1934. a selle organisatsiooni peamees Sork ühes ajalehes (loeb ette katkendi).

Edasi. Saksa okupatsiooni ajal klaarisid just tuletõrjajad ühe esimese fašistliku organisatsioonina arveid meie Nõukogude sõjameestega. Need andmed on trükkis avaldatud. Ma ei hakka siin ära tooma Sorgi sellekohaseid ütlusi. Piisab sellest, kui öelda, et seesama Sork kiitles hiljem sakslaste ees, et tuletõrje on ainus organisatsioon Eestis, mida bolševikud ei suutnud laiali ajada.

Ja isegi siis, kui oli hästi teada selle organisatsiooni kontrevolutsiooni-line olemus, isegi siis teatas sm Karotamm, et kui keegi püüab tuletõr-jujaid laiali ajada, siis tema seda ei luba.

Kus olid alles kaitsjad sellel fašistil ja Inglise spioonil Sorgil!

Näete, teda on koguni autasustatud medalitega “Vapra töö eest Isamaa-sõjas” ja “Võidu eest Saksamaa üle”.

(Sm Moskalenko: Kes autasustas?)

Eesti NSV Ministrite Nõukogu.

Siin juhtis ta võitlust meie Nõukogude vägede vastu, kuid 1948. a autasustati teda juubelimedaliga “30 aastat Nõukogude Armeed ja Laevastikku”. (Naer.)

Ma sain need andmed hiljuti ja ei oska seetõttu öelda, kes konkreetselt tegi need ettepanekud ja kes andis talle need medalid kätte. Aga me peame selles selgusele jõudma ja süüdlased tõsiselt vastutusele võtma.

Veel üks asjaolu. Sm Karotamm õpetas meid risti vastupidi marksistlik-leninlikule teadusele ja sealhulgas dialektika seadustele mitte seostama töötaja negatiivset minevikku tema negatiivse olevikuga. Milleni see meid on viinud? Selleni, et me ei märganud kodanlikke natsionaliste, ja ma pean ütlema, et paljudes ministriumides leidsid need juhtnöörid praktilist kasutamist.

Siin räägiti Tartu teenelisest arstist Linkbergist. Tartus käies tundsin ma huvi, mis mees see Linkberg siis on, kes toob tervishoiuminister Hionile tangu vilja hinnaga. Tuli välja, et Linkberg on osa võtnud nn “vabadussõjast”, talle on kuulunud suured majad ning Saksa okupatsiooni ajal määrati see Linkberg samale kohale, kus ta on ka praegu, s.t kõigi polikliinikute ülemaks. See Linkberg püüdis evakueerida Saksamaale kogu polikliinikute sisustust. Kinni võeti ta Haapsalus, kui aurik oli veel laadimata. Ja sihukest inimest toetab tervishoiuminister!

Teine näide. Elva haiglas oli ennekuulmatu juhtum, kui rotid sõid ära vastsündinu nina, iseenesest kohutav lugu. Tervishoiuminister ja eelkõige sm Hion oleksid pidanud selles asjas selgusele jõudma ja talle poliitilise hinnangu andma. Alles hiljuti sain ma teada, kes seda haiglat juhtis. See oli Saksa armee ohvitser, kes küll vallandati, kuid määrati sama koha peale Otepäele.

Tõsiseid puudusi on meil ka karistuspoliitikas. KK on selle küsimusega juba tegelnud ning leidnud Ülemkohtu praktikast pööraseid asju, kui meie ilmsed vaenlased, salajaste relvaladude organiseerijad, mõisteti kas paranduslikule tööle või siis karistati neid tingimisi; kuid samal ajal said juhuslikult seadustest üleastunud kodanikud ränki karistusi.

Ülemkohus sai korrale kutsutud, kuid me pole suutnud luua korda prokuratuuriorganite töös. Tuleb tunnistada, et prokuratuuriorganid teevad neidsamu vigu, mida tegid Ülemkohtu töötajad.

Mis puutub sm Karotamme kõnesse, siis olen ma täiesti nõus nende sm-tega, kes ütlesid, et sm Karotamm pole suutnud oma vigu õigesti hinnata ning neid KK pleenumile esitada. Kõik see räägib sellest, et sm Karotamm taob endistviisi vastu rinda ja kinnitab, et tema vigu ei tee, ning lubab oma vead edaspidi ära parandada. Aga neid ta parandada ei suuda! Jääme ootama, mida ütleb sm Veimer. Mulle näib aga, et sm Veimer ei saa üldse aru ei bolševistlikust kriitikast ega ka enesekriitikast.

Juhataja sm. MÜÜRISEPP:

Sõna on sm GORTŠAKOVIL* — väekoondise poliitosakonna ülemal.

Sm GORTŠAKOV**:

Seltsimehed, ÜK(b)P KK otsus "Puudustest ja vigadest EK(b)P KK töös" on ajalooline otsus ja niivõrd õige ja õigeaegne kui ei kunagi varem.

See otsus vastab kõigile neile küsimustele, mis on erutanud Eesti partei-organisatsiooni ning paljusid partei- ja nõukogude töötajaid. Need on küsimused võitlusest kodanlike natsionalistidega partei- ja riigiaparaadi kõikides lülides, need on klassivõitluse küsimused. Kohalikud parteitöötajad on neid küsimusi küll tõstatanud, kuid bolševistlikku lahendust EK(b)P KKs pole need leidnud. Ja kui otsustada sm Karotamme eilse sõnavõtu põhjal, siis ei saagi KK praeguselt juhtkonnalt oodata partei elu nende põhiküsimuste bolševistlikku lahendamist.

Sm Karotammel oli piisavalt aega, et sügavalt mõelda nende vigade üle, mida tegi ta kas ise või tegid büroo liikmed. Tal oli piisavalt aega selleks, et neid vigu tõsiselt analüüsida ning teha tõsised poliitilised järeldused, milleni oleksid võinud need poliitilised vead edaspidi viia. Ka oleks ta pidanud rääkima nii omaenese kui ka büroo liikmete vigade tekkepõhjustest, kuid selle kohta ei öelnud sm Karotamm sõnakestki. Ta piirdus nende oma vigade põgusa tunnistamisega, mida tema kohta oli kirja pandud ÜK(b)P KK otsuses, kuid ta ei analüüsinud nende vigade tekkepõhjust ja ei andnud neile poliitilist hinnangut ega teinud ka vastavaid järeldusi. Ta koguni ei sõandanud tunnistada tervet rida sm Ponomarenko poolt esile toodud vigu, rääkimata siis juba nendele vastuse andmisest.

*Gortšakovi kohta puuduvad Parteiarhiivis andmed. *Toim.*

**Tõlkinud Jaan Isotamm.

Sm Ponomarenko teatas meile, et Karotamm ja Veimer kirjutasid enne kulakute väljasaatmist kirja ÜK(b)P KKsse palvega neid Eestist mitte välja saata, vaid asustada nad ümber põlevkivibasseini, lähemale Lenini linnale ja teistele Eesti rajoonidele. Nad palusid neid mitte kulakuks teha, vaid nende varandus maha müüa ja sularaha kulakutele pihku pista. Naljakas, ent nii kirjutasid EK(b)P KK sekretär ja MN esimees. Seetõttu tohibki küsida sm Karotammelt, miks ta vaikis eile sellest oma ettekandes ning kust on pärit tema haledustunne kodumaa vaenlaste vastu. Kuid seda, mida ei öelnud sm Karotamm, ütlesid teised ja ka mina püüan veidi lisada. Sm-te Karotamme ja Veimeri vead võitluses kodanlike natsionalistidega, kulakutega ja kodanlastega ning rahaliste toetuste väljamaksmine kapitalistidele pole mõni lihtne viga. Ei ole põrmugi juhuslik, et sm Karotamm taotles kulakute Eestisse jätmist just siis, kui parteiorganisatsioonidel tuli lahendada maaelu ümberkorraldamise põhiküsimust — kollektiviseerimist. Just sel ajal astub kulakkond kõige jultunumalt välja kontrrevolutsioonilise jõuna nende ürituste vastu ning võitleb relvaga käes nõukogude võimu vastu, ja just siis teeb Karotamm meile ettepaneku hajutada see kontrrevolutsioon kõigisse Eestimaa nurkadesse. Miks seda tehakse? Täiesti ilmselt selleks, et sõja puhkedes saaks rahvusvaheline kontrrevolutsioon toetuda sellele kontrrevolutsioonilisele jõule, selleks et siis tema abil hävitada Eestis nõukogude võim, säärase järelduse peame sellest tegema! Nüüd on ka selge, miks teile, sm Karotamm koos Veimeriga, ei meeldi nõukogude võim, miks te kahjustate Nõukogude Armeed huve. Ükskõik millise küsimusega me teie juurde tulime, olgu selleks siis korteriküsimus, ühiselamuküsimus või polügoonide eraldamise küsimus, luba me teilt selleks ei saanud. Me hakkame tähistama nõukogude võimu 10. aastapäeva Eestis, kuid Nõukogude Armeele ei ole eraldatud maad õppeväljakuteks, polügoonideks ega laagriteks, ning see teeb vägede väljaõppe tingimused väga raskeks. See seletab paljuski, miks sm Karotamm kaitseb kodanlikke natsionaliste, paneb neid riiklikele ametikohtadele ja ei märka uut kaadrit, mis on juba peale kasvanud, nagu Keskrajooni komitee sekretär Rotberg ja teised. See kaader on ustav parteile ja Nõukogude valitsusele ning vajab abi, kuid seda abi pole KK neile osutanud. Selle asemel et kaitsta seda noort kaadrit, kaitseb sm Karotamm kontrrevolutsiooni ja kulakuid, kelle jäänused tänase päevani teevad oma räpast tööd. Mõni seltsimees arvab, et need sm Karotamme vead tulenevad tema vähesest teoreetilisest ettevalmistusest, sellest, et ta tunneb halvasti marksismi-leninismi, ei saa aru partei ajaloost, kuid see on vale, sest sm Karotamm on mitme Marxi-Lenini-Stalini teose tõlkija eesti keelde, ta on "ÜK(b)P ajaloo lühikursuse" eestikeelse tõlke vastutav toimetaja, ja see tähendab, et ta tunneb bolševismi ajalugu, tunneb järelikult ka

suure Lenini juhiseid selle kohta, et bolševism taktika musternäidisena on kohandatud kõigile kommunistlikele parteidele.

Ent oma tegevuses sm Karotamm seda ei kasuta ja nimelt sellepärast, et ta on ise natsionalist, kaitstes kulakuid üksnes seetõttu, et nad on rahvuselt eestlased, kaitstes nõukogude võimu paadunud laimajaid, ereda kodanlikke natsionaliste ainult sellepärast, et nad on eesti rahvusest. See on teie juures, sm Karotamm, tegelik ja avalik natsionalismi ilming, kuid on olemas veel selle varjatud, maskeeritud avaldumine, mis lähtub eesti rahva "rahvuslikust omapärast". Näiteks on see, et kui Allik kirjutab paadunud kontrrevolutsionäärina, süüdistab anneksioonis, siis pöörate teie selle naljaks. Pole juhuslik, et üksikud töötajad leppisid kokku sulgeda piir Nõukogude Liiduga. Teie oma tööga toetasite seda teadlikult või ebateadlikult, kuid nii see on.

Meil pole ju mitte üheski liiduvabariigis kaitseministeeriumi, aga siin on see olemas, ja kaitseminister kindralleitnant Pärn on ametis koos oma staabi ja kabinetiga, ihukaitsega jne. Tema õpib Moskvas, kuid kabinetti hoitakse siin valve all.

On koguni välisministeerium. Milleks on vaja, seltsimehed, Eesti tingimustes välisministeeriumi?

Tihti torkab äsja Eestisse saabunud töötajatele silma see, et pidulikel koosolekutel esitatakse koos Nõukogude Liidu hümniga kohustuslikus korras ka Eesti NSV hümn, ning mõnikord ei tea juhtivad parteitöötajad, kumba hümn mängida esimesena, kuidas tuleks õigesti teha, ja satuvad keerulisse olukorda.

Meil on igal liiduvabariigil oma hümn, kuid mul on tulnud viibida Valgevenes, Ukrainas, Taga-Kaukaasias — igal pool mängitakse kõigil pidulikel koosolekutel vaid Nõukogude Liidu hümn, rahvuslikku hümnitavaliselt ei esitata. Tundub, et tegemist on tähtsusetu asjaoluga, kuid tegelikult ei poogita niimoodi eesti rahvale armastust Nõukogude Liidu hümn vastu, ei sisendada armastust vene rahva vastu. Kodanlikud natsionalistid mõistavad seda ülihästi.

Võtkem näiteks see, kuidas võeti vastu ÜK(b)P KK otsus kolmandast tööstus- ja toidukaupade hindade alandamisest? Töötavad talupojad ja linna töörahas võtsid selle vastu suure rõõmuga, kuid natsionalistlikud elemendid püüdsid kõigiti selle ajaloolise otsuse tähtsust vähendada, kohati seda labastades. Otsusele järgneval päeval ei töötanud Tallinnas 26 kauplust, paljud kauplused küll töötasid, kuid kohalike kaupade hinnad polnud alandatud ning müüjad vastasid, et need on meie, Eesti kaubad ja neid pole ümber hinnatud; ümber on hinnatud ainult nõukogude kaubad, s.t Nõukogude vabariikidest toodud kaubad.

Tuleb välja, et siin on mingi "oma" valitsus ja neile pole kohustuslik täita Nõukogude valitsuse seadusi. Kuid ühes ja teises kohas minnakse veelgi kaugemale. Kõik teavad, et Harjumaal on garnison, kus läks korda asutada turg. Esimesele turupäevale pärast hindade alandamise otsust paljud talunikud ei tulnud ja need, kes tulid, tõstsid tugevasti toiduainete hindu. Kui neilt küsiti, miks te olete hindu tõstnud, praegu on ju alandatud hinnad, siis vastati, et hindu alandas teie Moskva valitsus, kuid meie Eesti valitsus pole seda teinud.

Nõnda siis saavad teie tööst aru kodanlikud natsionalistid, sm-d Karotamm ja Veimer! Te olete kodanlikele natsionalistidele muutunud oma inimesteks.

Seltsimehed, EK(b)P KK selline tegevus on mõjutanud ka Eesti brigaadi poliitosakonna tegevust, sest poliitosakonna ülem polkovnik Pusta, olles Eesti partei KK liige, püüdis oma töös kopeerida KKd ning seetõttu on brigaadi ohvitseride kaader risustatud kodanlike natsionalistidega, endiste fašistlike organisatsioonide "kaitseliit", "omakaitse" jt liikmetega. Kui ma küsisin polkovnik Pustalt, miks brigaadi risustavad kahtlased isikud, miks ei võidelda brigaadi puhastamise eest, kust ta on sellised juhtnõõrid saanud, siis vastas ta: "Juhtnõõre pole ma saanud, kuid ma näen, kuidas neid küsimusi lahendatakse KKs, ja püüan järele teha."

Võtke Kruusi näide. Kaks korda arutati teda bürool, seda kodanlike kommete ülistajat, ja nähtavasti meeldis ta mõnele bürooliikmele, sest kuidas sai müüdu Veimer oma autobiograafias kirjutada, et kodanlikus vanglas viibides tegeles ta pingsalt eneseharimisega ning pärast vanglast vabanemist tegi ära eksami instituudi lõpetamiseks?

Mulle räägivad sõdurid, et kuidas seda mõista, et mis vangla see oli, kus lõpetatakse institute, et see on kodanliku korra otsene ülistamine.

Tahan peatuda veel ühel kollektiviseerimisküsimuse punktil. Sm Karotamm rääkis eile, et kollektiviseerimise üheks ülesandeks on kolhoosi-asulate rajamine, kuid EK(b)P KK ei ole selles küsimuses vastu võtnud mitte ühtegi dokumenti selle kohta, s.t kuidas talusid kokku vedada, millal seda teha jne. Nüüd on see küsimus aktuaalne. Kolm päeva tagasi rääkisin ma Aegviidu kandis ühe kolhoosnikuga. Küsisin, kuidas elu kolhoosis läheb. "Raskevõitu on töötada, me võime tööd teha ja ka teeme seda, kuid ma pean minema 7 km kaugusele brigaadi hobust tooma, et siis oma maalapile sõita ja seda künda."

Karikatuur tuleb välja. Sellest KK ei mõelnud ja mingit poliitilist dokumenti selle kohta ei andnud. Räägitakse, et MN andis määruse talude kolhoosiasulaisse vedamise ettevalmistamisest, kuid see olevat tehtud arvestusega lõpetada 15 aasta pärast. See on väga pikk aeg. See küsimus tuleb põhjalikult lahendada kohe.

Seltsimehed! Siin esinenud delegaadid tegid juba ettepaneku organisatsioonilises korras: vabastada sm Karotamm KK sekretäri ülesannetest ja arvata ta välja büroo koosseisust ning teha sedasama sm Veimeriga. Kuid mulle näib, et seda on vähe, neid pole vaja mitte ainult vabastada, vaid ka vastutusele võtta, sest nende tehtud vigu ei saa nimetada vigadeks — see on kindel joon, mille eest nad peavad kandma partei ees vastutust.

Juhataja*:

Sõna on sm JAANIMÄEL²² — EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja asetäitjal.

Sm JAANIMÄGI:

Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsuses on bolševistliku otsekohesusega lahatud tõsiseid vigu vabariikliku parteiorganisatsiooni töös. ÜK(b)P KK tõstas väga teravalt ideoloogilise töö küsimuse, klassivõitluse küsimuse ja küsimuse võitlusest kodanliku natsionalismiga. See tähtis poliitiline dokument aitab tugevdada vabariigi parteiorganisatsiooni nii poliitiliselt kui ka organisatsiooniliselt ning aitab oluliselt parandada vabariigi rahvamajanduse ja ka kultuuri kõikide valdkondade tööd.

Tõsistes puudustes ja vigades vabariigi parteiorganisatsiooni töös on süüdi KK büroo ning eelkõige EK(b)P KK sekretär sm Karotamm.

*Edasi tõlkinud Mart Arold.

²²JAANIMÄGI, Endel-Johannes (1919–1974). Pärit Vastse-Antsla vallast Võrumaal, 1938–1939 teenis aega Eesti sõjaväes, lõpetas õppekompanii ja oli 1939–1940 Valgas telegrafist-üleajateenija. KP liige 1940, oktoobrist 1940 veebruarini 1941 oli Tartus politruki asetäitja, 1942 noorempolitrukkide kursustel. 1942–1944 oli 7. eesti laskurdiviisis polguagitaator, 1944–1945 ELKNÜ KK propaganda- ja agitatsioonisekretär Leningradis ja Tallinnas, 1945–1948 õppis ÜK(b)P KK Kõrgemas Parteikoolis, 1948–1951 EK(b)P KK agitatsiooni- ja propagandaosakonna juhataja asetäitja (kuni 1950. a-ni ajakirja *Eesti Bolševik* toimetaja kt), 1950–1951 EK(b)P KK ilukirjanduse ja kunsti osakonna juhataja, 1952–1953 Tartu oblastikomitee I sekretär, 1953–1954 EK(b)P KK teaduse ja kultuuri osakonna juhataja ning KK sekretär. 1954. a vabastati KK sekretäri kohalt, sest selgus, et Jaanimäe vend oli teeninud Saksa sõjaväes, ning peale selle oli Jaanimägi *Rahva Hääles* laimanud kedagi sm Goremõkinit. 1954–1957 oli kultuuriministri asetäitja kaadrite alal, 1957–1974 MN Riikliku Raadio ja Televisioonikomitee esimees, 1960. a-st ka VEKSA esimees. EKP KK liige 1954–1956 ja 1960. a-st, ENSV ÜN VI–VII koosseisu saadik.

Sm Karotamme eilne esinemine näitab, et ta pole veel mõistnud oma vigu ega ÜK(b)P KK otsust. Mind isiklikult sm Karotamme esinemine ei rahuldanud. Sm Karotamm on teinud jämedaid vigu nii teoorias kui praktikas. Sellele osutas ÜK(b)P KK. Ma peatun mõnel sm Karotamme teoreetilisel veal.

Sm Karotamm on oma esinemistes andnud väära orientatsiooni ajaloo, sh ka EK(b)P ajaloo küsimustes. Oma ettekandes "EK(b)P ajaloo küsimused" ENSV TA sessioonil 25. aprillil 1947 üritas sm Karotamm rajada vundamenti EK(b)P KK kogu ajaloo uurimisele. Aga ta ei saanud sellega täielikult hakkama. Nii tegi ta EK(b)P ajaloo periodiseerimises hulga sisulisi vigu ning moonutas ajaloolist tõde. Näiteks ei näidanud sm Karotamm peatükis "Menševikud ja bolševikud Vene-Jaapani sõja ja esimese Vene revolutsiooni ajal 1904–1907" Eestis aset leidnud revolutsiooniliste sündmuste seost revolutsiooniliste sündmustega Venemaal. Ta ei paljastanud eesti kodanluse kontrrevolutsioonilist tegevust.

Sm Karotamm kirjutas: "Sel ajal hakkas samaaegselt töölisliikumise ja revolutsioonilise liikumise kasvuga organiseeruma ka eesti kodanlus." Sellest, kuidas eesti kodanlus organiseerus ja kuidas ta töölisliikumise vastu võitles, missugune oli tema roll, sellest ei ainsatki sõna. See pole küsimuse marksistlik esitamine.

Samas peatükis ei paljasta sm Karotamm eesti menševikke ja föderaliste. Seal pole ühtki sõna niisugustest äraandjatest ja reeturitest nagu Rei, Ostra, Oinas, Ast jt.

Ajalugu räägib, et eesti bolševikud võitlesid aktiivselt menševike ja föderalistide vastu. Kuidas siis võib sellest vaikida? Siin on tunda kindlat mittemarksistlikku küsimuse püstitamist ja kindlat mittemarksistlikku joont. Samalaadsed vead korduvad ka teistes peatükkides.

Sm Karotamm ei räägi sellest, kuidas eesti bolševikud võitlesid koos vene bolševikega menševike, esseeride ja teiste oportunistide ja kokkuleplaste parteidega. Vaatame aastaid 1917–1918 (VII peatükk). Seal oleks tulnud palju teravamalt tõstatada küsimus võitlusest esseeridega, kelle liider oli ENSV TA endine president H. Kruus. Sm Karotamm ei saanud unustada, et Kruus ja Semper võitlesid aktiivselt bolševike partei vastu. H. Kruus võitis 1917. a augustis koguni osa nõupidamisest Kornilovi juures. Me teame selle kontrrevolutsioonilise nõupidamise iseloomu ja eesmärgi.

Ka perioodist 1918–1920 rääkides (VIII peatükk) vaikib sm Karotamm jällegi võitlusest esseeridega. On fakt, et esseerid eesotsas Kruusiga võtsid osa kodanlikust Asutavast Kogust ja aitasid igati Eesti kodanlust võitluses nõukogude võimuga, aitasid kodanlusel arveid õiendada Eesti töörahvaga.

Rääkides aastatest 1920–1924, vaikib sm Karotamm Eesti kommunistide võitlusest nn iseseisva sotsialistliku partei vastu, aga eriti selle partei liidrite Kruusi, Gustavsoni, Piiskari jt vastu.

Me kõik teame väga hästi, et eesti bolševike juht Viktor Kingissepp võitles kogu oma bolševistliku kirega oportunistlike väikekodanlike parteide vastu. Oma artiklites ja lendlehtedes esines Viktor Kingissepp väga teravalt ning kritiseeris sageli eesti kodanluse teenreid Kruusi ja teisi. Ja üldse oleme seni väga nõrgalt populariseerinud kirglikku võitlejat ja ustavat bolševikku Viktor Kingisseppa. Me pole ikka veel välja andnud Viktor Kingissepa kogutud teoseid.

Ma arvan, et need sm Karotamme vead ei ole juhuslikud. Marksistlik dialektika õpetab, et kõik nähtused on orgaaniliselt üksteisega seotud, sõltuvad üksteisest ning tingivad üksteist.

Nende probleemide tõstatamine tähendaks, et me oleksime Kruusi lähemalt tundma õppinud, oleksime saanud teada tema mineviku ja oleviku. Nähtavasti just seetõttu sm Karotamm ei tahtnudki Kruusi kritiseerida, sest siis oleksime juba ammu võinud jõuda selgusele Kruusi praeguses tegevuses.

On kummaline, et oma esinemistes ja trükisõnas kritiseeris sm Karotamm vaid ühel korral Kruusi kui ajaloolast. Seda tegi ta 10. septembril 1946 oma ettekandes "Ideoloogilise töö olukorrast ja ülesannetest". Kuid oma ettekandes "Eesti ajaloo küsimused" ei paljasta ta Kruusi reaktsioonilisi kodanlikke kontseptsioone.

Sm Karotammele ei meeldinud, kui keegi kritiseeris ENSV TA presidendi Kruusi, ning sm Karotamm ise seda ei teinud. Sm Karotamme sõnavõtted TA sessioonidel 23. IV 1947 ja 13. IV 1948 on puhtdeklaratiivsed ega pööra tähelepanu konkreetsetele puudustele. Sm Karotamm on täiesti vaikinud TA presidendi Kruusi suurtest vigadest ega ole kritiseerinud Kruusi parteivastast kodanlik-natsionalistlikku kaadripoliitikat ega Kruusi teaduslikku tegevust.

Sm Karotamm püüdis isiklikult juhtida TA tööd, minnes mööda KK propaganda- ja agitatsiooniosakonnast. Ainult sm Karotamme selja tahta peitu pugenuna võisid Kruus ja TA nii halvasti töötada. Kõigile on selge, et Kruus ei tahtnud töötada nõukogude rahva heaks. Kuni viimase ajani ei tundnud Kruus teed KK propaganda- ja agitatsiooniosakonda. Osakonna enda viga seisneb aga selles, et me pole juba varem kritiseerinud sm Karotamme selles küsimuses ega viinud oma võitlust lõpuni. Tulemused TA halva töö näol on meile nüüd kõigile hästi teada.

Oma ettekannetes ja esinemistes ei kritiseerinud sm Karotamm mõningate endiste sotsiaaldemokraatide "tegevust" ning mõnikord võttis

nad oma kaitse alla. Vaid sellega on seletatav, et kirjanduse ja kunsti valdkonda võisid nii kaua ja karistamatult "juhtida" ning seda tähtsat ideoloogiatöö löiku kahjustada sellised kodanlikud natsionalistid nagu Andresen jt. Oma trükitud ettekannetes ja esinemistes pole sm Karotamm kritiseerinud Andreseni jt vaenulikkude tegevust. Ainult EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna ning isiklikult sm Käbini aktiivse tegutsemise ja sekkumise tulemusena sai see sulgi paljastatud, valandatud ja parteist välja heidetud.

On väga kummaline, et veel 1948. a sügisel soovitas sm Karotamm Andreseni TRÜ poliitökonoomia õppejõuks, kuigi, nagu me teame, too Andresen moonutas K. Marxi "Kapitali"* . Küll on hea, et KK propaganda- ja agitatsiooniosakond seda korraldust ei täitnud.

Sm Karotamm on väga tihti esinenud kultuuritöötajate ees. Need kõned on ta andnud välja omaette raamatuna "Eesti NSV kultuurilise ülesehitustöö küsimusi". Nendest esinemistest kumab läbi tendents flirtida endise kodanliku intelligentsiga.

Kõik need esinemised on puhtdeklaratiivsed. Ainult möödaminnes ja muuseas räägib sm Karotamm võitlusest kodanliku natsionalismiga ja sedagi äärmiselt üldisel kujul. Sm Karotamm ei paljastanud üldse kodanlik-natsionalistliku ideoloogia kandjaid (Andreseni, Kruusi, Adamsoni jt). Isegi vastupidi. Oma ettekannetes ülistab sm Karotamm endist kunstide valitsuse ülemat ja Kirjanike Liidu esimeest J. Semperit. Kuid on teada, et Semper teostas kodanlik-natsionalistlikku kaadripoliitikat niihästi kunstide valitsuses kui ka Kirjanike Liidus. Semper kaitses Andreseni, Adamson-Ericut, Viidingut, Kangro-Pooli jt ning edutas neid. Paljud vead ja möödalaskmised kirjanduse ja kunsti vallas on Semperi "tegevuse" tulemuseks. Semperit oleks vaja olnud kritiseerida ja karistada, selle asemel et teda edutada. Oma esinemistes näitas sm Karotamm, et Semper oli aktiivne võitleja reaktioonilise kodanluse vastu ja kodanlikul ajal progressiivne kirjanik. Säärane seisukoht desorienteeris kirjandus- ja kunstitöötajaid ning seetõttu ei riskinud keegi kaua aega kritiseerida Semperi minevikku ja olevikku. Ise aga tunnistab Semper, et tema kodanliku aja loomingust ei vääri tähelepanu mitte miski. Ent sm Karotamm ülistab Semperi endist tegevust.

Oma esinemistes kujutab sm Karotamm Kangro-Pooli ja Adamsit fašismiohvritena. See on meile kõigile teada, kes need tegelased on.

*N. Andresen oli Eesti iseseisvusajal avaldanud Marxi teoseid, tõlkides neid loomulikult saksa keelest. Nagu ta mulle ise rääkis, olid need ENSVs keelatud kirjanduse nimestikus, sest kanoonilisi tõlkeid võis teha ainult vene keelest. *J. Isotamm.*

Kangro-Pooli kontrerevolutsiooniline tegevus on juba paljastatud ja ta on nüüdseks arreteeritud.

Sm Karotamm pöörab oma esinemistes täiesti ekslikult vähe tähelepanu intelligentsi kaadriküsimustele, sageli ei paljasta kirjanduse ja kunsti juhtimisega tegelevate inimeste kahjurlikku tegevust.

Analüüsides vigade põhjusi kirjanduses ja kunstis, ei saa sm Karotamm aru asja olemusest ega oska avada vigade juuri. Isegi EK(b)P V kongressil, analüüsides formalismi, naturalismi, apoliitilisuse jt moonutuste põhjusi Eesti kirjanduses ning kunstis, ütleb ta ainult: "Olukorda halvendab veel see, et marksistlik-leninlik kriitika kirjanduse, teatri, kunsti ja muusika valdkonnas on enamasti meie trükisõnas nõrk ning pealiskaudne." Ent just meie kriitika nõrkuses, tema madalas kvalifikatsioonis peitub üks selle tähtsamaid põhjusi, kui mitte kõige tähtsam, miks kirjandus ja kunst ENSVs ei arene vajalikul määral.

Me peame kasvatama ja välja õpetama heade kriitikute kaadri. See on üks tähtsamaid ülesandeid antud küsimuses ning tõepoolest tähtis asi, kuid sm Karotammel on see järjekordne möödaminek põhiküsimusest, s.t kaadriküsimusest.

Kõigile on selge, et eesti kirjanduse ja kunsti mahajäämuses on kõige rohkem süüdi Andresen, Semper, Adamson-Eric jt.

Oleks tulnud tõstatada ideoloogiarinde juhtide küsimus, kuid seda sm Karotamm ei suutnud teha ja ilmselt ei tahtnudki. See on suur viga, tõsine kuritegu, mida ei seleta juhuslikkusega.

Ma pööran tähelepanu veel ühele detailile, mis minu arvates on iseloomulik ja oluline sm Karotamme käitumises.

1949. aastal tõtsid propaganda- ja agitatsiooniosakond, Kirjanike Liidu parteiorganisatsioon jt väga teravalt üles küsimuse võitlusest formalismi ja kodanliku kosmopolitismi vastu. Sm Käbin rääkis, et selles asjas on meil juba mõningaid edusamme ja esimesi tulemusi. Mind paneb imestama, et miks sm Karotamm, kes varem, eriti aastail 1945–1947, väga sageli esines intelligentsile, mitte kordagi ei võtnud sõna kosmopolitismi, formalismi ja kodanliku natsionalismi küsimuses. Veel enam, sm Karotamm ega sm Päll ei võtnud osa neist (kirjanike, kunstnike, heliloojate jt) nõupidamistest. Vaja oleks olnud osaleda, öelda välja oma arvamus. See on sm Karotamme jäme viga. Sm Karotamme käitumine on desorienteerinud kirjandus- ja kunstitöötajaid.

Mõni sõna sm Karotamme raamatute kohta üldse. Ma osutasin mõnele tõsisele veale sm Karotamme raamatutes. Neid vigu on kaugelt rohkem. Neile on osutanud ÜK(b)P KK. Sm Karotamm isiklikult imetles oma artikleid ja sõnavõtte ning soovitas neid uurida kõrvu marksismi-

leninismi klassikutega. Ma arvan, et sm Karotamme artikleid poleks olnud vaja omaette raamatuina välja anda. See oleks olnud parem, sest mitmel neist artikleist pole praegu mingisugust tähtsust ega väärtust. Peale selle esineb neis tõsiseid vigu.

1948. a. kui ma tulin Kõrgemast Parteikoolist, vaatasime propagandaja agitatsiooniosakonnas läbi 1949. a kirjastusplaani. Ma tõmbasin siis sm Karotamme raamatu plaanist maha, kuid sm Karotamme korraldusel võeti see uuesti plaani.

Vead sm Karotamme raamatuis, tema teoreetilised vead, on seotud vi-gadega tema praktilises töös.

Seltsimehed! Olles analüüsinud sm Karotamme vigu, mõelnud läbi ÜK(b)P KK otsuse ja kuulnud sm Karotamme eilset esinemist, on mul kujunenud arvamus, et sm Karotamm ei saa hakkama EK(b)P KK I sek-retäri tööga ega suuda juhtida EK(b)P KK tööd. (Aplaus.)

Juhataja:

Sõna on sm ŠEVTŠENKOL²³ — EK(b)P KK Keskrevisjonikomisjoni liikmel, ÜK(b)P KK partorgil kaevanduses Käva-2.

Sm ŠEVTŠENKO:

Partei algorganisatsiooni juhina pooleteise aasta jooksul esinen ma esi-mest korda pleenumil. Ma ütlen kõigepealt seda, et ÜK(b)P KK otsus on erakordse tähtsusega dokument. Seda on seltsimehed siin juba öel-nud, kuid meie partei KK pole teinud sellest organisatsioonilisi järeldusi ja on selle esitanud läbiarutamiseks meie parteiorganisatsioonile. Need järeldused tuleb teha nähtavasti meil.

Mind paneb väga imestama, et kõik seni esinenud seltsimehed on rõhu-tanud seda asjaolu, et Karotamm ja büroo on eemaldunud maakonna-komiteede sekretäridest ja KK aparaadist. Aga mida siis mina ütleva pean? Partei algorganisatsiooni juhina tuleb mul nüüd öelda, et Karo-tamm on visanud välja ÜK(b)P põhikirjast tervikuna ja täielikult ning nähtavasti ka sihiteadlikult mõne punkti, mis on kohustuslikud nii mulle kui ka sm Karotammele. Need on punktid partei algorganisatsiooni täht-

²³ŠEVTŠENKO, Grigori (1918–?). Pärit Donbassist, oli 1937–1938 komsomolitööl, KP liige 1939, 1938–1943 roodu politruk Balti laevastikus ja Leningradi sõjaväehospitalis nr 81, 1943–1944 KP Leningradi Lenini rajoonikomitee instruktor, 1944–1945 parteikooli kuulaja. Aas-tail 1945–1948 õppis ÜK(b)P KK Kõrgemas Parteikoolis, 1948–1950 oli Käva-2 kaevanduse partorg, 1950 EK(b)P KK partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna vastutav organisaator. EKP KK revis-jonikomisjoni liige 1948. a-st.

susest üldse, punktid algorganisatsioonist kui meie bolševistliku partei alusest. Ja ma tahaksin öelda, et just suhtumine algorganisatsioonidesse oli mitteparteiline eelkõige sm Karotamm ja KK büroo liikmetel, kes ei tahtnud rääkida partei algorganisatsioonide juhtidega, nad lausa vältisid seda.

Oma kogemustest võin tuua järgmise näite. Ma töötan poolteist aastat meie vabariigi kõige suuremas kaevanduses Käva-2.

Sm Karotamm ja sm Veimer on kasutanud oma esinemistes uhkelt niisuguseid väljendeid nagu "Eesti Donbass", "meie uhkus" jne. Kuid kas teab sm Karotamm kaevandustest selles Eesti basseinis, kus nad üldse asuvad? Kas sm Karotamm kaardil on üldse on olemas Kohtla-Järve linna? Ma rõõmustan koos sm Jerjominiga selle üle, et Narvas on kala ja sinna sõidetakse kala püüdma. Aga meie looduslikes tingimustes kala ei ole. Meil on hoopis väga palju III sordi põlevkivi ning see nähtavasti ei tõmba kedagi. Ainult jahile või Narva kalale meist mööda sõites saadakse teada, kus see Kohtla-Järve linn asub. Tuleb öelda, et sm-d Karotamm ja Veimer suhtuvad ilmse lugupidamatusega Eesti vabariigi tööstuskeskusesse. Kuid sm Veimeril on veel Boitsovi-taolisi abilisid, kes teevad vähe, kuid räägivad palju. Keegi ei ilmuta hoolitsust põlevkivibasseini vastu. Võib-olla ei rahulda sm Karotamm 430 inimesest koosnev auditoorium, kuid olgu öeldud, et võime kokku kutsuda tööliste üldkoosoleku, millest võtab osa 800–1000 inimest. Sm-d Karotamm ja Veimer, just niisuguse auditooriumiga te peaksitegi rääkima, kui te ei suhtuks lugupidamatusega sellisesse töölisrajooni, nagu seda on Kohtla-Järve ja sealne kaevandusasula. Seltsimehed, seal saaksite te kuulda tõelist kriitikat, seal õpiksite tööliklassi tõeliselt armastama ja küsikssite endalt, kas te ikka vastate selle tööliklassi tänastele nõuetele.

Sm Veimer käis meil kaevuritega kohtumas hommikul kell pool kaheksa, s.o väga kehvad kellaajal. Aga ma pean ütleva, et vaatamata varasele kellaajale kogunes sinna üle 700 inimese. Seal esinesid reaktiivsed, kes olid pealegi eestlased. Sm Veimer istus ja rõõmustas, ta nägi esmakordselt niisugust toredat tööliklassi. Seal esinesid noored ja keskealised kaevurid, esines meie vabariigi eesrindlik klass. Kuid MN ja KK, ka sm Karotamm isiklikult on kahtlemata selle eesrindliku klassi unustanud.

Ma olen mitu korda tõstatanud eriti kaevurite küsimuse, ma kirjutasin isiklikult sm Karotammale erakordselt öudsetest elutingimustest, mis on tingitud kõige erinevamatest põhjustest, kuid eelkõige sm Karotamme juhtimise all oleva kombinaadi "Eesti Põlevkivi" halvast tööst. Ja mida te arvate, kas oli neist kirjadest ka mingit kasu?! Me tõstatasime kõigis instantsides küsimuse tööliste erakordselt rasketest töitingimustest, sest

kollektiiv on meil ju tubli. See kollektiiv täitis stalinliku sõjajärgse viisaastaku plaani kolme aasta ja 11 kuuga. See on üks suurimaid kollektiive. Selles töötab 21 rahvust ja, sm Karotamm, peab ütleva, et töötab erakordselt sõbralikult, kuigi rahvusi on 21. See on väga hea kaevurite näidiskollektiiv, meie Nõukogude Eesti, meie Nõukogudemaa tõelised tööinimesed.

Kaadriküsimusest. Eelkõige tahan ma peatuda ühel väikesel küsimusel, nimelt sellel, kuidas siin suhtutakse kohaliku kaadri ettevalmistamise ning võetakse vastu töötajaid teistest oblastitest. Ma tuletan meelde enda kibedat saatust. Kui ma lõpetasin kõrgema parteikooli, siis öeldi ÜK(b)P KKs otse, et tööd jätkub, tuleb kohale sõita ja tööle hakata. Grupp saabus kohale. Muide, ma olen tüüpiline eestimaalane, olen kaitsnud vabariigi pealinna ja teeninud Balti merel. Mul polnud vaja kohaneda, kuid peale minu tulid ka teised seltsimehed. Mina olen olnud siin peaaegu nõukogude võimu algusest peale, ainsaks erinevuseks on see, et ma ei valda eesti keelt. Aga mis sai edasi? Sõitsin siia, siis tuli minu kolleeg Tšernikov. Kui tulin siia, siis kujutlesin, et olen endine parteikooli kuulaja, olen Moskvas kolm aastat õppinud ja seda mitte asjata, küll ma tööd leian. Ent kohe panin tähele, et kõik on imestunud ja ärritatud. Kust, milleks? Arvasin selle peale, et lähen ära ning tulen järgmisel päeval tagasi. Rääkisime sm Anissimoviga ning seejärel sm Leedega, kes oli tulnud siia enne meid ja tegi juba tööd. Aga mulle ei leitud kuidagi tööd. Ma olen parteis juba 10 aastat, olen olnud poliit töötaja, olen töötanud Leningradis, noomitusi ei ole, musti plekke ei ole — millest siis niisugune suhtumine? Ja siis kutsus sm Leede mu välja ja rääkis, et juhtkonnaga on nõu peetud ja mulle on hea töökoht leitud, palk on hea. Ma kostsin, et palk mind ei huvita, kuid ma tahan teada, et mis töö see on. Miilitsa poliitosakonna ülemaks. Ütlesin seepeale, et kuidas ma seda tööd karkudega teha saan, et nendega ei ole kuigi mõnus olla miilitsa poliitosakonna ülem. Palusin juhtkonnale edasi öelda, et see ametipost mulle ei sobi, kuid mitte sellepärast, et ma ei tunneks miilitsa tööd ja ülesandeid, vaid et see koht on mulle puhtfüüsiliselt sobimatu. Mulle anti võimalus asja üle järele mõelda ning nõu pidada. Nõu pidasin ma sm Tšernikovi ja sm Tolbastiga. Tuletasin neile meelde, et siia tulles olin ma nõus mis tahes tööga, et ma ei nõudnud endale suurt portfelli ega "Pobedat" sõitmiseks, et ma käin esialgu jala, selleks mul jõudu jätkub. Ootan kaks nädalat ja kui tööd ei leita, siis palun teha vastav märkus sm Malenkovi poolt allakirjutatud suunamiskirjale; siis lähen tagasi ÜK(b)P KKsse. Asi lahenes aga nii, et kaevanduses Käva-2 vabanes partorgi koht. Endine partorg viidi üle linnakomiteesse. Ma ei olnud juba 3 aastat tööd teinud, olin raamatute

taga istunud. Ütlesin, et lähen sinna rõõmuga. Ma ei kahetse seda, olen moraalselt rahuldatud. Teist ning paremat tööd minu jaoks ei olegi olemas. Ma olen rahul, et leidsin meelepärase töö. Hiljem kuulsin, et ka Tšernikov on lõpuks ometi tööd saanud. Ja seda kõike nimetatakse teistest vabariikidest tuleva kaadri vastuvõtmiseks. Hiljem olin ma väga imestunud, et sm Karotamm ei leidnud aega selleks, et vähemalt pilk peale heita, kes hakkab tööle ÜK(b)P KK partorgina, olin imestunud, et ta hoidis mind kaks nädalat ilma tööta. Ka minul oli küsimusi. Ma ei räägi nüüd enam sellest, et KK sekretäriil peab olema igapäevane side ÜK(b)P KK partorgidega, keda on vabariigis ainult 3–4. See side oleks asjale ainult kasuks tulnud. Minu küsimused on järgmised.

Ma tahan rääkida sellest, kuidas suhtuvad meil töölisklassi sm-d Karotamm ja Veimer isiklikult ning teised kangid (рычаги), kes peavad töölisklassiga töötama ja talle abi osutama. Kõik teavad, et kaevuri töö on raske. Ja alles nüüd juurutatakse tõelist mehhaniseerimist, ent 50% tööst tehakse ikkagi käsitsi. Kuid see on austusväärne töö, kaevurid saavad partei ja valitsuse hoolitsuse osaliseks, nad saavad soliidset palka, ostavad autosid, raadioaparaate, radiolasid — kõike vajalikku kultuurseks eluks. Ent milline on sm Hanseni juhitava kaubandusministeeriumi suhtumine? On küll palju juttu ja otsuseid, kuid vajalik tähelepanu puudub senini. Kaubandusministeerium ei too Kohtla-Järvele paljusid kaupu. Nii pole õmblusnõelu ega esmatarbekaupu, kuid vabariigi kaubandusministeerium on selles küsimuses ükskõikne. Kui see minister ei saa selle tööga hakkama (olen kuulnud, et niisugune olukord ei valitse mitte ainult Kohtla-Järvel, vaid ka teistes linnades), siis tundub mulle, et on aeg ministeeriumis kord majja lüüa.

Nüüd peatun paar minutit viimasel küsimusel. EK(b)P V kongressil juba räägiti sellest, miks ei ole Nõukogude Kirjanike Liit seni pööranud tähelepanu tööliskeskustele. Pole ju välja antud kaevurite jaoks kasvõi väikest brošüüri. Meie kirjanikud ei vestle töölistega ega kirjuta nendest, ei kirjuta, et meie kaevurite seas on häid inimesi, on olemas suurepäraseid kangelasi ja sealjuures eri rahvustest, keda ENSV Kirjanike Liit peaks kirjeldama!

Võtame niinimetatud Kunstnike Liidu. 1949. a käis meil terve rühm ja pidas stahhaanovlasi pool päeva toolidel, joonistati nad üles ja hiljem ilmus Tallinna näitus. Läksin ka sinna, et oma stahhaanovlasi vaadata. Mul oli meeles, et seal joonistati tuntud stahhaanovlasi, nagu näiteks sm Rulli, kes oli täitnud 8 aasta normi, ja tuntud Mardemäed, kes edutati Punalipulise jaoskonna ülemaks. Ma lootsin näitusel näha Baragukovit ja Lazurinat. Viimase käes on kolmandat kvartalit vabariigi parima elektrivedurijuhi nimetus. Kas arvate, et ma tundsin nad nende

soperduste pealt ära? Mitte ühtegi ei tundnud. Need polnud stahhaanovlased, vaid mingid kerjused. Tõsi, ka meile saadeti üks eksemplar, mis vedeleb laos. Sm Rull on ju hiiglane, aga pildi peal armetukene. Sm Mardemäed — imeline elurõõmus inimene, edutatu, punaliplane, kommunist —, ka teda ei joonistatud nii, et ära tunneks. Lazurina, kaevanduse parim naisstahhaanovlane, pole samuti äratuntav. See tõendab, et asjale kas lähenetakse hoolimatult või siis moonutatakse parimaid inimesi näitusel käsu peale.

Viimane küsimus. Siin oli palju juttu portreedest. Ma ütlesin paar sõna vaid Veimeri ja Karotamme portreede kohta. Minu hinnangu kohaselt taotlesid nad oma portreede ülesriputamisega seda, et rahvas ei tunneks lähemalt rahvusvahelise proletariaadi tõelisi juhte. Kuid Kohtla-Järvel me lõime selles suhtes korra majja. Me tunneme oma juhte — Marxi ja Engelsit, Leninit ja Stalinit ning nende Poliitbüroo liikmetest kaaslasi, kuid Karotamme ja Veimeri taolisi juhte pole ma veel kohanud.

Seltsimehed, ma arvan, et partei KK ja selle büroo üheks suureks veaks oli halb töömeetod. Sama viga on ka mõnel KK töötajal. Tuleb pöörduda masside poole, nagu õpetavad Lenin ja Stalin ning õpetab marksism, tuleb käia parteiorganisatsioonides ja tehastes ning mitte ainult direktorite juures, vaid tsehides ja kaevandusjaoskondades. Seal õpetatakse ja parandatakse neid, ja kui nad sellest õppust võtavad, siis saabki asjast asja.

Kuni sm Karotamme eilse esinemiseni ma arvasin, et seltsimees tunnetas parteiliselt ja marksistlikult oma vigu ning ilmselt tunnistas neid, kuid pärast tema kõnet arvan, et säärasest juhust tuleb kaugele hoida, temast tuleb lahti saada, ta pole veel sirgunud tähtsaks töötajaks ega tahagi sirguda, ta ei võta kuulda Marxi-Engelsi, Lenini ja Stalini õpetuse nõu.

Juhataja sm MÜÜRISEPP:

Seltsimehed! On tulnud ettepanek tänaseks pleenumi töö lõpetada, et alustada homme hommikul kell 11. Millised on arvamused? Vastuväiteid pole? Ei ole. Kuulutatakse vaheaeg homme kella 11-ni.

1950. a 23. märtsi hommikune istung.

Juhataja sm KÄBIN:

Seltsimehed! Jätkame pleenumi tööd.

Sõna saab sm STEPANOV²⁴ — EK(b)P KK partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja.

Sm STEPANOV:

Seltsimehed! Kõik pleenumist osavõtjad, kõik eile esinenud seltsimehed mõistsid ÜK(b)P KK otsuse tohutut tähtsust Eesti vabariikliku parteiorganisatsiooni jaoks.

Partei KK avas sügavad ja tõsised vead EK(b)P KK töös ning sm Karotamme töös. ÜK(b)P KK otsuses on näidatud, et sm Karotamm on teinud tõsiseid isiklikke poliitilisi vigu suhtumises kodanlikesse natsionalistidesse, ta on valesti juhtinud KK büroo tööd ning suhtunud vääralt töötajaisse.

Seda mõistsid pleenumist osavõtjad, seda mõistsid eile esinenud seltsimehed, kuid mulle näib, et seda tähtsat ÜK(b)P KK otsust pole mõistnud sm Karotamm ega sm Veimer.

Seda, et sm Karotamm ei mõistnud midagi ÜK(b)P KK otsusest ja ÜK(b)P KK aruandest, kinnitab tema arusaamatu ja segane kõne.

Seda, et sm Veimer ei mõistnud midagi ÜK(b)P KK otsusest, kinnitab tema katse seada kahtluse alla mõned väga tähtsad ÜK(b)P KK otsuse seisukohad. Nii ütles ta täiesti selgesti KK büroo istungil 21. märtsi hommikul: "Seda väidet on vaja kontrollida, kas see ikka vastab tegelikkusele." (Jutt oli pensioni maksmisest suurkapitalistidele, kaubitsejatele ja spekulantidele.)

Ma arvan, et sm Karotamm ja sm Veimer mitte ainult ei luba endale lihtsat arusaamatust ÜK(b)P KK otsuses selgetest ja täpsetest väidetest. Minu arvates on asi sügavam. See pole mitte ainult vigades, vaid selles poliitilises joones, mida sm-d Karotamm ja Veimer on seni ajanud ning mida nad ka praegu ajavad.

Sm Karotamme üleeilne kõne ning tema selgitused ÜK(b)P KK otsuse kohta tunnistavad seda, et sm Karotamm ei tahtnud ega tahagi avada EK(b)P KK pleenumi ees oma vigade poliitilisi juuri. Ta ei tahtnud pleenumile jutustada, kust need vead tal tulid ning mida nad endast kujutavad.

²⁴STEPANOV, Jefim (1908–?) Pärines Ufaa kubermangust, KPs 1929. a-st. Õppis 1930–1933 Moskva Transpordiinseneride Instituudi töölisfakulteedis, 1933–1946 oli parteitööl mitmel pool N. Liidus, õppis 1946–1949 ÜK(b)P KK Kõrgemas Parteikoolis. 1949–1952 oli EK(b)P KK partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja, 1952–1953 Tallinna oblastikomitee II sekretär. EKP KK liige 1951. a-st, ENSV ÜN III ks saadik.

Mulle tundub, et sm Veimeri ja sm Karotamme käitumises on selgelt näha püüe teha nii, et parteiorganisatsioon ei saaks neist aru, et parteiorganisatsioon võtaks nende seletusi puhta kullana. Aga tegelikult pole sm Karotamme selgitustes kübetki tõtt.

Eile esitati sm Karotammele ja sm Veimerile väga tõsised süüdistused. Need süüdistused, mis olid ÜK(b)P KK otsuses, said eile täiendavat kinnitust, ühtlasi toodi päevavalgele ka uusi fakte, mida polnudki ÜK(b)P KK otsuses kirjas.

Sm Karotamm ei öelnud sõnagi või õigemini püüdis sellest mööda saada tegelinskiliku seletusega loosungist "Rikastuge!", mille ta ise esitas. Me ei kuulnud sõnakestki sellest, mis sundis neid kirjutama oma kirjas ÜK(b)P KKle, et kulakud jäetaks vabariiki, et neile makstaks raha talude eest, et nad asustataks ümber põlevkivibasseini jne. See pole juba enam viga, vaid poliitiline joon. Aga miks siis sm Karotamm sellest poliitilisest joonest ei rääkinud? Ent sm Karotamme soov säilitada "Eesti omapära" talude näol lükkas edasi kollektiviseerimist. Ka see on poliitiline joon. Ja miks ta ei rääkinud sellest, kuidas nad püüdsid mahitada kulakuid kõiges ja kõikjal. Sm Karotamm, miks te sellest ei rääkinud? Kas selles avaldub juhuslik libastumine või püüate oma kaarte parteiorganisatsiooni ees varjata?

Ei. Olge nüüd nii lahke ja jutustage parteiorganisatsioonile kõik ära, mida te tahtsite ja kuhu asja viisite. Ainult tänu parteiorganisatsiooni valvsusele ei õnnestunud teil korda saata paljugi sellest, mida tahtsite. Parteiorganisatsioon on ju teist üle kasvanud ja kõvasti üle kasvanud. Aga teie arvasite, et see pole nii.

Mida me näeme teie joone tulemusena praktikas? Isegi puudulike andmete põhjal töötab kolhoosiesimeestena üle 100 paadunud kulaku.

Sm Karotamm, on ju teada, et kui hakati kirjutama raamatukest ühest Valgamaa eesrindlikust kolhoosist, siis oli selle esimeheks paadunud omakaitselane ja teile öeldi, et sellest ei maksa kirjutada? Aga teie nõudsite, et see raamat kirjutataks just sellest kolhoosist. Mis see siis on? Kas on see viga? Või on joon?

Ei. See on paremoportunistliku praktika joon, mida te ellu viisite ning mille ideeliseks hingestajaks ja organisaatoriks te olite. Te olete kohustatud sellest rääkima käesoleval pleenumil otsekohealt ja avameelselt, kuid seda te ei ole rääkinud.

Mis te arvate, kas teie segased artiklid teie kirjatöödes on juhuslikud? Ei, need pole juhuslikud! Igaühele on selge, et avatud visiidiga poleks te saanud minna parteiorganisatsiooni ning öelda seda ja teist. Siis oleks teile otsekohe öeldud: "Seltsimees, kuhu te kaldute?" Ja just seetõttu

olite sunnitud oma kirjatöodes vingerdama, mõnda asja ähmastama, mõnele vihjama. Need vihjed aga on kõigile selged.

Kui saite kätte ÜK(b)P KK otsuse, siis oleksite pidanud kõigi nende asjade üle põhjalikult järele mõtlema, teie käsutuses oli terve kuu aega. Te oleksite pidanud põhjalikult mõtlema, tulema siis pleenumile ja ütleva: "Näete nüüd, seltsimehed, mis juhtus ja kuhu viisid mind mu vead ning tegevus." Seda te ei öelnud, olge nüüd lahke ja selgitage KK pleenumile, kuidas see teil niimoodi välja kukkus.

Teine näide. Küsimus natsionalismist. Siin on sellest rääkinud paljud ja näiteid toonud, et sm Karotamm toetas ja kaitses natsionaliste. Mulle näib, et ka siin ei ole tegemist lihtsa veaga, vaid poliitilise joonega. Eile kinnitasid seltsimehed oma sõnavõttudes, et Andreseni, Kruusi jt kaitsmine pole lihtne viga sm Karotamme tööpraktikas, vaid selge poliitiline joon.

Ma püüan seda väidet paari-kolme näitega kinnitada. See oli 1944. aastal, kui endine MN esimehe asetäitja Kress, olles läbi lugenud teede rahvakomissari sm Kaganovitši kirja Eesti Raudtee kaadri komplekteerimisest niihästi massiliste elukutsete töötajate kui ka juhtiva koosseisuga, avaldas äärmist rahulolematust selle üle, et Eesti NSVsse suunatakse vene seltsimehi. Vene nimede taha olid pandud küsimärgid ja lõppu kirjutatud: "See on häbematus." Poliitbüroo liikme käskkirjale võisid vaid selgekujulised natsionalistid kirjutada "See on häbematus". Kressi käitumist oleks pidanud arutatama KK bürool. Bürool seda küsimust justkui isegi arutati, kuid seda tehti tegelinskite moodi ning asi lõppes nii, et Kressi tähelepanu juhiti sellele. Kuid sellega too lagu ei lõppenud.

Tunduvalt hiljem saabus parteiorganite osakonda teade, et Kress varjab oma lihase venna arreteerimist nõukogudevastase tegevuse pärast. Nüüd tegi parteiorganite osakond selles asjas selgusele jõudmiseks sm Karotammele ettekande. Ettekanne jõudis sm Karotammeni ja jäigi sinna ning on seal tänaseni, ilma et seda oleks käiku antud.

Mida see kõik näitab, sm Karotamm? See näitab, et te kaitsete natsionaliste. Ja edasi? Kress tuli siiski maha võtta väljastpoolt tuleva surve tõttu tema riigivastase tegevuse, nõukogude seaduste rikkumise ja piiritusemonopoli vastu eksamise pärast. Võeti küll maha, kuid talle leiti soe kohake Plaanikomisjoni esimehe asetäitjana, kus ta töötab praegugi.

Teine näide. Sm Karotamm, teile on juba ammu teada, et Tartu ülikooli rektor Koort on tuntud natsionalist. Te teate ammu, et ta juba Saksa okupatsiooni ajal okupeeritud territooriumile jäänuna rääkis paadunud natsionalistlike terroristidega vesteldes nõukogudevastaseid jutte sellest, kuidas võidelda nõukogude võimu vastu iseseisva kodanliku Eesti eest. Te teate, et Koorti vend, kellega ta pidevalt sidet pidas, oli aktiivne

Omakaitse liige (омакаеи), teenis vabatahtlikult Saksa sõjaväes, oli paadunud natsionalist. See kõik oli teile teada ja ikkagi andsite teie Koortile soovitusse ÜK(b)P ridadesse astumiseks. On see juhuslik viga või praktika? Tõsi, te ütlete nüüd, et võtsite oma soovitusse tagasi. Hiljaks jäite, sm Karotamm, seda te tegite 20. või 19. märtsil. Koortil on praegu parteipilet taskus.

Kolmas näide. Teie abilisena töötas Velman. Te teadsite, et ta oli Eesti sõjalis-fašistliku organisatsiooni liige, ta kirjutas sellest dokumentides. Te teadsite, et selle Velmani vend, kes teenis aastail 1919–1920 Eesti-Saksa okupatsioonivägedes, arreteeriti 1938. aastal, mõisteti süüdi ja lasti maha. Ma rääkisin, et Velman ise oli endise sõjalis-fašistliku organisatsiooni Kaitseliidu liige. Ma rääkisin Kressist. Nagu näete, on Velman ise ja kogu tema suguselts vendadest ning õdedest alates nõukogudevastased inimesed. Kõik see oli teada, kuid Velman töötas KKs 1948. aastani. Siis koristati ta sealt ära, kuid saadeti ENSV MN juures asuva Kultuurhariduskomitee esimehe esimeseks asetäitjaks. Sm Karotamm, need näited tõendavad, et teie tööpraktika pole mitte üksnes vigane, vaid see on poliitiline natsionalistide kaitsmise joon, mis avaldub selles, et igal võimalikul juhul te tassite parteisse natsionaliste, edutate neid juhtivatele kohtadele, edutate iga hinna eest. Te seisate nende eest, te olite ja olete ka praegu kodanlike natsionalistide ideeliseks innustajaks Eestis.

Stiilist. Mis on sm Karotamme tööstiilile iseloomulik? Ma peatun kahel näitel. 1949. a koostas parteiorganite osakond nimekirja välismaal elanud kommunistidest. Osa neist oli õppinud Saksamaal aastail 1931–1935. Parteiorganite osakond koostas nimekirja ja võttis arvesse, et tuleb kontrollida, kas mõnda inimest on võimalik lubada tõsisele salajasele tööle. Kui see nimekiri jõudis sm Karotamme kätte, siis helistas ta otsekohe ja küsis jämedalt, kes selle nimekirja käskis koostada ning kes selleks õiguse andis. “See asi pole teie arunatukese jaoks, te pingutasite üle, näitasite üles liigagarust! Pange see nimekiri kohe arhiivi!” Just niisugune on sm Karotamme tööstiil. Võib tuua kümneid näiteid ja need kõik kinnitavad seda. Ilmselt ei sobi sm Karotamm ka oma tööalaste ja poliitiliste omaduste poolest parteiorganisatsiooni juhiks.

Mõni sõna pugejatest. Ma arvan, et tallalakkumist on Eesti vabariigis juurutatud visalt ja kangekaelselt, ning et mitte minna kaugelt näiteid otsima, ütlen, et pugejaks nr 1 on sm Veimeri juures sm Boitsov.

Toon näite. Saadikukandidaatide kohtumistel valijatega, soovist sm Veimeri ees kannuseid teenida, võtab sm Boitsov kohe pärast Veimerit tööliste, kolhoosnikute ja teenistujate koosolekutel sõna ning kukub oma ülemust ülistama, et küll on ikka Veimer niisugune ja naasugune, nii

kuldne mees, et paremat temast pole. See "usaldusisik" pugest ja poeb sm Veimeri ees. Kui pärast säärase teenete osutamist võeti viimasel bürool üles küsimus sellest, et Boitsovi on vaja karistada bürokratismi ning asjadega venitamise eest NSVL MN otsuse täitmisel, siis seadis sm Veimer probleemi nii: küsimus on ette valmistamata, palun see maha võtta, ning Boitsovi pole millegi eest karistada! Ja tulebki välja, et "kägu kiidab kukke selle eest, et kukk kiidab kägu".

Järeldused. Ma arvan, et sm Karotamme ja sm Veimerit ei tohi tööle edasi jätta. Nad on ennast näidanud sobimatute juhtidena. Nende pale on selgunud praktilise töö käigus. Veel enam, ma arvan, et partei KK pleenum peab nõudma sm Karotammelt ja sm Veimerilt tõsist ja põhjalikku selgitust, sest see, mida sm Karotamm ülele seletas, pole selgitus, vaid lapselalin.

Juhataja sm KÄBIN:

Sõna saab sm BELJAJEV²⁵ — partei Kohtla-Järve linnakomitee sekretär.

Sm BELJAJEV:

Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsus on niisugune dokument, mis toob meie parteiorganisatsiooni elustava joa. See aitab lahendada paljusid küsimusi, mida meil seni pole lahendatud, ma ütleksin, et nende lahendamist on pidurdatud. Ma räägin Kohtla-Järvest, kus ma elan ja töötan. Noh, teate, otsuseid on erinevaid, aga kui te võtate KK ja MN otsused kõikides küsimustes ja hakkate nende täitmist kontrollima, siis tavaliselt pole neist mitte ühtegi täidetud. Mis puutub Kohtla-Järvesse, siis kohalikud linna- ja parteiorganisatsioonid täidavad otsuste kõiki punkte. Kuid kui asi puudutab Tervishoiuministeeriumi, Kaubandusministeeriumi või Kommunaalmajandusministeeriumi, siis ei ole tänaseks mitte ükski punkt täidetud. Imestada pole siin midagi, sest sm-d Karotamm ja Veimer taotlesid oma kirjas ÜK(b)P KKle, et kulakud küüditataks just põlevkivibasseini. Partei linnaaktiivil pärast partei V kongressi küsis üks kommunist sm Boitsovilt: "Mida teha, kulakud tulevad meile?"

²⁵BELJAJEV, Ivan (1912–?). Pärit Peterburi kubermangust, KPs 1932. Õppis 1939–1940 Leningradi Stalini-nimelises Tööstusakadeemias, oli 1941–1942 Leningradi Kirovi rajooni partisanisalga komisar. 1942–1945 oli parteitööl Leningradi tehastes, 1945–1948 Leningradi linnakomitee org.-instr.-osakonna instruktor, 1948–1960 EK(b)P ja EKP Kohtla-Järve linnakomitee I sekretär, 1960–1963 EKP KK ehitus- ja ehitusmaterjalide osakonna juhataja, 1963–1980 partei- ja riigikontrolli ehitus- ja ehitusmaterjalide osakonna juhataja. EK(b)P KK liige 1948. a-st, ENSV ÜN III–V ks saadik.

Boitsov vastab: kui TKst on tõend, siis tuleb tööle võtta. Need inimesed tahavad muuta põlevkivirajooni kriminaalkurjategijate baasiks. Ja olgugi et Boitsov andis niisuguse korralduse, meie seda ei täitnud ning kulakuid oma ettevõttesse tööle ei võta.

Toon veel ühe näite. Meil käib suur ehitustöö. Viie sõjajärgse aasta jooksul on investeeritud sellesse pool miljardit rubla. Praegu anname gaasi Leningradile; sajad tuhanded leningradlased saavad gaasi põlevkivibasseinist.

Ehitamise käigus tuleb kogu aeg ehitusplatsi laiendada. Asi jõuab selleni, et tuleb ehitada asula, nihutada üksiktalunikke, kuid ka kulakuid sattus ette. Ainuüksi selleks, et paigutada ümber talupoegi, tuli maksta 500 tuhat rubla, sellest 120 tuhat kulak Veeberile. Oli suur vastuseis, et seda raha mitte maksta, kuid kohale sõitis komisjon Põllumajandusministeeriumist ning siis muidugi tuli kõik välja maksta. Ka see on süsteem.

Niisugune suhtumine suurehitusse, Eesti suurimasse tööstusrajooni on igapäevane. Jaanuaris oli meil suur avarii, sisuliselt katkestasime Leningradile gaasi andmise. Tundus, et mitte ainult Lebedev ja Beljajev, vaid kogu parteiorganisatsioon eesotsas sm Karotammega oleks pidanud selle juhtumiga tegelema. Me ei andnud Leningradile gaasi, aga leningradlased lootsid meie peale. See on suur kuritegu Leningradi ees. Aga kas te arvate, et sm Karotamm tundis selle asja vastu huvi? Mitte sugugi, ta ei võtnud ainsatki telefonikõnet, et küsida, kuidas teil lood on. See ajab vihale. Ma arvan, et niisugusele piirkonnale nagu põlevkivibassein, mida ka Eesti Donbassiks kutsutakse, tuleks pöörata suurt tähelepanu, aga tulemused on sellised.

Oli EK(b)P KK ja ENSV MN otsus aidata põlevkivibasseini kaubandust. Võin teatada, et Kohtla-Järvel pole tänaseni mitte ühtegi vabariikliku Kaubandusministeeriumi kauplust. Ma ütlen otse välja, et Kohtla-Järve varustamist pidurdatakse, kuid selle kurja juurt ei ole me veel tabada suutnud.

Näiteks on meil raskusi leivaga. Jahu ei saadeta mitte Kohtla-Järvele, vaid Rakverre, kuid leivakombinaadil on ainult üks auto. Kujutage nüüd ette, kuidas sõita 60 km jahu järele, kui on vaid üks auto. See on lausa sabotaaž, et töörahval ei oleks leiba. Ja see pole esimene kord, see on muudetud süsteemiks.

Aga lood kalaga? Kalatööstuse minister andis korralduse ehitada paviljon, kus oleks igasugust kala. Kuid kus on see paviljon? Seda ei ole ehitama hakatud ning kala pole olnud ega olegi.

(Järgneb)

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemad numbrid (1992 — 1–5, 7–12; 1993 — 1–4, 6–12;

1994 — 3–9, 11, 12; 1995 — 1, 2, 5 –12; 1996 — 1, 2, 3, 5–12; 1997 — 1–12 ja

1998 1–12) on müügil parimates raamatukauplustes, *Akadeemia* toimetuses

ning neid saate tellida ka postiga, kui saadate rahakaardi *Akadeemia* postiaadressil (iga numbri eest 35 krooni) ja *märgite lõigendile soovitud numbrid*.

Address: *Akadeemia*, Ülikooli 21, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu

Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Jaan Kangilaski, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kihv

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1999:

USD 52, DEM 82, FIM 248, CAD 77, FRF 273, SEK 400, GBP 31, AUD 83.

Back issues for 1993 — 1-4, 6-12; 1994 — 3-9,11,12; 1995 — 1,2,5 -12;
1996 — 1,2,3,5-12; 1997 — 1-12; 1998 — 1-12 and single issues for 1999:

USD 5, DEM 7, FIM 21, CAD 7, FRF 23, SEK 34, GBP 4, AUD 7.

Please transfer the proceeds (for CAD: Royal Bank of Canada, Toronto, (SWIFT code) ROYCCAT2; for FIM: Merita Bank, Helsinki, MRITFIHH; for FRF: BNP, Paris, BNPAFRPP; for DEM: Deutsche Bank AG, Frankfurt, DEUTDEFF; for GBP: Midland Bank plc, London, MIDLGB22; for SEK: Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, ESSESESS; for USD: Bankers Trust Co, New York, BKTRUS33) to Hansapank account (SWIFT code HABAE2X) for crediting the account no 221011384196 of *Periodika AS Ajakiri Akadeemia*, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my AKADEEMIA subscription for 1999

Back issues for 1998

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1997

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1996

1	2	3		5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1995

1	2			5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	--	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1994

		3	4	5	6	7	8	9		11	12
--	--	---	---	---	---	---	---	---	--	----	----

Back issues for 1993

1	2	3	4		6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	--	---	---	---	---	----	----	----

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

CONTENTS

On changing the Constitution of Estonia	<i>Ando Leps</i>	452
Sovereignty is becoming obsolete nowadays	<i>Nikolai Maim</i>	477
An anti-realist perspective on language, thought, logic and the history of analytic philosophy: An interview with Michael Dummett. II	<i>Fabrice Pataut</i>	500
Realism and anti-realism	<i>Michael Dummett</i>	524
An introduction to Peet Vallak	<i>Daniel Palgi</i>	548
Particulars of Juhan Liiv's mental condition during his stay at Tartu University Hospital for Mental and Nervous Diseases in 1894: On the 30th anniversary of his death on 1 December 1943	<i>Hugo Vihvelin</i>	561
On the hallucinations experienced by Karl Ernst von Baer	<i>Hugo Vihvelin</i>	579
Marginalia on Hugo Vihvelin	<i>Erki Tammiksaar, Vaino Vahing</i>	585
The Spirit of Place	<i>David Herbert Lawrence</i>	595
New source materials on deportations in March 1949	<i>Valdur Ohmann, Tõnu Tannberg</i>	607
Documents on deportations in March 1949		620
<i>Rewiew: A representative selection. Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koostanud Sulev Vahtre. Tallinn, 1997</i>	<i>Hain Rebas</i>	632
Editorial note. Summaries		634
Stenograph of the 8th Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevist) Party of Estonia. IV		639

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

9 770235 077726